מוקי צור

אומרים ישנה ארץ

100 שנים לעלייה השלישית

ספריית יהודה דקל
www.idekel.co.il

משרד התרבות והספורט

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

MUKI TSUR

THEY SAY THERE IS A LAND

100 YEARS SINCE THE THIRD ALIYAH

מו"ל: ספריית יהודה דקל - המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
מחבר ועורך: מוקי צור
עורכת משנה: עידית מי-דן
עורכת לשון: נירית איטינגון
תרגום לאנגלית: שפרה פייקין
עיצוב גרפי, צביעת התמונות ועיבודן: Ladymac Creative

קטע משירו של אברהם שלונסקי "**הנה**", עמ' 15 © כל הזכויות שמורות למחבר ולאקו"ם
קטע מתוך הפואמה של ש' שלום "**און בן פלא**", עמ' 16 © כל הזכויות שמורות למחבר ולאקו"ם
קטע משירו של יצחק למדן "**מסדה**", עמ' 16 © כל הזכויות שמורות למחבר – באדיבות יעל שפי

תמונת השער: **בארבע ידיים**. ארכיון השומר הצעיר יד יערי. מתוך מאיר גור אריה, החלוצים, עמ' 4.
ארכיון השומר הצעיר יד יערי
שער אחורי: "**חלקי מכל עמלי**". ארכיון השומר הצעיר יד יערי. מתוך מאיר גור אריה, החלוצים, עמ' 12.
ארכיון השומר הצעיר יד יערי

נדפס בישראל תש"ף-2020

© **כל הזכויות שמורות לספריית יהודה דקל - המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל**
אין להעתיק או לתרגם שום קטע מספר זה בשום צורה או אמצעי ולכל מטרה שהיא בלי רשות מפורשת בכתב מבעלי הזכויות

ספריית יהודה דקל - המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל: מקוה ישראל, 5891000
טל': 03-5086602, דוא"ל: shimur@shimur.org.il ,www.shimur.org

מסת"ב 978-965-7685-18-1

תוכן העניינים

	מאה שנים לעלייה השלישית - עמרי שלמון	04
	הקדמה	05
01	כדי להיגאל יש לזכור	07
02	אומרים ישנה ארץ: שירת הכוונות	15
03	העלייה השלישית במספרים	19
04	בפתח: רצח עם	23
05	דגל הציונות הונף בין דגלי המהפכה	31
06	האם האונייה רוסלאן היא שפתחה את העלייה השלישית?	35
07	ליווי העולים על ידי "הנשארים": הנוער נפרד ועולה ארצה	47
08	יוסף טרומפלדור, מנהיג העלייה השלישית	51
09	התפרצויות של הסכסוך הערבי-יהודי	55
10	חידוש החברה על ידי קליטת העלייה	59
11	תנועת הפועלים	69
12	העלייה השלישית בעבודתה	75
13	תורה ועבודה: ראשיתו של מרד	79
14	התיישבות	83
15	התיישבות בעמק	95
16	התיישבות עירונית	99
17	ארגונים אזרחיים	107
18	עולים ברינה, יורדים בדמעה	109
	סיכום: העלייה השירית	117
	מעין סיכום אישי: מלון הילטון מארח את "גדוד העבודה"	123
	רשימת מקורות	125
	מקורות התמונות והאיורים	126

מאה שנים לעלייה השלישית

מאה השנים שחלפו מאז ימיה של העלייה השלישית נצרבו בנופי התרבות של הארץ, עד כדי כך שאפשר להציג את מורשתה הייחודית בקווים ברורים בעלי נוכחות מחד גיסא, ולא פחות מכך – למקמה על הרצף של העליות הציוניות שקדמו לה ושל אלה שבאו אחריה מאידך גיסא.

כשם שהעלייה הראשונה והעלייה השנייה, ובמידה רבה גם היישוב הישן שהתקיים אז בארץ זה דורות, הטביעו חותם מהותי בתולדותיה של הארץ, כך גם העלייה השלישית הטביעה חותם מכריע בתרבות - בשירה וביצירה, בציור ובספרות הארץ-ישראלית, וכן בבנייה ובסלילת הכבישים.

עלייה זו ראשיתה בפוגרומים במזרח אירופה, המשכה בהתארגנותן של מגוון קבוצות לעלייה לארץ ישראל, וביטויה הראשון בחורף 1919, עם הגעת הספינה "רוסלאן" לנמל יפו.

מספרים כי בצד כביש דגניה-טבריה-מגדל שסללו אנשי "גדוד העבודה" בחום הקיץ היוקד של עמק הירדן ניצב אוהל בודד. זהו האוהל, כך אמרו, של יצחק טבנקין, איש הרוח והאידאולוג. בין שהסיפור הזה הוא אמת, בין שהוא קרוב לאמת, ובין שהוא אחת מן האגדות הרבות ש"רצו" אז בעמק, הרי הוא מסמל בעיניי את החיבור ההכרחי בין רעיון, אידאל, מנהיגות ומעשה היצירה. זה בצד זה, אוהל טבנקין ואנשי העלייה השלישית המביאים רעיון הלכה למעשה הם החיבור המעשי הממחיש את עוצמת החלום אל מול היצירה ההולכת ונבנית כאן בארץ ישראל.

על כל אלה ועוד נוצר החיבור המתבקש בין מוקי צור, איש עין גב ומפעילי הנחלת המורשת, המחקר והסיפור בסדר יומה של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, לבין ההוצאה לאור של ספר זה: **אומרים ישנה ארץ – 100 שנה לעלייה השלישית**. על כך אנו מודים למוקי צור בהערכה ואהבה.

הספר יוצא לאור במסגרת ספריית יהודה דקל – המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. אנו חבים תודה למשרד התרבות והספורט ולרבים נוספים. לנירית איטינגון – עורכת הלשון; לאורנה יזכירוביץ – המעצבת, סטודיו ליידי מק; לשפרה פייקין – המתרגמת; למי שתרמו תצלומים, איורים ויצירות ספרותיות לספר; ולעידית מי-דן – מנהלת תחום מידע ופרסומים במועצה לשימור אתרים ועורכת המשנה של הספר.

מתוך סדר היום שלנו במועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, אחריותנו היא לחשוף את המורשת ולהנחילה לציבור, ובתוך כך לתת תשומת לב מרבית לשימור הקיים, במקרה זה – פרי פועלם של אנשי העלייה השלישית, העולים בעלייה הזו, החלוצים והחלוצות, וכל מי שהיו חלק מהיצירה הציונית שבנתה כאן עם שבנה ארץ ומדינה.

שלכם,

עמרי שלמון - מנכ"ל

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

ארץ ישראל: אידיליה אנושית-יהודית, 1927

הקדמה

"אומרים ישנה ארץ", כתב המשורר לפני המון שנים. ארץ אגדות. אידיליה אנושית. אומרים הייתה ארץ מ-1918 עד 1923. העלייה השלישית. לא אידיליה.

ארץ ישראל קיבלה את העולים החדשים פצועה ומוכה. עברו עליה רעב, גירוש המוני, מכת ארבה, עריצות, מלחמה אכזרית. היא עברה מרשות אימפריה אחת לאחרת. הנוף שהתהווה היה נוף אוהלים, סוכות וצריפים מטים לנפול, כמו מחנות הפליטים הזרועים כיום בעולם. אך מחנות אלו היו זרועים חלומות, שאלות. תקוות להתחלה חדשה ולשורשים עמוקים. נבטו בה יצירות חברתיות. זה היה עולמה של העלייה השלישית. העלייה ששרטטה הכי הרבה תוכניות וטיוטות, אך גם כאבים גדולים.

כמה מקולותיה אנו מביאים בפניכם הקוראים. גם כמה מהשאלות ההיסטוריות שמלוות אותה. לא רק לזכור אנו צריכים, לא רק לערום ערימת עובדות. העלייה השלישית נושאת עימה ציוד רוחני היכול ללוות אותנו בצעידתנו לקראת העתיד.

לְאִטּוֹ...

תְּפִלַּת "סַדְרָן".

שְׁמַע קוֹלֵנוּ אֲדֹנָי אֱלֹהֵינוּ — אִם אַיִן מְאַמִּין בֹּא וּרְאֵה,
הוֹי, הוֹי, הוֹי, — הוֹי, הוֹי, הוֹי,

אַל תַּשְׁלֵךְ חֲלוּצִים הֵנָּה, — בְּשָׁבָע וָחֵצִי הֵם יוֹצְאִים,
הוֹי, הוֹי, הוֹי, — הוֹי, הוֹי, הוֹי,

אֶת הַשְּׂחִירִים הַיְרֵאִים לְהַעֲלוֹת — בְּאַרְבַּע וָחֵצִי כְּבָר שָׁבִים,
הוֹי, הוֹי, הוֹי, — הוֹי, הוֹי, הוֹי,

וְאִם לָאוּ מוּכָנִים לָשָׁבוּת — שְׁמַע קוֹלֵנוּ אֲדֹנָי אֱלֹהֵינוּ
הוֹי, הוֹי, הוֹי, — הוֹי, הוֹי, הוֹי.

הֵם עוֹבְרִים, אֲנָא יָאר אַף זַיִת — אַל תַּשְׁלֵךְ חֲלוּצִים הֵנָּה
הוֹי, הוֹי, הוֹי, — הוֹי, הוֹי, הוֹי,

01
כדי להיגאל יש לזכור

מסורת יהודית עתיקה גורסת כי עידן הגאולה לא יהיה עידן של שכחה ולא עידן של הדחקה, אלא עידן של הארת העבר ובנייתו המחודשת. כל רגע של התחדשות יהיה אומנם רגע של התייצבות אל מול הלא נודע, אך הוא ייבנה בעזרת הבנה מחודשת של העבר. אהרון דוד גורדון, מורה העלייה השנייה והשלישית, הסביר כי את העתיד אין בונים רק ממשיכת קו מן העבר, וגם לא באמצעות היומרה לחזות אותו, אלא מתוך לקיחת האחריות. והאחריות היא שנלמדת מתוך הזיכרון. יש לדלג מעל לתהום שבין העבר לעתיד. דווקא משום הידיעה כי יש חידוש אנו מודעים לצורך לבנות מחדש גם את העבר.

הקריאה של העבר הציוני המאורגן לחמש עליות היא הבניה. הרעיון ולפיו קורות הציונות הם תולדותיהן של חמש עליות ארצה אינו דבר מובן מאליו. קשה להבין מדוע העלייה הראשונה נקבעה ב-1881, ונשכח היישוב היהודי הישן שהתגלגל ובא ארצה שנים רבות קודם לכן. לא פחות קשה להבין כיצד העלייה החמישית נקבעה לעלייה אחרונה, שהרי העליות הגדולות באמת הגיעו ארצה אחרי הקמת המדינה. עם הקמת מדינת ישראל היו בארץ פחות משלושה אחוזים של העם היהודי בעולם, ועתה יושבים פה יותר מארבעים אחוזים. זוהי תמורה דרמטית.

אז למה הפסקנו לארגן את סיפור חיינו על פי עליות והתחלנו למדוד את עצמנו על פי מלחמות? דור מלחמת העצמאות, דור מלחמת ששת הימים, דור מלחמת לבנון. האם לא היו מלחמות לפני מלחמת העצמאות? מעולם לא ישב פורום של מלומדים או מנהיגים והחליט שמעתה יימדדו הדורות שלא על פי עליות. השינוי התרחש כאילו מעצמו.

על המקום הרב שתופס לוח הזמנים בקביעת התודעה אפשר ללמוד מאירוע מיוחד מאוד שלא התחולל בו שום מאורע יוצא דופן – הגעת שנת אלפיים. כמה התכוננו, פחדו, קיוו, שעצם התאריך יחולל שינוי דרמטי בקורות האנושות, וכמה זמן נדרש כדי להתפכח מהציפיות הללו. כך בהשלמת כל מאה יהודית, כלומר כשהתקרבה שנת ארבעים (1240 הייתה שנת 5000 לפי הלוח העברי; כל שנת 40 בספירה הכללית מציינת כי חלפה מאה במניין היהודי של השנים), קדחת הייתה עוברת בכל קצווי העם היהודי ובארץ ישראל, ציפיות לגאולה או לחורבן. כלומר לא רק לאירועים הייתה משמעות, אלא גם לציפיות שנתלו בהם. התחושה שמשהו מתקרב גרמה להבניית תאריכים בהיסטוריה גם בדיעבד. בתרבות היהודית העלייה הציונית כולה נקראה לפעמים העלייה השלישית. העלייה שבעקבות הכרזת כורש הייתה העלייה הראשונה; עליית עזרא ונחמיה הייתה העלייה השנייה; והשיבה הציונית לציון הייתה לעלייה השלישית.

סדר העליות כפי שנקבע בהיסטוריוגרפיה הציונית הוא שרירותי ומוזר. האם העלייה הראשונה אכן הייתה הראשונה? מי קבע את התאריכים לעליות השונות ולמה? כל אלה הן חידות שרבים הפירושים להן, אך גם רבה התמיהה.

המספור של העליות נובע לעיתים רק מהסתכלות לאחור. מתבוננים על העלייה שקדמה ועל חורבות רעיונותיה מתוך תחושה כי בכל זאת חלה תמורה משמעותית. מתוך געגועים אל החולף תוחמים אותו בזמן. לעיתים העלייה משנה את מספרה בגלל אירועים ותהליכים שונים. ב-1891, למשל, הייתה ציפייה לעלייה רבתי והיא כונתה העלייה השנייה. אלא שהציפייה לא התממשה, המספור שלה נשכח והיא נטמעה בעלייה הראשונה. המספור של העליות נקבע גם כתפילה, כציפייה לעתיד, כתקווה שתצליח היא לעשות את אשר לא הצליחו העליות שקדמו לה; שתצליח להגשים את החלום הרדום של מי שניסו לעשות זאת לפניה ולא הצליחו. מצפים שהעלייה שתבוא היא שתמצא מוצא למצב התקיעות שחיים בו. פעמים רבות ההכרזה על בוא העלייה החדשה בולעת את הכובע של עצמה, משום שהציפיות שנתלו בה אינן מתממשות והעולים נשארים בביתם או מחפשים נתיבים אחרים להגירה.

המכבש כובש את הדרך אך לא את הנפש, 1920

כל עלייה כוללת בתוכה את כל כאבי ההגירה, אך היא מבקשת לעצמה להיות לא רק מסתגלת אלא יוצרת. לא להיקלט רק על ידי הפנמת הקיים. הפנמה כזאת בחיי מהגרים נעשית על ידי בניהם. שכן הם שמכוונים את הוריהם. הם שיודעים את השפה ואת הסדרי החיים החדשים. לעומת ההגירה, העלייה מבקשת להיות נושאת של שפה ושל סביבה מתחדשת. זו הסיבה לקונפליקטים הלא מעטים ולתגובה זועמת של כל עלייה כלפי זו שבאה אחריה.

הארץ צריכה להיות לא רק מקום ערגה ועלייה לרגל; יש לפעול בה ולהקים מפעלים שיהיו מוקד להזדהות ולהתחדשות. אך כל עלייה יודעת שהיא גם הגירה. ההבחנה בין עלייה להגירה מקורותיה עתיקים, אך היא נרקמה לאט-לאט עם הצטברות הניסיון. ייתכן גם שהיא נקבעה לא רק על ידי העולים אלא על ידי הגולה, שבה מנסים לחנך למהפכה ולהעדפה של ארץ ישראל – שמחייבת ירידה ברמת החיים, על פני ארצות אחרות, המבטיחות עלייה ברמת החיים. העובדה שאנו יודעים כיום כי ארץ ישראל הייתה לרבים חוף הצלה קיומי לא הייתה מובנת מאליה לפני שנות השלושים.

אנחנו מבקשים לספר את סיפורה של העלייה השלישית למרות – ואולי בגלל – שלא הותירה אחריה כוהנים ושוטרים הכופים את דרכה. זו הייתה אליטה שידעה לעשות תוך כאב מה שאליטות אינן יודעות בדרך כלל לעשות. היא ידעה לפנות את מקומה באופן דמוקרטי. לא בהתאם לעקרון "פינוי בינוי", לא במחיקה, אלא בתהליך של בניין חברתי ותרבותי. האם נדע ליטול את האחריות לתהליך הבנייה של הזיכרון של העלייה השלישית? האם נוכל לא לשקוע בהערצה עיוורת ולא נעסוק בהפיכתה לחורבה של מזכרות נוצצות ללא פשר, לנוסטלגיה ריקה ומתנשאת?

נשתדל להעניק לקוראינו תמונה של תהליכים ואנשים המקבלים הכרעות בעיצומם של תהליכים; של ניסיון יצירתי גדול ושל המכשולים הרבים שעמדו בפניו; להאיר פרטים שמתגלים רק בפרספקטיבה של זמן וידיעה של תוצאותיהם של עשייה קדחתנית וכישלונות לא מעטים; כל אלה מתוך הפעלת רצון וניסיון לקריאה אחראית של מאורעות ואנשים.

העלייה השלישית אינה שונה מבחינות אלו מהעליות שקדמו לה ומאלה שבאו אחריה. הייתה ציפייה שהיא תחולל את המפנה, והמפנה מתחולל בקושי או שאינו מתחולל בכלל. אך בדרך כלל הציפייה ליער שיעלה ויצמח מולידה בכל זאת כמה זרעים, ואלה נובטים לאחר שהזמנים משתנים. תופעות שנראות שוליות מקבלות משמעות גדולה, ותופעות אחרות נשכחות או מתגמדות.

העלייה השלישית, שהתרחשה אחרי מלחמת העולם הראשונה, אותתה שמעיין היצירה לא יבש עם האסון ההיסטורי הכבד שהתחולל לפניה. מלחמת העולם הסתיימה ופרצו ספיחיה. מלחמות אזרחים, מהפכה, מלחמות לאומיות, פירוק אימפריות ישנות וצימאון לסדר חדש.

היישוב היהודי בארץ קרס תחת משבר המלחמה, במיוחד בשנותיה האחרונות. מוות נורא, מגפות, רעב, גירושים מן הארץ ופירוק המערכת הכלכלית. מ-85 אלף יהודים שהיו בארץ בראשית המלחמה נותרו רק 55 אלף. במלחמה הקשה שעברה על כיבושה של הארץ נהרגו 12 אלף חיילים בריטים, אוסטרלים, ניו-זילנדים והודים, וכנראה מספר כפול של חיילים טורקים וגרמנים. ארץ קטנה וקורסת תחת משבריה. עם זאת, לעם היהודי הוענקה תקווה גדולה בדמות הצהרת בלפור, שהבטיחה לו הקמת בית לאומי בארץ ישראל.

באותו זמן עצמו המנצחים במלחמה, ובמיוחד ארצות הברית, גיבשו חזון בדבר הגדרה עצמית של הלאומים, ובכך הגדילו את הציפיות של כל הקבוצות האתניות ועוררו זיכרונות ישנים. הצהרה זו של הגדרה עצמית לאומות הולידה מלחמות אכזריות. היהודים הפכו לקורבנות, אף שהשתתפו במלחמה כחיילים בכל הצבאות. העובדה שהיו חיילים לא תרמה להגנה על קהילות היהודים, ואלה הותקפו ללא רחמים. המהפכה ברוסיה ומלחמת האזרחים הקשה הולידו את הפוגרומים הגדולים ביותר שהתחוללו בחיי היהודים, במיוחד בפולין ובאוקראינה. מספרם של הקורבנות נאמד ב-120 אלף עד 170 אלף. הטווח הרחב עצמו מראה כמה נוראים היו האירועים. כל זה התרחש כשמוקד חדש של התרחשויות הרעיד את העולם – המהפכה הבולשביקית, שהבטיחה לחולל מהפכה גורפת. המהפכה ברוסיה, שהבטיחה לזעזע את האנושות אך גם עשתה שלום עם גרמניה, הביאה למלחמת אזרחים באוקראינה והאיצה את הפוגרומים.

בימים ההם נולדה המילה "שואה" לתיאור אסונם של היהודים. גלגולה המאוחר של המילה בימי מלחמת העולם השנייה השכיח את העובדה שהיא נולדה כאן, בימיה הראשונים של העלייה השלישית. אז נשאלו גם השאלות אם "כצאן לטבח" ו"היכן נמצא אלוהים בתוך האסון המתמשך".

ארץ ישראל נכבשה בידי הבריטים בשני שלבים, בהפרש של כמה חודשים. הצבאות הכובשים התקבלו בשמחה גם על ידי הערבים וגם על ידי היהודים. שתי התנועות הלאומיות, הערבית והיהודית, קיבלו הבטחות שעם השחרור מעול האימפריה העות'מאנית יוכלו למצוא ביטוי לאומי משלהן.

הציונים קיבלו את הצהרת בלפור בתחושה של גאולה, כפי שעולה בבירור מתגובתו של אליעזר בן יהודה. עם פרוץ המלחמה קרא בן יהודה להתגייס לצבא העות'מאני, אך בהמשך היגר לארצות הברית – שאז עוד לא הייתה במצב של מלחמה עם הטורקים. בן יהודה הצהיר כי הספירה של הימים מימי חורבן הבית אינה תקפה עוד, משום שימי הגלות הסתיימו. לדעתו, שנת ההצהרה הייתה שנה א' לגאולה.

לא הכול היו שותפים לרוח ההתלהבות שפקדה את היישוב. אחד מחברי דגניה אפילו התאבד במחאה על הגאולה השקרית, שהתעלמה מהצורך לשחרר את היהודי בדרך של עמל מתמשך.

באופן מוזר, העלייה השלישית התחילה דווקא בנעילת ארץ ישראל בפני הגירת יהודים. לרעיון הנעילה הייתה שותפה ההנהגה הציונית. לפי החוק הבין-לאומי אסור היה להגר למדינות כבושות, אך במיוחד הטרידה את הציונים הבעיה כיצד תוכל ארץ ישראל ההרוסה לקלוט את העלייה ההמונית שתגיע. האם לא תיגרם לעולים אכזבה והם ירדו מן הארץ? על כן הוציאה ההסתדרות הציונית הודעה לכל הציונים שלא לעלות לארץ עד שתתגבש תוכנית קליטה ויימצאו המקורות לביצועה. בפתח העלייה השלישית נולד אפוא משטר הסרטיפיקטים, התובע לקלוט על פי יכולת הקליטה. אז עלה הרעיון שגם במשטר של חוסר עלייה יש להחזיר את אלה שהוגלו וגלו בתקופת המלחמה. כמה אלפים מהגולים היו במצרים, אך גם ברוסיה, בקורפו, בצרפת, ובטורקיה. הם והעולים איתם יוגדרו כשבים הביתה. אלא שהשלטונות הבריטיים היססו אם אכן להתיר לגולים הללו לחזור לארץ ישראל.

אברהם אלברט ענתבי נמנה עם הדמויות המרכזיות ביישוב היהודי בארץ. הוא היה נציג אליאנס, שותף ליק"א. הוא לא ראה עצמו כחלק מהציונות המאורגנת לנוכח העובדה שלא אהב לא את גרמניה ולא את אנגליה אלא את צרפת, וחשש שהציונות היא פרויקט גרמני-אנגלי. בתקופת המלחמה הציל ענתבי את היישוב היהודי בארץ מכמה מגזרותיו של ג'מאל פשה, אך נראה כי הלשינו עליו והוא הוגלה – בתחילה לדמשק. שם, בגיל מבוגר יחסית, התגייס לצבא העות'מאני, לחם לצידו של אטאטורק ונראה שהציל לא מעט ארמנים. הוא, שישב באיסטנבול אחרי הקרבות, הציע לפנות במקום לאנגליה לצרפת, שהייתה חלק מצבא מעצמות הברית, ולשוב הביתה תחת דגלה. חשוב להדגיש כי לא רק היהודים היו אמורים לשוב הביתה. במלחמת העולם הוגלו גם ערבים מארץ ישראל, מסוריה ומלבנון. באוניות הראשונות של העלייה השלישית היו אפוא גם ערבים. ענתבי עצמו ביקש גם הוא לעלות ארצה, אך מת בטורקיה בטרם עלייה.

מאה שנה לאחר שהחלה העלייה הנקראת בפינו "העלייה השלישית" דרכה נראית אולי חשובה יותר מכפי שהייתה בזמן התרחשותה. סיפורה אינו מיתוס המשמש את תאבי השלטון.

למרות התמיהות והשאלות המלוות את הבניית הזמן ההיסטורי אנחנו מדברים על העלייה השלישית שהחלה לפני מאה שנים, על יכולתה להיות מקור השראה ולא מקור של סמכות. אנשיה כבר אינם בין החיים, ובניהם זקנו מאוד.

סיפורם של אנשיה ושל ניסיונותיהם יכול להקנות לנו ידידים טובים שאיתם נוכל להתייעץ ולהתקשר – לא כצוואה המבקשת להשתלט אלא כמקור רוחני שאפשר לשוחח ולהתלבט עימו בבחירת דרכנו באמצעות דוגמאות, באמצעות הערכת דרכו של אדם בחייו ודרכה של חבורה.

02
אומרים ישנה ארץ: שירת הכוונות

מה היה עולמה של העלייה השלישית? מה רצתה? מה היו מניעיה?

שלושה משוררים ומנהיג אחד המנסים לקבוע את אופקיה של העלייה השלישית. לדידם העלייה לארץ הייתה גם הגירה וגם יצירה חדשה. היא ביקשה לא רק לעבור ממקום למקום. היא ביקשה מפגש עם האדמה והשמיים, רצף היסטורי והתמודדות עם חידוש האדם. אברהם שלונסקי מתאר את המפגש בין הנוף הארץ-ישראלי המופיע כאן ועכשיו לבין מגילות שנכתבו לפני שנות אלף.

הִנֵּה אַרְצִי גְּוִית-פֶּרֶא.
עוֹר כִּקְלָף לָהּ, קְלָף לַתּוֹרָה.
וּבְחֻרֶט-עַד מְחֻקָּה דְּבַר אֱלֹהֶיהָ
עַל הַקְּלָף.

מִי הַפֶּרֶא אֲשֶׁר יוּכַל קְרוֹא הַמְּגִלָּה
שֶׁלַּבְּרֵאשִׁית?
וּמִי יִזְכֶּה לַעֲטוֹף טַלִּית פֹּה
וְלַעֲלוֹת לַתּוֹרָה?

אברהם שלונסקי, מתוך: "הנה". בתוך ספר העליה השלישית, ב, עמ' 848

יצחק למדן מדבר דווקא על הרצף ההיסטורי של היצירה ועל האקסטזה של החלוצים הנלהבים בריקודם:

כָּךְ נַמְשִׁיכָה הַשַּׁלְשֶׁלֶת,
לֹא נִתְּקָה עוֹד הַשַּׁלְשֶׁלֶת.
אָן תּוּבַל? לְאָן עוֹלָה הִיא?
אַל נַחְקֹרָה, אַל נִשְׁאֲלָה,
כָּךְ נַמְשִׁיכָה הַשַּׁלְשֶׁלֶת

יצחק למדן, מתוך "מסדה". בתוך ספר העליה השלישית, ב, עמ' 850

ש' שלום (שלום יוסף שפירא) מתאר את הציפייה לצמיחתו של האדם היהודי החדש, שאינו מכוון את פעולתו רק לעצמו אלא מכוון ליהודים כולם, סולל דרך לרבים השונים ממנו.

הוּא נוֹלָד, הָאָדָם הֶחָדָשׁ,
רְאִיתִיו בַּבֹּקֶר קוֹרֵן בַּשָּׁדוֹת בְּיִזְרְעֶאל,
אִמּוֹ לֹא רָעְיָה לִי, וְאֲנִי לֹא אָבִיו,
אַךְ לִי הַשִּׂמְחָה, וְאוֹתִי הוּא גּוֹאֵל-

בּוֹא וְאֶשַּׂק לְךָ, בְּנִי. הָאָדָם,
עִם יְרַק שָׂדוֹת וְשָׁמַיִם שֶׁל אוֹר-
נָבְטוּ שְׁבָלִים בַּמֶּרְחָב וְיֵשׁ יוֹם
וְהַיָּדַד הַקּוֹצְרִים מִלִּבְּךָ יִנַּסֵּר...

ש' שלום, מתוך "און בן פלא". בתוך ספר העליה השלישית, ב, עמ' 851–852

ברל כצנלסון, בנאי החברה החלוצית והיישוב היהודי בארץ, מתווה דרך לחבריו אנשי העלייה השנייה ולשותפיהם הצעירים – אנשי העלייה השלישית. זוהי דרך מיוחדת, שונה מהעולם ספוג הפוליטיקה של אותם הימים.

החבר עצמו הוא המטרה

הַדְּבָרִים לְכְאוֹרָה פְּשׁוּטִים. פְּשׁוּטִים מְאֹד וּמוּבָנִים לַכֹּל, וְאֵין כְּמִדָּמֶה לְהַאֲרִיךְ בָּהֶם. וְאַף-עַל-פִּי-כֵן רוֹאֶה אֲנִי צוֹרֶךְ וְחוֹבָה לַעֲמֹד עֲלֵיהֶם וּלְהַזְהִיר עַל קִיּוּמָם וּשְׁמִירָתָם. [...]

הַחֲלִיצוּת [החלוציות] **אֵינָהּ רַעְיוֹן וְתוֹרָה סְתָם, אֶלָּא מִפְעַל חַיִּים, חֶזְיוֹן אִישִׁי בְּעֶצֶם. אֱמוּנָתֵנוּ - כִּי חֶזְיוֹן זֶה הוּא שְׁלִיחָה הַנֶּאֱמָן שֶׁל הַהִיסְטוֹרְיָה, שְׁלִיחָהּ שֶׁל הַהַגְשָׁמָה הַלְאֻמִּית. תִּקְוָתֵנוּ - כִּי הָיֹה יִהְיֶה לַאֲבִי-אָבוֹת הָעָתִיד. הַכָּרָתֵנוּ - כִּי קִיּוּמוֹ בִּלְתִּי-אֶפְשָׁרִי בְּלִי מְצִיאוּת חוּשִׁים עֲמֻקִּים בְּלִבּוֹת נוֹשְׂאָיו לְחַיֵּי הַכְּלָל. וְעִם כֹּל זֶה אֵינוֹ חָדֵל לִהְיוֹת בְּכָל עַצְמוּתוֹ וְעָצְמָתוֹ חֶזְיוֹן אִישִׁי. וּבָזֶה גַּם עָרְכָּהּ, תָּכְנָהּ וְעַצְמוּתָהּ שֶׁל כָּל תְּנוּעַת הָעֲלִיָּה. מֵעֵין הַבְּרָכָה הַמְקֻוָּה. וּמִפְּנֵי זֶה רַב כָּל-כָּךְ הָעֵרֶךְ שֶׁל הָאִישׁ, שֶׁל הַיָּחִיד, שֶׁל כָּל חָבֵר בִּתְנוּעָה זוֹ, שֶׁאֵינָהּ יוֹדַעַת - גַּם בִּנְקֻדַּת-מוֹצָאָהּ וְגַם בִּנְקֻדַּת תַּכְלִיתָהּ כִּבּוּשׁ אַחַר וְשִׁלְטוֹן אַחֵר מֵאֲשֶׁר כִּבּוּשׁ עַצְמִי וְשִׁלְטוֹן עַצְמִי, כִּבּוּשׁ הָאָדָם אֶת עוֹלָמוֹ וְשִׁלְטוֹנוֹ בְּעוֹלָמוֹ הוּא.**

וּבָזֶה אוּלַי שׁוֹנָה תְּנוּעָה זוֹ, הַשּׁוֹאֶפֶת לִבְרוֹא אֶת הָעָתִיד הַלְאֻמִּי עַל-יְדֵי יְצִירַת הַחַיִּים הָאִישִׁיִּים, שִׁנּוּי עִקָּרִי מִשְׁאָר הַתְּנוּעוֹת הַצְּבוּרִיּוֹת בְּנוֹת זְמַנֵּנוּ, מִפְּנֵי זֶה אֵין בִּתְנוּעָה זוֹ, עַל צַד הָאֱמֶת, מַנְהִיגִים וּמְנֻהָלִים, כִּי אִם יֵשׁ אֲנָשִׁים עוֹבְדִים וְחַיִּים, אֲשֶׁר עֲבוֹדָתָם וְחַיֵּיהֶם צְרִיכִים לְהִצְטָרֵף לְסִכּוּם מֻמָּשִׁי. אוּלַי זֹאת הִיא הַתְּנוּעָה הַמַּעֲשִׂית הַיְחִידָה בִּזְמַנֵּנוּ אֲשֶׁר בְּמֶרְכָּזָהּ לֹא הַהַנְהָגָה, לֹא הַפְּרוֹגְרַמָּה אֶלָּא חַיֵּי הָאָדָם וַעֲבוֹדָתוֹ. הֶחָבֵר עַצְמוֹ הוּא הַמַּטָּרָה, חַיָּיו, נִסְיוֹנוֹתָיו, כִּשְׁלוֹנוֹתָיו וְנִצְחוֹנוֹתָיו, חֻלְשָׁתוֹ וּגְבוּרָתוֹ - הֵם-הֵם עֶצֶם הַתְּנוּעָה.

ברל כצנלסון, קטע מאיגרת שנשלחה בימי מלחמת העולם הראשונה באמצעות קצין צבא יהודי מגרמניה, בתקווה שתגיע לחוגי נוער יהודי בגולה. בתוך ספר העליה השלישית, א, עמ' 105

03
העלייה השלישית במספרים

ננסה לרדת מהאולימפוס של השירה אל המספרים הקונקרטיים. במי מדובר כשמדברים על העלייה השלישית? למעשה, העלייה השלישית מתחילה לא כעלייה. 6,000 אנשי "הגדודים העבריים" שגויסו לקראת סוף המלחמה באנגליה ובארצות הברית, ואפילו כמה מארגנטינה, הגיעו ארצה כחיילים עם כיבוש הארץ. הם באו למלחמה, ולא לעלייה. כשהגיעו ארצה ציפו מהם הציונים כי יישארו בה, אך רובם שבו לביתם. מפגשם עם ארץ ישראל ועם מצוקת תושבי הארץ היהודים הביא מצד אחד לירידה מהארץ, ומצד שני להשתרשות בה בזכות קשרי נישואין.

הארץ לא נפתחה לעולים מייד. אומנם פעמוני בריטניה הגדולה צלצלו כולם עם כניסתם של הבריטים המנצחים לירושלים; אומנם הלורד בלפור הבטיח שבארץ ישראל יוקם הבית הלאומי ליהודים; אך השערים היו נעולים. רק ב-1919 הם החלו להיפתח, וב-1920 הם כבר נפתחו.

לא כל העם היהודי זרם לביתו הלאומי החרב. הציפייה שכספם של יהודי העולם יושקע במפעל לא התממשה. ובכל זאת, ב-1921 הגיעו הרבה עולים וכך גם ב-1922. ב-1923 כבר החלו ענני המשבר להסתמן, והעלייה השלישית עמדה לקראת סיומה.

אוהלים, מכונת ירייה ומקטרת – הגדודים העבריים, 1919

הדבר לא השתקף אומנם במספרי העולים, אך את העלייה השלישית כולה ליוותה גם ירידה מהארץ. לאו דווקא של אנשיה, אך גם שלהם. המספרים מגלים גם כי מספר הגברים בקרב עולי העלייה השלישית היה גדול בהרבה ממספר הנשים, והפער עורר מתח רב. ועם זאת היו בעלייה השלישית יותר נשים מאשר בעלייה השנייה.

והרי המספרים:

1919: 806 עולים

1920: 8,223 עולים

1921: 8,294 עולים

1922: 8,685 עולים

1923: 8,175 עולים

5,000 אנשי הגדודים העבריים

מבין העולים שיש עליהם פרטים: 18,737 גברים, 10,932 נשים

בשנים 1920–1923 עזבו את הארץ כ-7,500 יהודים:

1920: 1,300

1921: 1,200

1922: 1,500

1923: 3,466

דוד גורביץ, 1930

1919: 806 עולים
1920: 8,223 עולים
1921: 8,294 עולים
1922: 8,685 עולים
1923-: 8,175 עולים
5,000 אנשי הגדודים
10,932 נשים
1920: 1,300
1921: 1,200
1922: 1,500
1923-: 3,466

04
בפתח: רצח עם

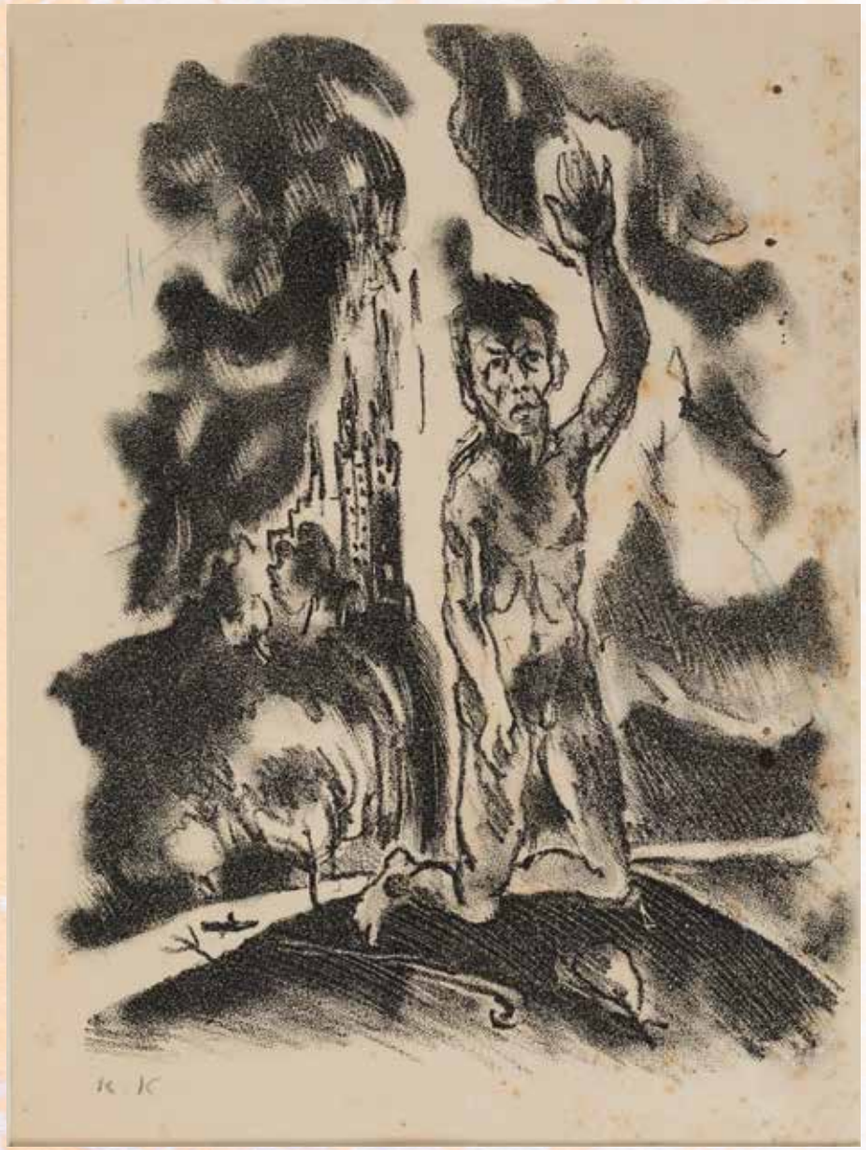

לא רק החלומות והאידאלים הובילו את האנשים לעלות ארצה בעלייה השלישית.

עם סיום מלחמת העולם הראשונה פרצה ברחבי רוסיה מלחמת אזרחים. היא לוותה בשורה של מעשי רצח של העם היהודי. ביותר מ-3,000 פוגרומים עיירות רבות נמחקו, וקרוב ל-150 אלף ילדים נותרו ללא הורים. האסון שהתלווה לתרועות המהפכה ברוסיה והציפיות להקמתה המהירה של מדינת יהודים בהתאם להצהרת בלפור הציבו אתגר מיוחד בפני רבים.

המאורעות הללו נמחקו במידה רבה מהזיכרון המונחל בארץ ישראל ובעם היהודי. למרות זיכרונות משפחה שעברו מדור אל דור, והספרות העצומה שנכתבה באותם ימים, פעולות הזיכרון נגנזו. מצבה קטנה בשכונת בורוכוב וקיבוץ קדושי פינסק – הוא גבת – הם אולי המצבות היחידות המנציחות את שהתרחש.

תמונה מתוך טורא אפורה. אריה אלואיל, וינה, 1924

דוח משלחת הנציגות היהודית לוועידת הפליטים אחרי מלחמת העולם הראשונה

כמה משפטים בדוח שחיברה משלחת הנציגות היהודית לוועידת הפליטים שהתכנסה אחרי מלחמת העולם הראשונה מספקים תיאור תמציתי של חלק ניכר מעולי העלייה השלישית: הפליטים.

האוכלוסייה האומללה ששרדה את האימה בורחת ממקומה, בחצי טירוף, היא הולכת למקום כלשהו, לכל מקום, בלי בגדים, בלי קופקה [מטבע]**, בחורבן מוחלט. אלפים מתאספים בעיר או בעיירה הסמוכה - זוהי התמונה הטיפוסית.**
[...]
בכמה מן המקומות מחליטים מארגני הפוגרום כמה קורבנות יהיו. במקומות אחרים קבוצות הפורעים מארגנים טבח לכולם. בכמה מקומות נרצחים רק אבות צעירים וצעירים רווקים, בכמה מקומות כל הגברים, בכמה זקנים נשים וילדים, והגברים נמלטים על נפשם. מיוני-יולי התגברו מעשי אונס הנשים. לעיתים פלשו הכנופיות לבתים רק לשם כך...

תגובת העם היהודי לאסונות הגדולים המתרחשים באותם ימים הייתה סוערת. היא משתקפת היטב בתיאור ההפגנות שערכו הקהילות היהודיות בארצות הברית ובקנדה על ידי הקהילות היהודיות, ונמסרה גם היא באותו דוח.

בארצות הברית, בקנדה ובעוד מקומות שבהם יש ליהודים חופש והשפעה מסוימת הם נתנו ביטוי בצורות שונות לתחושת המחאה העזה, ואליהם הצטרפו נציגי הקהילה הנוצרית.

ההפגנה בניו יורק הייתה מרשימה ביותר. במברקים דווח שזו הייתה ההפגנה הגדולה ביותר שראתה העיר. על פי הערכות השתתפו בהפגנה יותר מחצי מיליון איש. באמצע היום ב-24.11 חצי מיליון יהודים עזבו את מקומות העבודה שלהם, את החנויות ואת בתי המלאכה ומקומות עבודה אחרים. הם ביקשו לבטא במשך כמה שעות את כעסם ואת העצב שלהם. 25 אלף חיילים ומלחים יהודים ולגיונרים בריטים, ועימם 100 אלף אזרחים, צעדו יחד בצעדת אבל, עונדים סרטים שחורים על שרוולם.

ספר דוחות היסטוריים שהגישה משלחת האיגודים היהודיים לוועידת השלום. פורסם בלונדון ב-1927. תרגום: מ' צור

עדויות מימי הפוגרומים הגדולים לוקטו בספרו של אליעזר דוד רוזנטל, מגילת הטבח, שביאליק סיפר על התהוותו. הספר הוברח מברית המועצות על ידי חבריו של המחבר, וב-1927 הוצא לאור בארץ ישראל על ידי ביאליק, שגם כתב את ההקדמה לספר, אם כי לא בחתימתו:

חבלי השאול 1918–1921: על "מגילת הטבח"

מאת אליעזר דוד רוזנטל

את הספר הנורא הזה ערך מחברו, הסופר הישיש יליד בסרביה ותושב אודיסה, למלאות את נדרו אשר נדר בשעת סכנה, בהיות כפשע בינו ובין המוֶת - ונמלט. הספר נכתב מתוך מסירות נפש ממש. חמש שנים רצופות לא נח ולא שקט האיש ולא נתן דמי לו עד אשר הקים את נדרו. הוא אסף ולקט את החומר, הוא בֵּררו ולִבְּנו עפ"י מקורות ראשונים ונאמנים עד כמה שידו, יד אדם, הגיעה והוא אשר עֵרכו וסִדרו ונתן לו דמות ספר שלם, ערוך בסדר א"ב, ספר מסֻפר לדור בדברי אמת את כל פָּרְשַׁת היסורים וחבלי השאול, שנתנסתה בהם כנסת ישראל ברוסיה בימי האף והחמה באחרית ימי מלחמת העולם ובימי המהפכה ברוסיה. רבים מן המוראים הגדולים הכתובים בספר הזה עברו על ראש בעל הספר עצמו, או לעיניו. עם רבבות אחיו עבר בים צרה משפתו אל שפתו וחצה עד צואר בנחלי דם ודמעות, ולא אחת ושתים ראה את המוֶת על כל בלהותיו פנים אל פנים. בדרכים משובשים במחנות שודדים משחרים לטרף אדם ובמסִלות זרועות נבלות אחיו ואחיותיו מושלכות כדֹמן, עבר האיש בנפשו מחֳרבות לחרבות, ובחֻדרו דרך כל המחיצות וחתחתי המוֶת אל הערים והכפרים אשר נודעה בהם יד המשחית ביותר - אסף ידיעות וגבה עדויות ממקורן הראשון. בכל ערי המקלט והמוֹעֲדָה אשר התלקטו שמה באלפיהם וברבבותיהם פליטי הרג, אונס ומשִׁסה, שרידי קרדֹם וחרב, שמה אץ האיש לבוא, למען רְאוֹת בעיניו את ה"עני בשבט עברתו" ולמען אסוף אל נאדו את הדמעות בעודן רותחות ואת הדם בעודנו שותת. לפניו נפתחו גם דלתות המוסדות הרבים, צִבּוריים ופרטיים, גלויים וחשאיים, שהוקמו לכתחלה לשם כנוס חומר מסוג זה אשר רדף אחריו בעל הספר ומכלם מְצָה מה שמְצָה לשם השלמת ספרו. ובהיות עליו עבודתו כעבודת הקֹדש, לא השגיח גם אל המחלה הממארת אשר תקפה עליו בינתים - שחפת הגרון - והוסיף לשקוד על השלמת ספרו מתוך כלות הכֹּח, בחוסר כל ובתמצית דמו ממש. "יראה ורעד יבא בי - כותב הוא באחד מכתביו - פן אצא חלילה מן העולם בטרם אבצע את אשר החֲלותי. הנני משים לילות כימים ועובד עד אפיסות כל הכחות. בלילה אני כותב לאור פתילת שמן כהה ומעֵוֵר את עיני

הלקויות גם בלאו הכי. נחפז אני לגמור את ספרי, ויהי מה. לאסוני הולכים כחותי ורפים, בזמן האחרון תוקפני שעול מר ואכזרי, ויש שהגליונות שלפני מתגאלים בדם הנפש... ואעפי"כ כמעט בטוח אני שאחזיק מעמד עד תום הדף האחרון בספר. הן לא לחנם נמלטתי כמה פעמים מסכנת מוֶת. אין זאת כי אם למען אתֵּנה לדור לעולם את כל ענות אחי בני עמי בימי הזעם ואת כל אשר התעללו בהם ועוללו לנפשם פראי אדם וחיתו-גוי, והיתה זאת לזכרון עד דור אחרון. ובזאת אולי יְכֻפר גם עון אחד מאבות אבותי, הלא הוא הגאון "חכם צבי" ז"ל, אשר נמלט גם הוא לא אחת ממוקשי מות בימי גזרת ההידאמאקים, ובכל זאת לא הוא ולא אחד זולתו מבני הדור לא חרדו חרדה לשים את עֻנות ימי הבַּלָהות ההם זכרון בספר שלם וכולל אשר יעמד לדורות עולם".

ואכן בצע האיש את אשר זמם, והספר נשלם. ואז הגיעה שעת הדאגה לשמירת החומר מפני הכליה ולפרסומו בדפוס. במקומו ברוסיה, עם שלטונה הקים, היה כתב-היד, פרי עמל לא-אנוש, צפוי בכל רגע לסכנת החרמה וכליה, ואין צריך לומר שלא היתה כל תקוה לפרסמו שם בדפוס. הספר כתוב עברית - וזו ברוסיה של עכשיו הרי היא "בבל יֵרָאה ובל יִמָּצא". וכדי להציל את החומר מסכנת כליה - עמדה לו חבורה קטנה, נוגעת בדבר, שתמכה לפי כחה בידי הסופר הישיש כל ימי עבודתו - והיא המציאה תחבולות ודרכים למלט את החומר קמעא קמעא אל מקום בטוח - לארץ ישראל.

עתה נמצא כל החומר בידים אמונות, והרי חלקו הראשון יוצא עתה בדפוס. בתמיכת הקהל תלוי הדבר להחיש גם את יציאת יתר החלקים עד תום הספר כלו.

הספר כולל בתוכו סוגי חומר ותעודות בעלי ערך שונה, מהם גביות עדויות מפי נפגעים ועדי ראיה נאמנים (עסקנים ואנשי מעשה חשובים, ראשי קהִלות, רבנים, ראשי הסתדרויות וכיוצא בהם אישים שעמדו בתוך המעשים והמאורעות), מהם תעודות רשמיות (כרוזי מפקדים וראשי צבא, פקודות השלטונות וגו'), מהם תאורי מאורעות עפ"י תעודות ודינים וחשבונות של מוסדות שונים (בתי משפט, בתי צדקה, ועדי עזרה וגו') ומהם תאורי מאורעות שהמחבר עצמו היה עד-ראיה להם...

חיים נחמן ביאליק, הקדמה לספרו של אליעזר דוד רוזנטל, מגילת הטבח, תרפ"ז. ספר ראשון, עמ' 3–4

מסע נדודים ורצח

מתוך ספרו של דוד רוזנטל

בדרך. בוברויסק

היהודים האומללים מוצאים מן העגלות עם חבילותיהם בידיהם לקול מצהלותיהם ולגלוגיהם של הנוסעים הנוצרים, החיילים מובילים אותם אל איזו רכבת בודדת, אל איזה קומנדנט "כביכול" לבדוק את התעודות. ורק בהשמע המצלה השלישית, נראים הנאספים על הפִּירוֹן, מֻכִּים וגזולים ואי אפשר להוציא מפיהם מִלה על אדות זה אשר קרה אותם, כי כן נצטוו בחזקת היד בשעה ששחררו אותם.

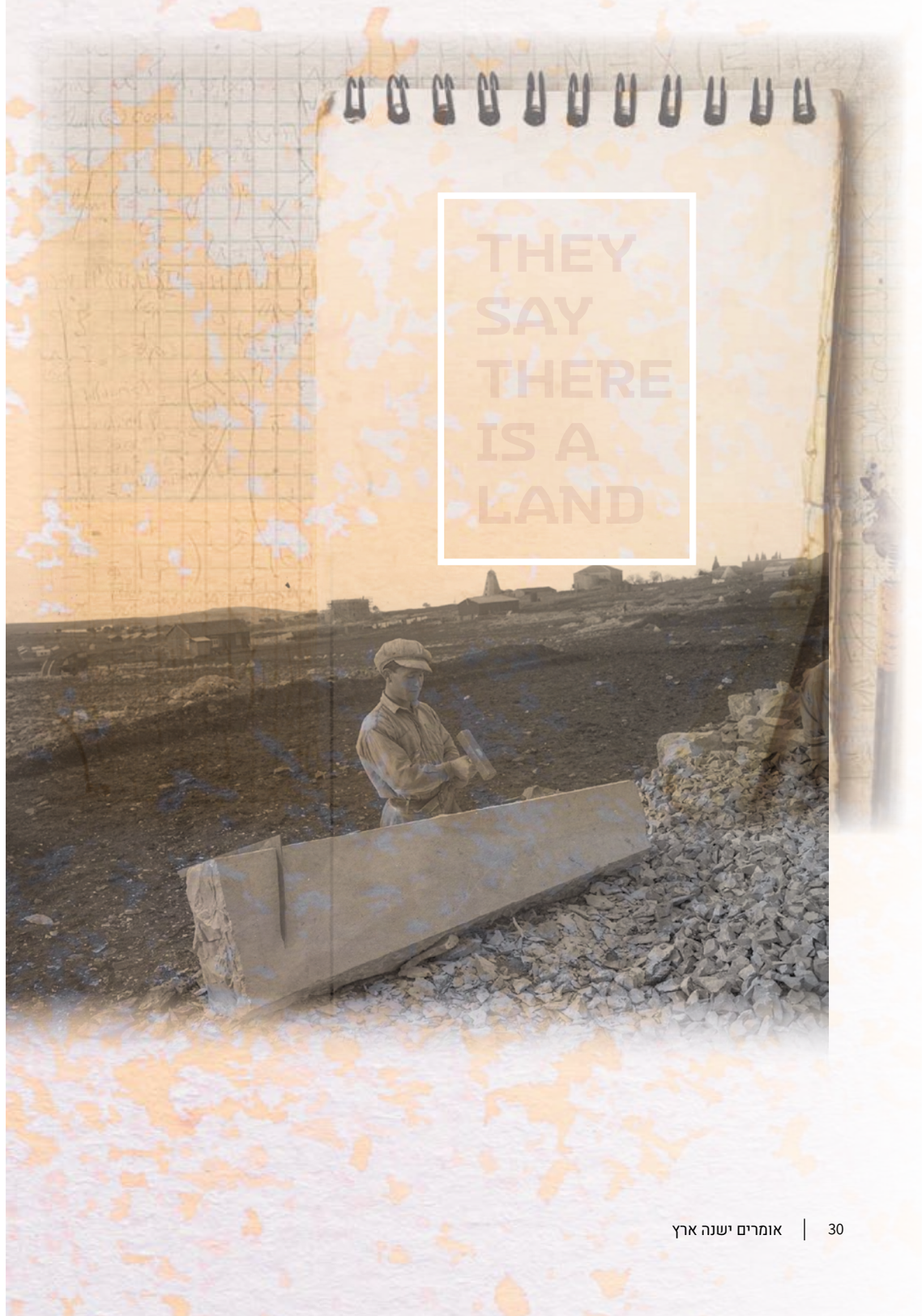
בתחנת הקשר צוועטקובה הוציאו הסיקריקים את כותב הטורים האלה עם עוד יהודי פליט מטעפליק אל רכבת בודדת, שעמדה אחורי המחראות, לבדוק את התעודות. בינתיים פשטו מעלינו את בגדינו, בדקו בחפצינו, שללו מאתנו את כספינו וגם החפצים היותר טובים. אופי הוא, שבשעת הבדיקה נכנס הקומנדנט של המחנה ושאל: "מדוע אתם מעכבים את הנוסעים, שתעודותיהם כשרות?" הסיקריקים לא ענו כלל על שאלה זו והמשיכו את עבודתם.

בתחנת פונדוקליובקה הוציאו אותנו עוד הפעם מן הרכבת והובילונו אל אחד הקרונות, ששם נמצא איזה פקיד צבאי. ושוב החלה הבדיקה. גזלו את החפצים הנשארים ואִימו עלינו להרוג אותנו ביריה. כך התעללו בנו עד התחנה זנאמענקה. שם פגשו אותנו הנוסעים הנוצרים בחרפות וזלזולים: עוד פעם ז'ידים נוסעים ודוקרים את העיניים! כמה שהורגים בהם והם אינם כלים! נמצאנו בתחנה זנאמענקה לא יותר מ 5-6 יהודים; ביחוד עוסקים ברדיפת היהודים בעלי השקים, היראים מפני ההתחרות של היהודים. היהודים יושבים להם בעריהם ההרוסות, גוועים ברעב ויראים לעזבן מפני סכנת הדרכים.

בנובמבר 1919 (את היום בדיוק אינני זוכר) יצאתי מנולטה. בדרך בין התחנות נולטה ופודגרודיה נמצאו ברכבת הרבה נוסעים. ביניהם גם ארבעה קוזקים דיניקיים. בין הנוסעים היו גם יהודים זקנים אחדים, וזקן אחד עם בתו הצעירה, נערה כבת ט"ו-ט"ז שנה יפה מאד. הקוזקים התחילו נטפלים אל הנערה במִלים שנשמעות לשתי פנים ובלשון לֶצנות. אחר כך אמרו לענותה לעיני הנוסעים. המעשה הזה הרגיז גם את הנוצרים עד מאד, ויגערו בקוזקים, ואחד מהם פנה אליהם בדברים האלה: עם היהודים יכולים אתם לעשות כטוב בעיניכם: יכולים אתם להכותם, לענותם, לבוז את כספם, גם לרצחם נפש. אנחנו לא נפריעכם. אך לעשות נבלה כזו לעיני השמש לא נרשה לכם בשום פנים ואופן!

היטב חרה לקוזקים לשמוע את מוסר כְּלֵמתם. אז קם אחד מהם, חטף את הנערה בזרועותיו החזקות ויהדקנה עד אשר רָסְקו עצמותיה. נשא אותה אל החלון והשליכה החוצה בשעה שהמסע רץ במהירות. שלשת הקוזקים הנשארים גם כן קמו ממקומותיהם, כל אחד חטף יהודי זקן וזרק אותו החוצה. כֻּלם נהרגו.

נ' קרוגלוב, בתוך מגילת הטבח, ספר ראשון, עמ' 68

05
דגל הציונות הונף בין דגלי המהפכה

העלייה השלישית פורצת לא רק בצל הרצח אלא נשבית בקסם המהפכה. בשבוע שבו הוכרזה הצהרת בלפור באנגליה אירעה מהפכה פוליטית ברוסיה. המהפכה עוררה תקוות רבות, ואלה היו לקוטב השני שהאיץ את העלייה השלישית.

וכשפרצה המהפכה הרוסית בפברואר 1917, שניתקה את הכבלים מעל יהודי רוסיה והעניקה להם שיווי-זכויות, שלו ציפו עידן ועידנים - לא התכחשו היהודים לציון, כאשר עשו יהודי צרפת אחרי המהפכה הצרפתית הגדולה. ברמה הניפו את דגל הציונות ובגאוה נשאוהו בין דגלי המהפכה, שקראה דרור לעמים וחופש לאדם העובד. אמור אמרו: דווקא עתה תובלט יותר הטרגדיה היהודית. כל עוד העם היהודי היה אחד העמים הרבים ברוסיה שדוכאו על-ידי המשטר העריץ, לא חש כה את כאב הפלייתו לרעה. עתה, כשכל העמים והשבטים יזכו לעצמאות לאומית - מה ירב סבלו.

משל לילדים ששיחקו בחול, וביניהם אחד חיגר. כל עוד יושבים ומשחקים בחול אין מרגישים במומו של הילד, ואף הילד שוכח את אסונו. אבל די שינצנץ משהו לילדים, וקלו רגליהם, והם רצים למטרה. מה עמוקה אז הרגשת הכאב והעלבון של הילד.
המהפכה הגבירה בעם היהודי את הכמיהה להיות ככל הגויים. באה הצהרת בלפור והגבירה גם את האמונה באפשרות להיות ככל הגויים - עצמאי במולדתו העתיקה.

יהודה ארז, בתוך ספר העליה השלישית, א, עמ' 5

בראשית: התארגנות של נוער יהודי להכשרות חקלאיות בדרך ארצה

הכשרות בדרך אל הארץ

בראשונה נעזרו החלוצים במושבות היהודיות שבדרום רוסיה. פה ושם קמו ליד הערים גני ירק של "החלוץ", והחברים עבדו בהם לאחר שעות עבודתם הרגילה. קצתם גם יצאו לעבוד בעונות העבודה הבוערות אצל האיכרים בכפרים הסמוכים. מלחמת האזרחים הכבידה על היציאה לכפר ועל פעולה שיטתית בהכשרת החברים. אבל היא פתחה פה ושם אפשרויות להיעזר בפירותיה: האדמה נלקחה מבעלי הקרקעות, ולא בכל מקום נמצאו מי שיעבדו אותה. כוח העבודה בכפר הידלדל. מוסדות הממשלה, שהיו מעוניינים בעיבוד האדמה, נתנו הקלות לכל מי שהיו מוכנים לעשות זאת. היו גם שנתנו זרעים ואפילו בהמות עבודה והנחות אחרות, ולאנשי "החלוץ" היו כל אלה מקפצה לעבר המטרה – הכשרה לארץ ישראל.

קבוצות בקרים

לעתים היתה קרים מנותקת משאר חלקי רוסיה, ולא ידענו מהנעשה בצפון, והנה קיבלנו את הבשורה על דבר קיום קבוצות חלוצים במקומות שונים. טרומפלדור הפיץ בינינו את תורתו על מהות "החלוץ". כרגיל בימים ההם, הרבו להתוַכח על זיקת "החלוץ" ל"צעירי ציון", על תכנית ומגמה וכו'. ברם תורתו של טרומפלדור משכה את הלב דווקא בפשטותה. הוא הסביר ש"החלוץ" צריך להקיף המוני נוער, המוכן לחיי עבודה קשים בארץ ישראל...
בקיץ 1919 המתה קרים מחלוצים עוסקים בהכשרה ובארגון, בהנהלת טרומפלדור ואלמוג.

יצחק קנב, בתוך ספר העליה השלישית, א, עמ' 108

איחוד קבוצות של חלוצים בגולה

בליל שבת זה הבהיקה הקייטנה בלבנוניותה. סיידו את הבית מבפנים ומבחוץ. האולם הראשי לבש צורה חגיגית. מן הקיר זעקו בגאון הסיסמאות: "חופש, שִׁוְיוֹן, ואחוָה". הקרשים העבים, ששימשו כשולחן, כוסו מעטה לבן, פרסו סדינים מטולאים, ששימשו מפות. והחברים - כולם לבושי מחלצות חג, אשר הביאו מבית-אבא, כולם רחוצים, מגוהצים ונוצצים.
שומר הקייטנה, גוי מוצק ורחב-כתפיים, תהה על המתרחש; הוא נכנס אל האולם, קרא את הכרזה הגדולה ותמה: מה החג הזה לז'ידים?
צא וספר לגוי זה שהיום מתאחדות קבוצת "ארץ-ישראל" מפרילוקי וקבוצת "המתנדבים בעם" מקמניץ-פודולסק לגוש אחד! יומַים ארכה האסיפה המיסדת. הוכרז שבתון, ביטול-מלאכה גמור. לובנו יסודות חיינו בעתיד, בארץ. הגאולה נראתה לנו באופק, עוד מעט נעלה!...

אברהם בן-נריה, בתוך ספר העליה השלישית, א, עמ' 148

"גדוד העבודה" – תצלום קבוצתי

06
האם האונייה רוסלאן היא שפתחה את העלייה השלישית?

ראשית העלייה ארצה בעלייה השלישית

בהיסטוריוגרפיה מקובל לטעון כי העלייה השלישית החלה עם בואה של האונייה רוסלאן ארצה, בסוף 1919 או בימים הראשונים של 1920. על התאריך המדויק מתנהלים ויכוחים, היות שכאשר רוסלאן הגיעה ארצה והורידה כמה מנוסעיה פרצה סערה. האונייה הפליגה אפוא אל הים ושבה כעבור כמה ימים לסיים את ההורדה אל החוף.

ואולם ברור שנוסעי רוסלאן לא היו העולים הראשונים של העלייה השלישית. קדמו לה כמה אוניות ועולים רבים. מדוע אפוא דווקא רוסלאן נחשבה לפתיחה הרשמית? לא משום שהיא הייתה הראשונה, אלא משום שהיא סימנה את הציפיות מהעלייה הזאת; את האמונה שהיא תהפוך להיות עליית הרבים; שהיא תהיה העלייה ההמונית שתשנה את גורל העם היהודי. ואכן באונייה רוסלאן הגיעו יותר מ-600 עולים.

בעיתונות של הימים ההם נרשמה העובדה: עם עלייתם של העולים באונייה רוסלאן גדל היישוב היהודי בארץ באחוז אחד. בואה של האונייה היה הבטחה, שרטוט אופי, חזון.

יצחק ספיבק, אחד מנוסעי האונייה, כתב עם בואו ארצה כי מחקר שעשה על נוסעי האונייה הביא אותו למסקנה הרדיקלית ולפיה העלייה השלישית עתידה להיכשל. באונייה נרשמו מקצועות העולים – כולל הקבצנים שביניהם – ועוד בעלי מקצועות האופייניים ליישוב הישן. ספיבק העריך כי יש על סיפונה אינטלקטואלים ואנשי רוח שיתאימו אולי לעולם של מוחרתיים, אך אין בה פועלים חלוצים שיבנו את הארץ.

כשם שהאונייה רוסלאן הבטיחה, כך העלייה השלישית הבטיחה ליישוב בארץ הבטחות רבות. לא כולן קוימו. חלקן היו לאופק נצחי שהחברה בארץ ישראל חותרת אליו, וחלקן היו למבחן שדור אחר דור נכשל בו.

רוסלאן, שנרשמה במחקר ובספרות כאונייה שפתחה את העלייה השלישית, לא הייתה אפוא האונייה הראשונה, אלא המפורסמת שבקבוצת האוניות שהביאו את "השבים ארצה".

מאודיסה על ספינת מפרשים: פרשת רוסלאן

באותם הימים התחילה להתארגן באודיסה קבוצה לעלייה ארצה בסירת-מפרשים גדולה, שתעשה את דרכה מאודיסה לקושטא דרך יבפאטוריה וסבסטופול. [...]
גם בא-כוח של "הועד האודיסאי" הידוע בשם "החברה לתמיכה בעובדי-אדמה ובבעלי-מלאכה בסוריה ובפלשתינה", שקיבל רשות הדיבור [באספה שכינסו], **במקום לעודד אותנו ולאחל לנו להתגבר על הקשיים והמכשולים הרבים אשר עמדנו לפניהם, ראה צורך להטיל מרה שחורה על משתתפי האסיפה, בנבּאוֹ שכל תכניות הועדה היוזמת אינן אלא "אנייה של נייר" העלולה לסכן את אלה הרוצים להפליג בה. דבריו נתקבלו בלעג, וסופו של דבר שגם האיש הזה ורוב האנשים האחרים שלעגו לתכניותינו, נוכחו בטעותם וביקשו אותנו לצרפם אלינו. והואיל ולא היינו נוקמים ונוטרים צירפנום ועלו אתנו באניית "רוסלאן". [...]**
החלטנו להוציא תעודות מיוחדות לחברינו אשר שימשו להם כעין "פספורט". הדפסנו אותן בדפוס העִתּוֹן "אונזער לעבען". [...]

עם חילופי השלטונות באודיסה [בעקבות כיבוש העיר על ידי הכוחות ה"לבנים", שהתנגדו לשלטון הבולשביקי] **הֻכְרחנו להדפיס את התעודות מחדש, שכן אנשי הימין שמרו על האורתוגרפיה הישנה מימי הצארים, ואילו השמאל קיבל את האורתוגרפיה החדשה שהונהגה ברוסיה לאחר מהפכת פברואר 1917.**

חלק מהעולים אכן היו תושבים חוזרים שגורשו מהארץ, אך חלקם לא נמנו עם תושבי ארץ ישראל המגורשים, והיה עליהם להעמיד פנים כי הם תושבים חוזרים ואף להוכיח זאת.

לא חסרו גם קורסים מיוחדים "להכשרת פליטים" מארץ ישראל. בקורסים אלה, שנוסדו שלא בידיעתנו על ידי תלמיד גימנסיה "הרצליה" לשעבר, למדו לדעת פרטים שונים כמו רחובות תל-אביב, יפו, חיפה, פתח-תקוה, ראשון-לציון וכו', עסקני הישוב וכו'. "בוגרי" הקורסים הנ"ל עברו בהצלחה את הבחינה על ידי הועדה הנ"ל, אשר "נוכחה לדעת" כי אמנם "פליט" הוא וזכה לתעודת אישור. על סמך התעודה הזאת נרשם גם ב"פלינבז'", שהכיר בתעודות האלה. [...]
עם הדלקת הנר השלישי של חנוכה תר"פ (19 בדצמבר 1919) הגענו ליפו - תל-אביב. סערת ים חזקה הקבילה את פנינו. היתה צפויה סכנה ליורדים. ואמנם, לפני שהספיקו להוריד את כל העולים ואת החפצים, נקרע עוגן האניה, והיא הפליגה למצרים, ואִתה מיטלטלינוּ וכמה מן העולים. רק כעבור ימים מספר חזרה האניה לנמל יפו. [...]
קבלת הפנים לה זכינו, ברדתנו מהאניה רטובים מרוב הגשמים, היתה לבבית לאין-שיעור. מ. אוסישקין, שהיה אז ראש ועד הצירים בירושלים, הקציב 1000 לירות מצריות - סכום גדול למדי בימים ההם - לקבלת פנינו. [...]
היינו נרגשים כולנו כשדרכו רגלינו על אדמת ארץ האבות, ואחד מאתנו, ברוך וייסמן ז"ל, התרגש עד כדי כך שצנח ומת במקום - קרבן ראשון של עליית "רוסלאן".

משה גולדין-זהבי, בתוך ספר העליה השלישית, א, עמ' 130–137

האם הייתה הראשונה? רוסלאן, 1919

עליית יהודים וערבים

הסטטיסטיקה כותבת ביובש כי ב-1919 עלו ארצה יותר מ-800 עולים. באונייה רוסלאן היו יותר מ-600 נוסעים. היא הגיעה בימים האחרונים של שנת 1919, הורידה עולים אך לא את כולם. עקב סערה שפרצה היא שהתה בים ימים אחדים והגיעה אל החוף שוב ב-1920. אולם אפילו הסטטיסטיקה מודה שהיו עולים נוספים, כאלה שלא נרשמו בסטטיסטיקה הרשמית. כמה וכמה אוניות הביאו עולים ארצה לפני רוסלאן.
מי הם היו?
אחת הקבוצות הראשונות הייתה קבוצה מארגנטינה דווקא, משפחות של יהודים יוצאי סוריה אשר הגיעו לצרפת. לא ידוע בדיוק מי ארגן אותם, אך נראה כי הם נמנו עם ראשוני העלייה השלישית.

בפברואר 1919 עזבנו את חופי לא-פלאטה [ארגנטינה] בדרכנו למארסיי. בריאו דה-ז'ניירו הצטרפו אלינו עוד כמה יהודים והיינו כ-30 איש, רובם ילידי הארץ - בני עדות המזרח וכמה יהודים מרוסיה שכבר שהו בארץ ומשפחותיהם גרו בראשון-לציון ובצפת.
נסענו מארגנטינה למארסיי קרוב לחודש-ימים.
בגלל המחסור החמור באניות וסכנת המוקשים בים לא היתה כל תחבורה אזרחית לארץ. אחרי שהסתובבנו ברחובות מארסיי כשבועיים-ימים, צץ רעיון בראש אחד הבחורים שלנו, דובר ערבית, לנצל את אחינו הערבים, אשר נקלעו למארסיי בזמן המלחמה או לפניה ונשארו תקועים בה בלי תקוה לחזור לסוריה. מספרם היה כ-80 איש ורובם מחוסרי עבודה ואמצעים.
במשך כמה ימים הצליחו הבחורים שלנו לארגן אותם. ערכנו הפגנה של ערבים הדורשים להחזירם למולדתם. תפקידם היה לצעוק ולרעוש ככל שיוכלו במשרדי עיריית מארסיי, מלאכה שעשו אותה בשלמות, עד שאחרי כמה הפגנות כאלו, שמנעו מפקידי העיריה אפשרות לעבוד, החליטה עיריית מארסיי להיפטר מהם ויהי-מה. העיריה השיגה בעדם, וכמובן גם בעדנו, רשיון-יציאה לבירות. סידרנו עוד הפגנה כזו והעיריה החליטה לשלוח את כולנו באניה קטנטונת שהכילה בקושי אותנו (100 איש) ו-500 חיילים. כך יצאנו את מארסיי ב-24.3.1919 בדרכנו ארצה [האונייה נסעה דרך אלכסנדריה ופורט סעיד]. **הגענו אחרי כמה שעות נסיעה לנמל יפו ב-9.4.1919.**

שלמה זכרין, בתוך ספר העליה השלישית, א, עמ' 201

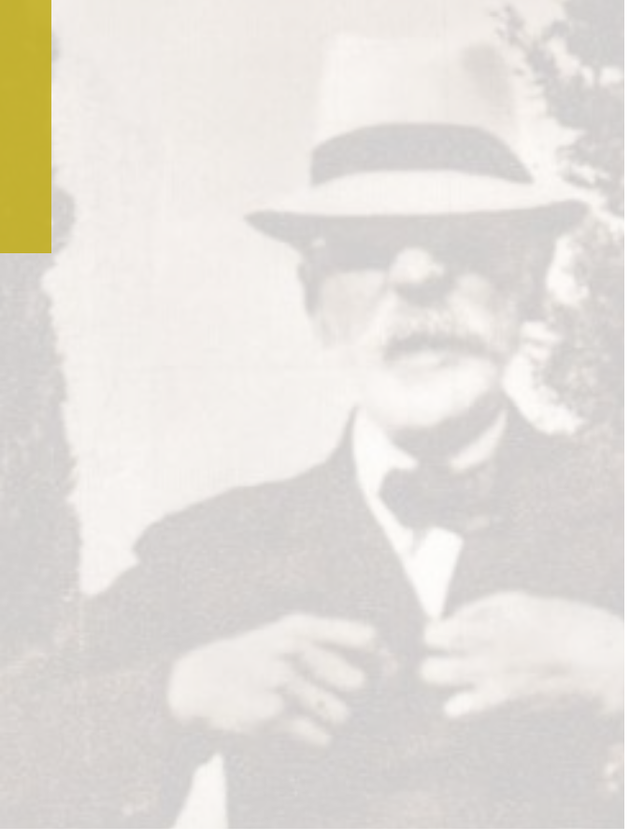
פגישה בדרך עם סופר, נסיך שוודי

קבוצה של עשרות חלוצים שנדדו בדרך נודעה כקבוצת ה-105. הם היטלטלו רעבים בין התחנות שבדרכם הארוכה. המשרדים הציוניים הערימו עליהם מכשולים, והסידורים הרשמיים עיכבו אותם עוד ועוד. כך הגיעו בסופו של דבר לאי קאפרי, וביקשו לעבוד שם עד שימצאו דרך להגיע לארץ. באחד הימים הופיע איש שהאיכר שהעסיק אותם חשש מפניו מאוד. היה זה הנסיך השוודי ד"ר אכסל מונתה. הוא שאל אותם לזהותם והזמין אותם לביתו.

שעה ארוכה ישבנו בחדר-האורחים שבארמון ושוחחנו עם ד"ר מונטה על ענייננו, על מאמצי ההסתדרות הציונית ברומא להשיג בשבילנו אשרות-כניסה לארץ-ישראל. סיפרנו לו, שמלבדנו נמצאים בניאפולי ורומא למעלה ממאה צעירים, המחכים כמונו לאשרות אלה. השיחה קלחה ברוח טובה ונעימה, ובין השאר החלפנו בינינו דברים על הספרות הרוסית והפולנית. הוא סיפר לנו שנפגש אישית עם סופריהן המפורסמים בעת מסעותיו בבירות העולם. לאחר שכיבדנו בדברי-מאפה, פירות ויין, אמר: "אם במשך זמן מסוים לא יתקבלו אשרות בשבילכם, אעבירכם לארץ-ישראל באמצעות הצירות השוודית". [...]
למחרת עבר על-ידנו ד"ר מונתה בטיולו, בירך אותנו לשלום ואמר: "אחרי לכתכם אמש מביתי חשבתי, שעבודה זו קשה לכם, שכן לא הורגלתם בה מעודכם. אני מציע לכם, איפוא, שתהיו אורחי עד נסיעתכם". הודינו לו באדיבות ואמרנו: "לא נאה לאנשים צעירים כמונו, המסוגלים להשתכר למחייתם בעבודה, להתקיים על חשבון הזולת, ולו גם יהיה נדיב-לב כמוהו". [...]
בטרם לכתנו הוציא כרטיס ביקור, שכתר בית-המלכות השוודי טבוע בראשו, ועליו מודפס: ד"ר א. מונטה, מפקד לגיון-הכבוד הצרפתי וחבר הקלוב המלכותי סנט ג'ימס בלונדון, ועוד מספר תארי כבוד בראשי-תיבות. על הצד השני נרשם בכתב-ידו: לכל האמבסדות [השגרירויות] השוודיות, אני מבקש לעזור לאדונים אלו בכל ענין שיפנו אליכם - נסיך ד"ר א. מונטה.

לימים התפרסם ספרו של אכסל מונתה **מגילת סן-מיקלה**.

משה שושני, קבוצת גניגר. בתוך ספר העלייה השלישית, א, עמ' 125–127

אכסל מונתה

הזקן המסתורי המפורסם

הדרך לארץ ישראל הייתה כרוכה בהרפתקאות ובסבל בל יתואר. אך היו בה גם פגישות מוזרות. קבוצת שומרים בדרך ארצה נתקעה על ידי המשטרה בתחנת רכבת. הם ביקשו להתקדם לכיוון הנמל אך לא ידעו אם יוכלו. עבר שם זקן אחד. שאל אותם לאן פניהם. הסבירו לו שהם מבקשים להגיע ארצה. הזקן נעלם וכנראה היה הוא שסידר שישחררו אותם לדרכם. התברר שזה היה זיגמונד פרויד. הם לא יודעים בבירור שהוא היה זה שפרץ את דרכם, אך כבני התקופה שפרויד היה להם מורה לקראת דרכם החדשה היה להם חשוב לדעת שהוא היה עמם ברגע של אובדן דרך.

עדות בעל פה, ארכיון השומר הצעיר

עולי העלייה השלישית מהמזרח

העלייה השלישית נודעה כעלייתם של היהודים ממזרח אירופה. אך אין זו אמת. באותה תקופה עלו גם יהודי כורדיסטן ותימן. אלא שהם לא כתבו את סיפורם באופן שבה כתבו העולים ממזרח אירופה. הם היו יהודים מסורתיים, וסיפוריהם סופרו בדרשות ובכתבי קודש, ולא בספרי זיכרונות או בספרי היסטוריה שכתבו חברי התנועה הציונית על ענפיה השונים, והחילונים.

עלייה מכורדיסטן

כאלפיים מעולי העלייה השלישית הגיעו מכורדיסטן, והצטרפו לציבור הפועלים המתגבש. הם הביאו עימם כישרון לעבודה ולנשיאה בסבל. המניעים הרעיוניים שלהם לעלייה היו קשורים בחזון המסורתי ובטלטלה התעסוקתית שסבלו ממנה במולדתם.

עולה מכורדיסטן

מאורעות מלחמת העולם הגיעו גם אל הקהילה היהודית בכורדיסטן. אזור מגוריהם כולו היה נתון בתוך העימות הגדול בין העות'מאנים, הרוסים, הארמנים והאשורים; בין יהודים למוסלמים ולנוצרים. היהודים שגויסו לצבא העות'מאני סבלו מידי כל הצדדים. מהכיבוש הרוסי, מהתקפות-הנגד העות'מאניות, מהתחמושת שנותרה בידי הצדדים השונים. הכול פגעו ביהודים, ואלה ברחו ממקום למקום. בסוף המלחמה החליטו לעלות ארצה. הם טולטלו מפרס להודו, לערב ולמצרים, והגיעו בסופו של דבר לירושלים. הם השתלבו בעבודות פיזיות קשות גם כחלק ממורשתם (במחוזות הולדתם היו גם חקלאים ורועים). כאן היו לבנאים, לסתתים ולעובדי מלאכה.

הדרך מכורדיסטן לארץ ישראל עוברת בבומביי

היהודים, שבעיתות שלום לא היו מעורבים בסכסוכים בין העמים, מצאו עצמם נכתשים בין הצבאות הנושאים עימותים בין-דתיים. פוגרומים פגעו אנושות בקהילות היהודיות באזור. באחד המקרים שרפו ארמנים בית כנסת על המתפללים שבו, ליד אגם אורמייה.

הקטע הבא הוא תיעוד שרשם עמנואל בר- חיים, איש רמת רחל שנמנה עם עולי העלייה השלישית, מפיו של עובדיה ידידיה.

נשארנו כשנה בבומביי, מפני שנתקבלה מהארץ דרישה לא לשלוח מחוסרי-אמצעים. במשרד דוד ששון עשינו שביתת-שבת, שישלחו אותנו ארצה. מהארץ הגיעו ידיעות על חוסר-עבודה, ורבים רצו לחזור לבגדאד, אבל אבא לא הסכים לחזור. מבומביי נסענו לכלכותה, שהינו בה שבועיים עד שסידרנו דרכונים פרסיים בעזרת נכבדים יהודים (השופט עמנואל כהן). מכלכותה נסענו לקאראצ'י עם אשרה לדמשק. לקחנו כרטיס-אונייה לעדן. באונייה היו 1800 עולי-רגל. בעדן לא נתנו לנו לרדת, והייתה סכנה לנסוע עם המוסלמים לחאג': בינתיים נודע שאנחנו יהודים, אבל היחס אלינו היה טוב.
הגענו לג'דה. הורידו אותנו והעמידו בצד. הקצין התורכי שאל אותי מי ומה אני. סיפרתי לו את כל התלאות שעברו עלינו. הקצין התרגש והתחיל לבכות ולנחם אותנו, כיבד אותי בקפה ואיחל לנו כל טוב. עולי-הרגל ההודים שמרו עלינו ולא רצו למסור אותנו לידי הערבים. למחרת הביאו אותנו לג'דה לקחו אותנו למשטרה והפקידו עלינו שומרים. קצין אחד רצה להכניס אותנו לחורבה הרוסה והתנגדנו לכך. היה שם חואג'ה אחד היודע עברית, ארמני מארץ-ישראל, וחשבנו אותו ליהודי. שוטר אחד הביא אותנו ליהודי, מרכוס שמו, ספרדי מאדנה או מאיזמיר. בדרך הכניס השוטר כדורים לרובה שלו והייתי בטוח שעומדים להוציא אותי להורג. בערב שלח הקצין לקרוא לארמני שייקח אותנו לביתו. קנינו פחמים בעד 8 גרוש. היהודי מרכוס סיפר את כל העניין לאשתו והיא קיללה אותו ועודדה אותו לעזור לנו.
בלילה הלך היהודי לקימקאם, והמליץ עלינו. בבוקר הוא בא אלינו עם בתו והזמין אותנו אליו. הורדנו את החפצים ובערב בא עם עגלה והביא אותנו אליו, כיבד אותנו יפה, באוכל ובמים. נשארנו בג'דה 8 ימים. מרכוס בא בדברים עם השריף וכעבור 8 ימים, כאשר הייתה אונייה, שילמנו את כל הכסף שהיה לנו, 150 רופיות, שעון ומזרון. ובאנו באונייה לסואץ. בידי הודי אחד הפקדנו 200 רופיות והוא החזיר לנו אותם. בסואץ סידר הועד אשרות לארץ-ישראל, נסענו דרך קנטרה והגענו לירושלים בתמוז תרפ"ב.

עובדיה ידידיה, אצל כהן, 1980, עמ' 93

יהודי תימן עולים בעלייה השלישית

העולים שעלו באותה תקופה מתימן המשיכו את מסורת עלייתם של יהודי תימן בני העלייה השנייה והראשונה. מסורת של סבל גדול, רצון לביטוי עצמי ודילמות כואבות של קיום וניכור.

בשנים הראשונות לאחר מלחמת העולם הראשונה נתעוררו בקרב יהודי תימן ציפיות משיחיות. התסיסה זכתה לתמיכה ולעידוד מצד יוצאי תימן שכבר היו בארץ. באיגרת ששיגר ליהודים בתימן אברהם טביב, נציג התימנים במרכז העלייה של ההסתדרות, קרא לבני עדתו:

לא נאה שידיכם הטהורות לא תשתתפנה בבניין הארץ עם האחים הבאים ממזרח השמש עד בואה ולא נאה שתישארו בבתיכם היפים לחכות ולעמוד מנגד.

טביב, שבי תימן, עמ' 25–26

קצב העלייה מתימן היה איטי. על תלאות הדרך הקשה מהעיירות ומהכפרים ברחבי תימן אל עדן, נמל המוצא של העולים, נוספו הגבלות חמורות מטעם שלטונות המנדט. במכסת העלייה הכללית הוקצבו לתימנים רישיונות מעטים בלבד. בעלי משפחות שלא יכלו להוכיח את יכולתם לעמוד ברשות עצמם עוכבו, בפני בעלים של יותר מאישה אחת נערמו מכשולים, ובני נוער ויתומים התקשו בהשגת האשרות. עקב הקשיים הללו מספר העולים לא עלה על מאות אחדות מדי שנה. בשנת 1926 הסתכם מספרם של עולי תימן ב-1,653 נפש...

שלטונות תימן גם הם התנכלו לתנועת העלייה, וזאת בלחצם של ערביי ארץ ישראל אחרי מאורעות 1921. בתי העולים הוחרמו, והם הורשו למכור רק את מיטלטליהם...

הבאים מתימן בשנות העשרים נתקלו בתנאים קשים. הקליטה הראשונית כללה שיכון ארעי שסיפקו המוסדות (בדרך כלל אוהלים). השכונות עצמן, שגדלו והתרחבו במרוצת הזמן, נשאו אופי של שכונות עוני צפופות...

ב-1923 התגבשה נציגות תימנית שנהנתה מתמיכת ההסתדרות, והוכרז על הקמת מרכז התאחדות התימנים בארץ ישראל.

יהודי מתימן. הרמן שטרוק, 1923

07
ליווי העולים על ידי "הנשארים": הנוער נפרד ועולה ארצה

את העולים החלוצים ליוותה ארצה קהילה ציונית נלהבת. הקשר בינם לבין בתיהם וקהילותיהם נמשך, גם אם עלייתם הייתה קשורה לעיתים במרד בהוריהם. אנשי העלייה השלישית הצעירים שעזבו את ביתם היו מושא להערצה, והעניקו טעם לקיום היהודי – גם ליהודים שנותרו בגולה.

אחד המלווים הנלהבים של החלוצים הראשונים של העלייה השלישית היה המשורר העברי היידי יצחק קצנלסון. כבר ב-1906, בלא שהיה בארץ כלל, הוא כתב את השיר הכי ארץ-ישראלי, "מה יפים הלילות בכנען". שירו זה קיבל בארץ לחן ערבי, והיה מושר על ידי החלוצים של העלייה השנייה. והנה הוא בא לנשף פרדה מחלוצים שעלו ארצה במסגרת העלייה השלישית.

יצחק קצנלסון נפרד מקבוצת החלוצים הראשונה של העלייה השלישית, ה-105, שיצאה לדרכה עוד ב-1918 והגיעה ארצה ב-1919.

הרי הם רק ילדים

יצאתי מן הבית סר וזעף
במצב רוח כבד וראש עייף
יצאתי מבולבל ל"ערב"
של צעירים, צעירים ממש.
האולם היה מלא מהם... הרי הם רק ילדים!
פנים רעננות מכל חליפת תלמיד מציצים
ועיניים גלויות... כמה גלויות... חיפשתי, חיפשתי
רציתי להכיר ביניהם את עשרים:
עשרים הראשונים מיד ייפתח המסך,
ואחד מדבר השני מדקלם, שלישי
מראה עצמו עם כינור, רביעי מאופר
ופתאום עובר בי רעד שקט.
עמדה על הבמה חיוורת כמו שיש
תלמידה צעירה ושרקה,
השפתיים חשוקות ובולטות כמו לב
וגם השריקה באה מעומק הלב.
את המנגינה אני מכיר, אני מכיר את הגעגועים,
אך לא רק הנערה - מביאים זאת רוחות רחוקות
עם שריקה כקריאתה של סולוויג, אהובה
הקוראת הביתה, לפר גינטים התועים.
סעו עשרים הראשונים, סעו בשלום הביתה,
ושמש נדיבה תלווה את אונייתכם.
לא, לא הנערה, סולוויג שלכם שרקה
בכל כך הרבה לבביות וצחות אליכם.

יצחק קצנלסון, אצל צור, רוח עצוב, עמ' 127–128

שתי חברות השומר הצעיר סוללות כביש, 1920

08
יוסף טרומפלדור, מנהיג העלייה השלישית

יוסף טרומפלדור, אחד הקצינים היהודים היחידים בצבא הצאר, עלה לארץ ישראל בעלייה השנייה, ועם חברו הצעיר צבי ש"ץ הקים קבוצה במגדל. לימים ניתק עצמו מהקבוצה שייסד ועבד בדגניה כפועל. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נדד למצרים בדרכו לרוסיה, אך עצר שם והיה ממפקדי גדוד נהגי הפרדות שהוקם ביוזמתו של זאב ז'בוטינסקי. ז'בוטינסקי עצמו פרש מן הגדוד, משום שסבר כי גדוד אספקה אינו מכובד דיו לעם היהודי. הוא הגיע ללונדון, ואילו טרומפלדור נשאר בגדוד נהגי הפרדות ולחם בקרב הנורא בגליפולי.

כשז'בוטינסקי הצליח, בעזרת חלק מהממסד הציוני, לשכנע את הבריטים להקים גדודים עבריים מקרב צעירים שהיגרו מרוסיה לבריטניה, הוא קרא לטרומפלדור ממצרים כדי שישכנע צעירים להתגייס. טרומפלדור הגיע, אך לא הצליח לשכנע. הצעירים טענו שהגיעו לאנגליה כדי לא להתגייס.

טרומפלדור, אף שהיה אוטופיסט גדול, היה גם מעשי מאוד. הוא הבין שלא יעלה בידו לשכנע את הצעירים, ונסע לרוסיה. שם קם ארגון של ועדי חיילים, אך החיילים הרוסים לא רצו לשתף בו את החיילים היהודים, שמספרם עלה על 400 אלף. טרומפלדור קיבל על עצמו לארגן אותם. הוא חשב להעלותם ארצה בהמוניהם, אך גם תוכנית זו לא צלחה.

יוסף טרומפלדור- קצין עם חרב

הנוער היהודי היה מאוכזב ומוכה עקב אירועי המלחמה ומלחמת האזרחים ברוסיה, אוקראינה ופולין. טרומפלדור, שהיה קשוב להלכי הרוח של הצעירים, נענה ליוזמות מקומיות והקים ארגון בשם "החלוץ". במיוחד היה קשור אל חבורת חלוצים שהתרכזה בקרים. שם הוא פגש את יצחק לנדברג, שלימים החליף את שמו ליצחק שדה.

טרומפלדור החליט אפוא לארגן את העלייה ארצה. הוא נסע לארץ ישראל ותכנן את המסלול של אנשי העלייה השלישית: הכשרות בחו"ל, תחנת ביניים בטורקיה, והגעה לארץ ישראל. אלא שאז נקרא לתל-חי, ונפל בקרב.

מותו עורר את חניכיו לקרוא לעלייה ארצה ללא התחשבות בשיקולי גבולות ובמכשולים פורמליים. עבור רבים טרומפלדור היה סמל להתארגנות הנוער היהודי בסיום מלחמת העולם הראשונה, כך שמותו קרא לקבוצות רבות של חלוצים, ולא רק לחניכיו הישירים אנשי קרים, לנוע לארץ ישראל, ושימש מקור השראה להחלטתם.

יוסף טרומפלדור מתכנן את העלייה השלישית

בוועידה הראשונה של "החלוץ" התווה יוסף טרומפלדור את דרכם של החלוצים. הוא הכין אותם לכך שדרכם תובעת אומץ ומסירות נפש. תוכניתו כללה הקמת קבוצות בניין, הקמת קבוצות כיבוש עבודה הנודדות ממקום למקום ומתגייסות לעבודות נחוצות. קבוצות מתיישבי הקבע עתידות להזדקק להרבה כוחות מקצועיים: אגרונומים, רופאי בהמות, נגרים ובעלי מלאכה דוגמת סנדלרים רצענים. עוד הוא תכנן אגודה של מורי דרך, שתפקידה יהיה להעביר את המסר להמוני התיירים שיגיעו ארצה, ואלו ילהיבו את העם היהודי בתפוצות ויכינו חלוצים חדשים.

הוא תכנן הקמה של צבא הגנה, שכן העם העברי המשוחרר והעצמאי יהיה צריך להגן בעצמו על שלום התושבים השקטים מפני התנקשויות מבית ומחוץ. לשם כך נחוץ צבא. נחוצים בטליונים אחדים של אנשי צבא מלומדים יפה ובעלי משמעת. פלוגות אלו צריכות להיווצר מבין שורות העמלים של "החלוץ". רק אז אפשר יהיה לשמור עליהן באמצעים ידועים מסכנת ההידבקות ברוח המיליטריות, ורק אז יוכלו לקיים קשרים חיים, קשרי אחווה, בינם לבין העמלים.

תחנה אחרונה

יוסף טרומפלדור הגיע ארצה, נפגש עם אנשים, תבע את איחוד הפועלים, סייר במקומות שונים, ונקרא לתל-חי לייעץ למגיניה עקב התערערות מצב הביטחון באזור. באותם ימים החל ויכוח על הגנת היישובים בצפון. ז'בוטינסקי ביקש לפנות אותם. אחרי מלחמת העולם הראשונה, הוא טען, בורסת הדם אינה מכבדת את קורבנות הדמים. חשוב לשמור על חיי המתיישבים. אנשי תנועת הפועלים תבעו לחזק את היישובים, אך לא הצליחו לגייס לשם כך תגבורת מספיקה. ביומנו כתב טרומפלדור את הדברים הללו:

כאן הגבול ושם נושאים ונותנים בלי סוף

שעת הניסיון באה כמעט. מחר אולי תבוא עלינו בכל מוראה. דור חדש, דור יהודים בני ארץ ישראל. בני חורין, עומדים על הגבול, מוכנים להקריב את נפשם על שמירת הגבול הזה; ושם בפנים הארץ נושאים ונותנים בלי סוף, אם לאשר את התקציב או לא לאשר זאת אומרת: אם לעזור למגיני המולדת או לא.

יוסף טרומפלדור, 9 בפברואר 1920

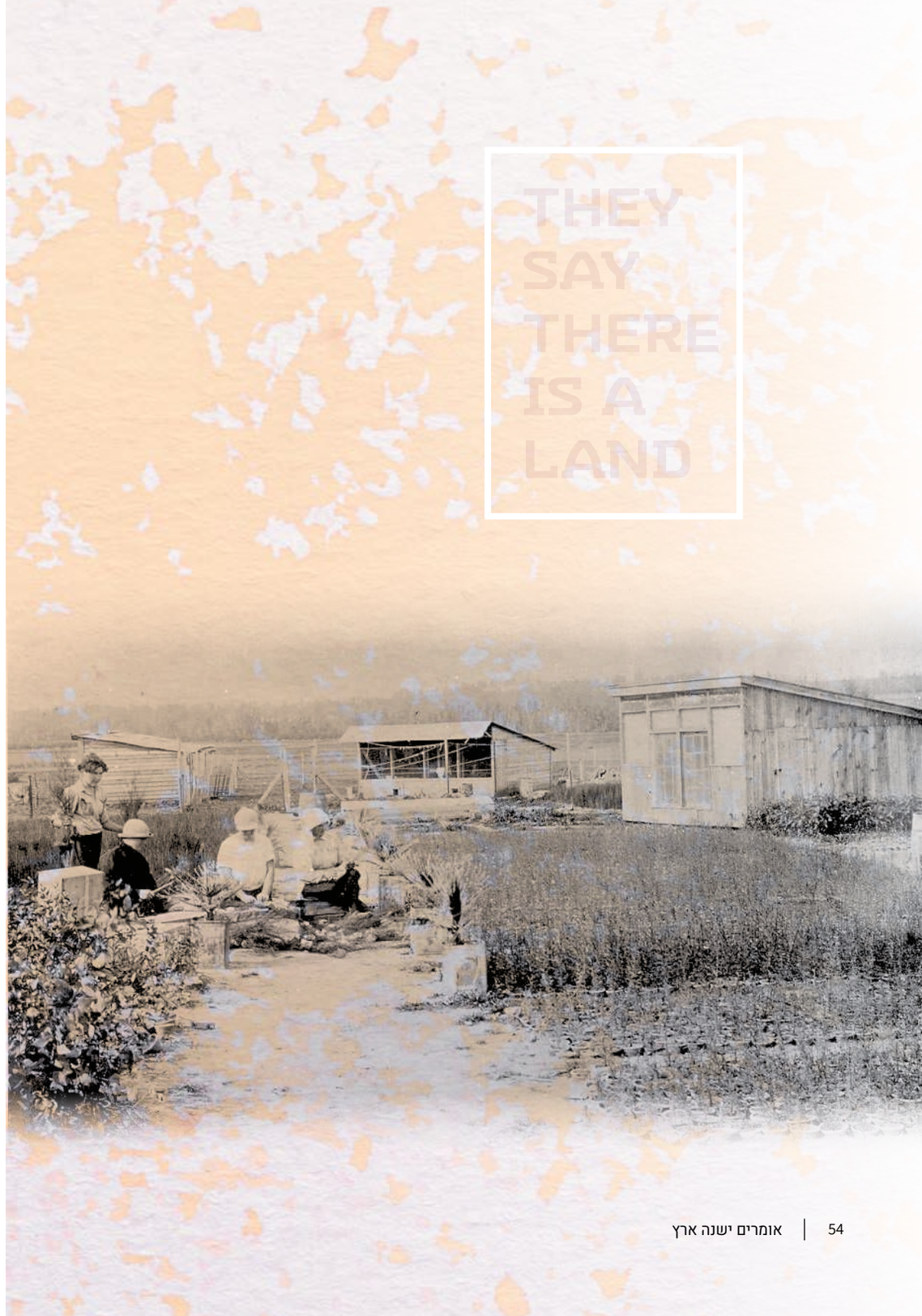

09
התפרצויות של הסכסוך הערבי-יהודי

במהלך העלייה השלישית התפרץ הסכסוך הערבי-יהודי פעמיים. תחת מסע השמועות ולפיהן היהודים מחדירים את הבולשביקיות לארץ, ובהשפעתה של התפיסה האנטישמית הפוליטית – אך גם בעקבות ההבטחות הסותרות של אנגליה לערבים, לצרפתים וליהודים, התחוללו ב-1920 המהומות הראשונות בגליל, בעמק הירדן ובירושלים. בצפון ההתקפות היו קשורות למרד נגד הצרפתים, והביאו לקרב תל-חי ולפינוי כל היישובים בגליל העליון. בעמק הירדן הן הביאו לפינויה של דגניה ב', ובירושלים הן גררו עימות חריף. ז'בוטינסקי, שקרא להשתמש בכוח ההגנה שהיה בידי אנשי הגדודים העבריים, נאסר והוגלה מן הארץ.

באחד במאי 1921, שחל בפסח, התחוללו מהומות נוספות. היישוב היהודי לא היה מוכן. עשרות נרצחו, ובהם הסופר יוסף חיים ברנר.

למותו של טרומפלדור ב-1920 ולרצח ברנר ב-1921 הייתה השפעה עמוקה על בני התקופה. ארגון "השומר" פורק, ובמקומו הוקמה ה"הגנה", ארגון להגנה של כלל העובדים, שלימים יהיה הכוח המאורגן של היישוב היהודי כולו.

הפיקוד הבריטי: יש לחסל את הגדודים העבריים

רוב אנשי "הגדודים העבריים" עזבו את הארץ בתהליך פירוקו של הגדוד. אלנבי התנגד בתוקף להגדלתו.

אני מתנגד בכל תוקף לכל הגדלה של החילות היהודים בארץ ישראל. דבר זה יפורש כהכנה לכפיית תביעותיו של המיעוט היהודי על שאר התושבים. [...] כבר היו כמה התנגשויות בין החיילים היהודים לבין תושבי הארץ, בייחוד המוסלמים. והגדלת מספרם של החילות היהודים תביא בוודאות למהומות ולהתפשטות הסכסוכים עם הערבים.

מקור: הארכיון הציוני

בצד ניסיונותיהם הרבים של סופרים ואנשי ציבור ליצור קשרים עם הפלשתינאים, ושפע החיבורים שנכתבו על השאיפה לשלום, כתב דוד בן-גוריון:

אין פתרון ליחסי יהודים ערבים

כולם רואים קושי בשאלת היחסים בין יהודים ובין הערבים. אבל לא כולם רואים שאין פתרון לשאלה הזאת. אין פתרון! יש תהום, ושום דבר לא יוכל למלא את התהום הזאת... אין אני יודע איזה ערבי יסכים כי ארץ ישראל תהיה ליהודים - גם אם היהודים ילמדו ערבית. [...] צריך לומר לערבים באופן ברור: דעו לכם כי לעם היהודי אין תרופה אחרת - אלא ארץ ישראל.

דוד בן-גוריון, פרוטוקול האספה החמישית של הוועד הזמני ליהודי ארץ ישראל, 9–11 ביוני 1919 הארכיון הציוני J1/8777

הפגנה ערבית

אחד במאי 1921: האוויר מחושמל

באחד במאי 1921 היה הדבר. עמדנו על גזוזטרת הבית הגדול שברחוב נחלת בנימין, ששימש אחר כך בית-חולים "הדסה", והקשבנו לנאומו של דוד בלוך-בלומנפלד על ענין היום. לפתע בקעה זעקה:
- מכים ביהודים ביפו !..
לא היה מקום לשאלות, כי האויר היה מחושמל זה כמה ימים והורגש שהערבים זוממים משהו. רצנו בחולות אל הרחבה שבין תל-אביב ומנשיה. בעברי סמוך לבית קטן, הגיחה מן החצר אִשה זקנה ומסרה לידי מין כלי-מטבח - מגרפת ברזל שוודאי היתה רודה בו לחם מן התנור, ואמרה:
- קח בני, והכה בהם !..
הרהרתי: בגולה היתה אִשה זאת מיעצת לי במסיבות כאלו להחבא במרתף, או בעליית הגג...
אכן מהלך רב הרחקנו מן הגולה...

מ' בדולח, בתוך ספר העליה השלישית, ב, עמ' 710

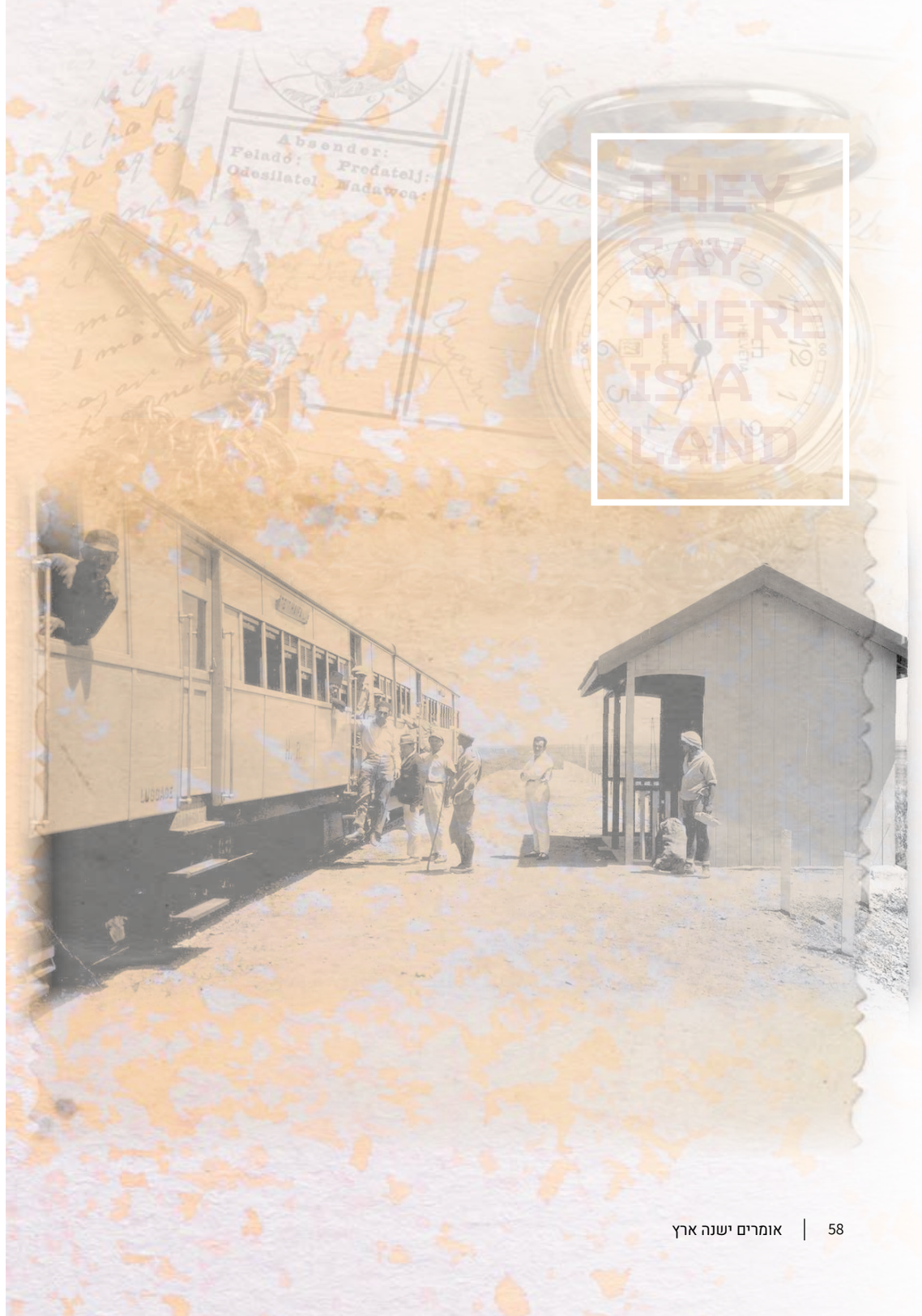

10
חידוש החברה על ידי קליטת העלייה

בניגוד לעליות קודמות, נטל קליטת העולים וארגונם נפל לא רק על המוסדות הפילנתרופיים או הציוניים. הציבור בארץ התארגן כולו לקליטתם, ובמיוחד תנועת הפועלים הצעירה. האמצעים היו דלים ביותר, אך החלומות היו גדולים. היה צורך בכלים לקליטה פיזית ודרכים לפתח תשתיות שיוכלו לקלוט את העולים. ארגון הדסה האמריקני, שנולד בשנים הללו, החל לבנות רשת של מוסדות בריאות, ואלה כרתו ברית עם קופות החולים שארגנו הפועלים.

ביישוב היהודי בארץ הייתה זו תופעה מוכרת: כל עלייה החליטה על צורת החיים המתאימה לעוליה ולממסד שתמך בה: כך היה לפני העלייה הראשונה בכוללים של היישוב הישן, כך היה בעלייה הראשונה בעיצוב המושבה, וכך היה בעלייה השנייה בחוות, בקבוצות ובמושבי הפועלים.

דור לדור - מייסדי משמר העמק, 1926

באווירה של העלייה השלישית החלו נשמעים רעיונות בדבר צורות התיישבות חדשות. אנשי העלייה השלישית תפסו את עצמם כמי שעומדים להקים מפעל גדול מאוד, ובתור שכאלה היה עליהם לחשוב על צורות התיישבותיות חדשות. היוזמה הייתה לא פעם של אנשי העלייה השנייה, שהבינו כי הם עומדים עתה למבחן גורלי כקולטים. האם אנשי "הגדודים העבריים" והעולים החלוצים לארץ יגשימו חזון, או שייקלעו לכל סערות הלב של העולים שקדמו להם? ביוזמתן של שתי העליות החלו להופיע בארץ צורות התיישבות חדשות כגון מושב העובדים, הקבוצה הגדולה והקיבוץ האורגני של השומר הצעיר.

"גדוד העבודה"

אנשי העלייה השנייה, כשהחלו לתכנן את הכלים לקליטתה של העלייה השלישית, ביקשו לגבש צורת חיים שתמנע מאנשיה את הכאבים שעברו הם עצמם. אנשי העלייה השלישית פירשו את ההצעות הללו בהתאם למזגם ולהשקפתם. הדברים עולים בבירור באחת מהיצירות הגדולות של אנשי העלייה השלישית – "גדוד ההגנה והעבודה".

"גדוד העבודה" היה מהמפעלים שצמחו מחזונם מרקיע השחקים של אנשי העלייה השלישית. אנשי "השומר" ראו בו המשך ישיר למפעלם, וגם נמנו עם יוזמיו, אלא ש"גדוד העבודה" שינה יסודות רבים שאפיינו את אנשי "השומר".

גם אנשי "השומר" חשבו על גדוד עבודה, וקבוצה כזאת לעבודה קבלנית הוקמה עוד בימי העלייה השנייה. המונחים שנקטו, "גדוד" ו"פלוגות", הזכירו את השפה הצבאית, וביטאו את ההתמסרות הטוטאלית לביצוע החזון; את הצורך במשמעת, העולה מן המשימה שהוצגה בפני החבורה. אנשי "השומר" ביקשו לקלוט לתוכם חבורה אליטיסטית של נבחרים. הם גויסו אומנם מכל החוגים, אך עברו מיון וטקסי קבלה שדמו לא פעם לטקסי מעבר אופייניים.

צעירי "גדוד העבודה" חשבו אחרת. הם ביקשו לפתוח את שורותיהם לכול. הם האמינו כי הכניסה לגדוד תחולל תמורה חשובה בכל מי שיצטרפו אליו. כל חלוץ באשר הוא יירתם לעול החלוצי. הפתיחות לכול ביטאה גם התנגדות לאינטימיות של הקבוצות בעלייה השנייה. הם האמינו כי הרבים יבואו בזכות המשימה שהם מבצעים, בזכות החברות וההווי שהם מקיימים.

הדיה של המהפכה הרוסית נשמעו בגדוד היטב. שני המורים הגדולים של העלייה השנייה, א"ד גורדון וי"ח ברנר, היו ספקניים מאוד באשר למהפכה, כל אחד מהם ונימוקיו עימו. אך בקרב העולים הצעירים, שראו את חורבן אירופה במלחמה הגדולה, ההתלהבות הייתה גדולה.

אליהו גולומב ויצחק טבנקין, אנשי העלייה השנייה שהשפיעו על "גדוד העבודה", דיברו בזכות הפיכת הגדוד ליסוד לקומונה ארצית של פועלי ארץ ישראל. מניה שוחט וישראל שוחט, אנשי "השומר", הסכימו לרעיון, אולם היה קשה מאוד להסכים על פרטי ביצועו: האם קומונה ארצית כזאת צריכה להיות ביטוי של צמיחה פנימית של הצעירים, מי שנענים לקריאות של המציאות ומבצעים את המשימות שהם מייחסים להן חשיבות? או שמא מדובר בגוף המצוי באחריותה המוחלטת של ההסתדרות, והיא ששולחת אותו למשימות שהיא מאמינה בהן? האם בן-גוריון כמזכיר ההסתדרות הוא הממונה על הגדוד, או חברי הגדוד עצמו? לגדוד הייתה מנהיגות עצמית חזקה, והמתח בינה לבין הנהגת ההסתדרות היה רב.

"גדוד העבודה" התארגן בחבורות גדולות וקטנות שטרם התיישבו. אנשיו עבדו בסלילת כבישים ובבניין, רק אחר כך קבוצותיו התיישבו בחלקן בקיבוצים קיימים או שהקימו קיבוצים חדשים.

רעיון הקומונה הארצית הביא את חברי הגדוד להקים מחסן בגדים ארצי משותף. לקראת סדר פסח התברר למחסנאית הקומונה הארצית של הבגדים בתל יוסף שבפלוגה שבראש העין תחסר חולצה לבנה אחת. היא החלה צועדת עם החולצה הלבנה, והגיעה אל ראש העין זמן קצר לפני התחלת הסדר. באחד האוהלים היא איתרה את החברה שלא הייתה לה חולצה. באותו ליל סדר הוכח ניצחונה הגדול של הקומונה של הבגדים. יש אומרים שחגגו שם את החולצה הלבנה לא פחות מאשר את יציאת מצרים.

ריאיון בעל פה, יד טבנקין

כיוון ש"גדוד העבודה" היה ארגון של צעירים, רווקים ברובם, ביקשו חברי הקבוצות הוותיקות שנמנו עם מייסדי הגדוד לקבל פטור ממוסדות הצריכה הקולקטיביים שלו. הנימוק היה שאין הם רוצים להטיל על שכמם של הצעירים הרווקים את העול הכלכלי של חברה שבה משפחות עם ילדים, שהוצאותיהן גדולות בהרבה.

כמה מהקבוצות בגדוד חתרו להתיישבות משל עצמן. הצורך ביצירת משק עצמי לקבוצה המתכוננת להתיישב סתר את רעיון השיתוף הארצי, ולא פעם נפרדו קבוצות מהארגון הארצי על רקע זה.

עבודתו של "גדוד העבודה"

"גדוד העבודה" נאבק על ביצוע עבודות רחבות היקף בשירות הצבא הבריטי (הקמת מחנות סרפנד, צריפין), וגייס לשם כך ארבעים אחוזים מכוח העבודה שלו.

כוח העזר של הסבלים בצבא הבריטי בארץ היה מצרי. הוא נקרא הג'יפים (מאג'יפט), וזה מקור המילה ג'יפ לתיאור רכב סוחב. "גדוד העבודה" החליט להקדיש את מיטב פועליו לביצוע עבודת הג'יפים – סבלות. זו הייתה עבודה קשה ביותר, אך הנבחרת שנבחרה לביצוע העבודה הצליחה לעמוד במשימה.

"השומר הצעיר"

ב-1913 פנו אנשי תנועת נוער צופית לאומית יהודית לאנשי "השומר" בבקשה מוזרה. הם קיבלו את הספר שהוציאו אנשי הארגון שלוש שנים אחרי היווסדו. היה זה ספר זיכרון בעל הלכי רוח פציפיסטיים אשר ביקש לספוד לאנשי הארגון שנפלו בשנות קיומו.

הספר הרשים מאוד את הנערים בגולה; הם ביקשו גם את גבורת הגיבורים וגם את תפילתם לשלום. על כן פנו בבקשה לקרוא לתנועתם "השומר". הם קיבלו אישור לעשות זאת, וכך קמה תנועת הנוער היהודית "השומר", שלימים התאחדה עם ארגון הסטודנטים היהודים "צעירי ציון" והייתה לתנועת "השומר הצעיר".

חברי התנועה ברובם עברו את מלחמת העולם הראשונה כפליטים בווינה, שם נפגשו אנשי ערים ועיירות שונות. כל אחד הביא עימו את זיכרון הפליטות ואת זיכרון המקום שממנו בא, אך גם את תשוקתו ללכת למקום אחר. לעלות ארצה. זו הייתה תנועה מיוחדת: תמהיל של תנועת סטודנטים משוטטת בין רוח ונופים, ותנועת צופים הלומדת לשרוד ולהתקיים בתנאי חירום. תנועה של מטיילים ושרים, של עוסקים בפסיכולוגיה ושל מחפשי פתרונות לבעיותיו של עולם שהוכיח כי אין הוא מסוגל לפתור את בעיותיו אלא בחורבן והרס.

נושאים עימם את מטען הפנטזיות של תנועות הנוער, שגדל עם אסון המלחמה ותוצאותיה, עם הצהרת בלפור וההבטחה להגשים את הרעיון הציוני, הגיעו העולים הראשונים בני התנועה ארצה. עוד בסוף שנת 1918 יצאו שני חברי "השומר הצעיר" מרדכי שנהבי ואפרים טרטקובר דרך רוסיה המסוערת בנחשולי המהפכה ובמלחמת האזרחים, הגיעו לאודיסה ונפגשו עם אוסישקין. אחרי שגם אצלו לא מצאו עידוד חתרו בספינה אל הארץ והגיעו אל חופיה בראשית שנת 1919. הם הביאו עימם את הבשורה המעודדת בדבר קיומה של תנועה חלוצית גדולה ותנועת נוער מגשימה בגולה. לא עברו ימים מעטים ולחופי הארץ הגיעה האונייה ובה קבוצת ה-105. בעקבותיה באו אוניות נוספות.

הגיעו עוד עשרות רבות של חברי התנועה. המפגש עם הארץ, שלא הוכשרה כבימת חלומות, זעזע את רובם. כשם שעלו כך ירדו במהירות ושבו להתגעגע לציון מרחוק.

אך לא מרדכי שנהבי. הוא היה איש יוצר, מחנך, אוהב אומנות אך גם איש שדה ומפעל (גם אפרים טרטקובר נשאר בארץ, והיה לימים חבר קיבוץ רמת יוחנן). כששב שנהבי לקונגרס בווינה כינס את חבריו והודיע להם כי ההנהגה שלהם צריכה לעלות על אונייה ולהקים את המושבה השומרית האידאלית בארץ ישראל. רק מושבה כזאת תוכל גם לקלוט את בוגרי התנועה בארץ הקשה וגם להציב אידאל ברור בפני חניכי התנועה הצעירים. כך עלתה ארצה חבורה של חמישים ממנהיגי התנועה.

הם התיישבו בבית גן, ליד יבניאל, וסללו את הדרך לחוות שרונה – שבגלגול מאוחר תהפוך למושב שרונה. את הדרך הם סללו בקשיים רבים. את המבצע מימנה חברת יק"א, שהייתה אחראית למושבות הגליל התחתון. למרות הצלחתה, ובגלל הצלחתה, הקבוצה עמדה בפני שוקת שבורה. סוללי הכבישים בעלייה השלישית הגיעו לא פעם לידי משבר כשסיימו את סלילת הדרך, שכן השלמת המשימה הותירה אותם ללא עבודה.

באותו זמן הגיעו ארצה קבוצות שונות של אנשי "השומר הצעיר". הם התיישבו באופן זמני במקומות שונים בארץ: בקריית ענבים, בג'דה (רמת ישי), ובשוני – במקום נורא שנקרא אום אל עלק, אם העלוקות, שהפיל את כל חבריו למשכב.

החבורה שפוטרה עקב סיום הסלילה בבית גן קיבלה הצעה לשתול זיתים על ההר הנשקף אל ביתניה – החווה הניסיונית של יק"א בעמק הירדן. אלא שלקבלתה הוצב תנאי: פחות משלושים איש. היה צריך אפוא לבחור את החברים שיצאו למשימה וימשיכו את חיי הקבוצה. שניים מהמדריכים הבוגרים, מאיר יערי ודוד הורוביץ, ושני נציגי הקבוצה בחרו באחד החברים וצירפו אותו אליהם. החמישה בחרו חבר נוסף, השישה בחרו עוד חבר, עד שהגיעו למספר הרצוי. היו חברים שלא נבחרו עשרים פעמים. הקבוצה שלא נבחרה נותרה נעלבת וכועסת, אך בניגוד לתחזיות החזיקה מעמד ונדדה עד שהצטרפה לקבוצה אחרת שהגיעה מ"השומר הצעיר" בפולין. הקבוצות הללו הן שיצרו את הקיבוץ השני של התנועה – משמר העמק.

הקבוצה שיצאה לביתניה עילית הייתה קבוצה תוססת. קרבתה לדגניה הפגישה אותה עם אהרון דוד גורדון, שעלה לא פעם לגבעה ושוחח עם החברים. הם החליטו על חיים משותפים ללא ארגון, ללא החלטות רוב, בחירות מלאה. מכיוון שהיו בני הדור הראשון של קוראי זיגמונד פרויד, הם החליטו גם על אהבה חופשית. לא חוקים וכתובה, שבדרך כלל זקוקים לה כשהאהבה נסתיימה, אלא אהבה חופשית באמת. אלא שבין 27 חברי הקבוצה אז היו רק ארבע נשים.

הקבוצות התאחדו - חברי ביתניה עילית ושומריה, 1920

החיים על הגבעה לא החזיקו מעמד זמן רב. הם החלו בראש השנה והסתיימו בפסח. אלא שהשיחות הליליות, האווירה וחיפושי הדרך היו אינטנסיביים מאוד, ונחקקו בזיכרונם של עולי "השומר הצעיר" לדורותיהם.

שנהבי הצעיר רוקד עם גורדון הזקן

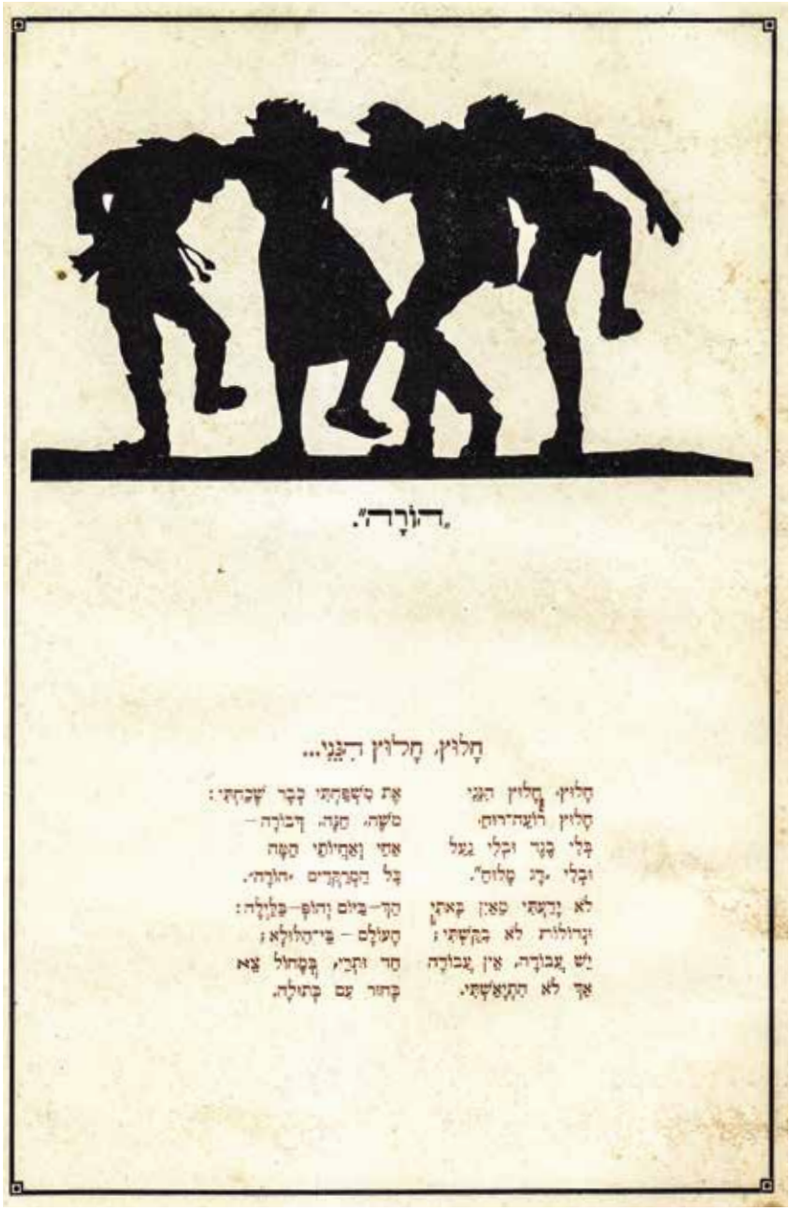
מרדכי שנהבי, ראשון עולי "השומר הצעיר", מספר שעם בואו ארצה ביקשו הכול לדעת מה קורה שם בגולה לאחר המלחמה. לא רק מה קורה בקרב הצעירים שיעלו, אלא גם מה קרה בקהילות שמהן עלו הם ארצה. הכול חקרו אותו על טיב הנוער שיעלה. הוא נפגש עם כל המנהיגות הארץ-ישראלית של הפועלים הצעירים. הכול ראו בו דובר העלייה החדשה. בדרך לוועידה שהתכנסה בכנרת, שהייתה צריכה להחליט אם להקים בנק לפועלים, שאלו אותו מה חושב הנוער על הנושא, והוא שאל שאלת תם: "מה, אין בנק לפועלים?" כשהדבר הועלה לדיון קבע אחד המתווכחים: הנוער בעד הקמת הבנק.

לאחר הדיונים הרשמיים התבקש שנהבי לספר על קורותיו במלחמה. הוא דיבר שעה ארוכה. גורדון האזין ברוב קשב. לאחר שסיים דבריו החלו המשתתפים לרקוד הורה. בשלב מסוים מצא עצמו שנהבי עומד מול אהרון דוד גורדון ורוקד. הם רקדו זה מול זה, הצעיר והזקן.

(בהשראת "את אינך בודדה במרום" ו"אגרות ברל כצנלסון")

מרדכי שנהבי, ראשון עולי "השומר הצעיר", חבר בית אלפא ומשמר העמק, נשאר בעל יוזמה ומפעלים רבים. הוא היה מעורב בהבאת תיאטרון הבימה לארץ ישראל, בהקמת המוסד החינוכי של השומר הצעיר ובהקמת התעשייה הקיבוצית. הוא חינך קומונה של אומנים מקרב חברי תנועת הנוער שמתוכה צמח הפסל הגדול נתן רפפורט; ויצירתו החשובה ביותר - הקמת יד ושם - כבר בשנות מלחמת העולם השנייה.

הורה בשחור לבן - צללית. מאיר גור-אריה, תרפ"ה (1924)

11
תנועת הפועלים

העלייה השלישית ראתה בעליית כוחה של תנועת הפועלים. כשקמה ההסתדרות לא היו בה אלא 4,300 חברים. רבים מהם היו עולי תימן, שהיו פזורים בפינות שונות בארץ. הפועלים לא היו הממסד. אנשי הממסד הקודם, זה שנתמך על ידי האימפריה העות'מאנית או הוכר על ידה, הודחו מרבים מתפקידיהם אך לא נעלמו. הם השתלבו בתפקידים כלכליים במערכת המסחר והבנקאות, ובשירותי הדת.

הממסד הציוני החדש, שציפה לתמיכת השלטון הבריטי בארץ ישראל, בא ברובו מחוגי העלייה הראשונה ולא מחוגי הפועלים. אך מבחינת תחושת השכנוע הפנימי והאידאי תנועת הפועלים כבר גילתה תכונות של מנהיגות, של חיפוש הקו המשותף לשני הקצוות של הציונות: התביעה התרבותית הגדולה שהציב אחד העם, והתביעה המדינית שהציב הרצל – חיפוש פתרון לכלל היהודים. כדי להתמודד עם שני הקצוות הללו, שעימם הזדהו, הוסיפו הפועלים את תביעתם למצוא את החוליה החסרה: יצירת קהילה עובדת. גם חבורה, וגם עבודה.

פועלים בונים מולדת, 1926

הציפיות הללו של פועלי העלייה השנייה עדיין לא יכלו לקבל את תרגומן הפוליטי. ניסיונו של ברל כצנלסון לאחד את שלוש מפלגות הפועלים (הפועל הצעיר, פועלי ציון והבלתי מפלגתיים) הצליח רק בחלקו, והמפלגות המשיכו להתכתש ביניהן. למרות האיחוד בין פועלי ציון המרקסיסטים והבלתי מפלגתיים, והקמת המפלגה הגדולה "אחדות העבודה" יצר האיחוד פילוגים מצד שמאל, ופועלי ציון שמאל והמפלגה הקומוניסטית פרשו מהאיחוד. אך בלחץ אנשי העלייה השלישית, ובהשראתו של יוסף טרומפלדור שנפל, הוקמה הסתדרות העובדים הכללית. זו, למרות המתחים בתוכה, נתנה ביטוי ללבטים ולחיפושי הדרך של רבים מאנשי העלייה השלישית ושל חברים מהעלייה השנייה.

שני המורים הגדולים של תנועת הפועלים, נחמן סירקין ובר בורוכוב, הניחו את התשתית הרעיונית לחזונה של התנועה. בורוכוב, הצעיר שבהם, נפטר אומנם ערב העלייה השלישית, אך השאיר לה מורשת חשובה: התביעה להקמת קבוצות של חלוצים שיתגבשו לכדי תנועה, וזו תבנה תשתיות למימוש החזון – שעדיין רחוק מהגשמתו: עלייה רחבה שתבוא עקב מצבה הכלכלי-חברתי של הגולה, כפי שעולה מניתוח שלה בעיניים מרקסיסטיות. סירקין, לעומתו, שלא היה מרקסיסט אדוק, הגיע ארצה וגיבש תוכנית לבניית ארץ ישראל על בסיס שיתופי סוציאליסטי.

כדי לשרטט את התוכנית הוקמה ועדה, וזו עסקה במחקר יסודי של פני היישוב היהודי בארץ. אומנם בתוך הוועדה התגלעו חילוקי דעות בין אנשי הימין והשמאל, אך עבודתם הייתה מלאת השראה.

הוועדה פעלה בעצם ימי מאורעות תל-חי, אך אלה לא השפיעו על תוכנה ורוחה של התוכנית. עבור אנשי העלייה השנייה היא הייתה אישור לחלומותיהם הגנוזים, ואנשי העלייה השלישית ראו בה ציור מאתגר של חברה אלטרנטיבית. לאחר פרסום התוכנית שב סירקין לביתו באמריקה.

הראייה הרחבה, התכנון והאתוס של מרחב פעולה גדול הכשירו את אנשי העלייה השלישית לייסוד הארגון הגדול. בזמן שהם פעלו התארגנו מפעלים משקיים דוגמת "סולל בונה", והוקמו בנק הפועלים והסתדרות העובדים. גם כשלא עמדו בראש המוסדות הללו, הם העניקו למפעלים הללו השראה ומעוף.

הסתדרות העובדים

בתחילתה מפלגות הפועלים הן שניהלו את תחום התעסוקה, והשילוב בין החיים הפוליטיים לבין התארגנות העבודה היה מוחלט. במכתב שהפך לצוואה תבע טרומפלדור מן הפועלים להתגבר על הפירוד ביניהם ולהקים הסתדרות פועלים משותפת. ותיקי העלייה השנייה לא התלהבו במיוחד מהרעיון. המפלגה שהקימו, "אחדות העבודה", ביקשה להכיל את כל העובדים, ואילו יריבתה "הפועל הצעיר" לא רצתה בכך. לכן ביקשו שתיהן לא להקים את ההסתדרות. הן ביקשו לעצמן את הזכות לארגן את הפועלים בנפרד עד אשר ישפיעו על כולם להצטרף אליהן. אך התנגדותן הוסרה. הם נכנעו לתביעתם של חלוצי העלייה השלישית.

ליל נעילה בוועידת הייסוד של ההסתדרות

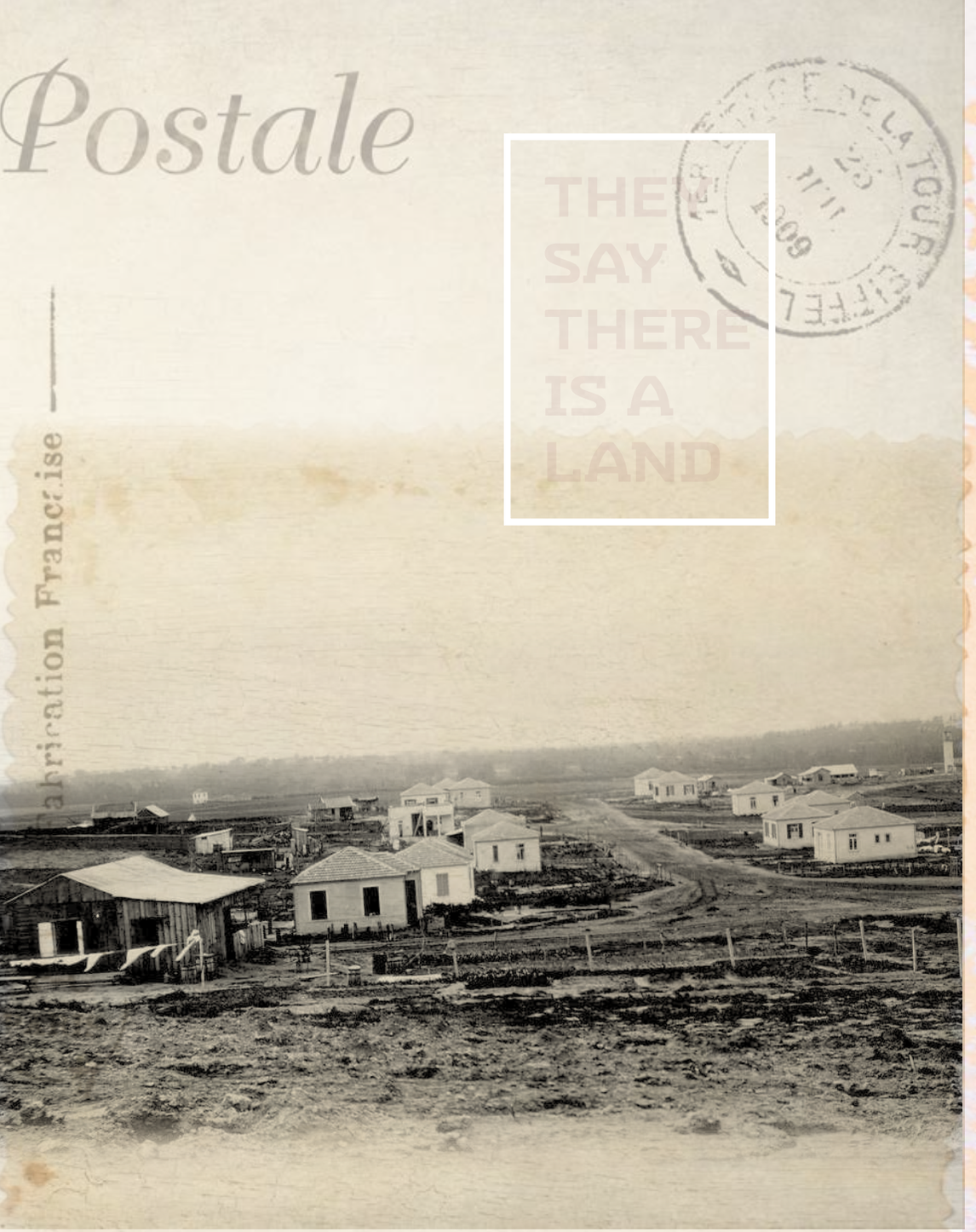
ובאולם - י.ח. ברנר, בעל הזקן השחור והעינים היורות ניצוצות, ניצוצות אמונה, קנאות והתלהבות אין סוף. וטוב היה לראות את הנוער הרענן השופע אמונה, התלהבות ורצון אדיר לשבור את כבלי המסורת המפלגתית הצרה ולצאת למרחב.

הולך ומתקרב ליל הנעילה. בעיני הצירים, כצעירים כותיקים, ברק הקדחת: קדחת ממש - חלק גדול מצירי הועידה קדח ובילה את רוב ימי הועידה בחום - וקדחת הציפיה, החרדה והאמונה, כי קום יקום הנס הגדול של איחוד כל פועלי ארץ-ישראל. בועדה המתמדת "מתבשלות" בינתים ההחלטות וקטעים-קטעים מביאים לאולם הועידה. מצביעים, מכניסים תיקונים על-גבי תיקונים ומצביעים שוב, ומודיעים הודעות והצהרות.

וכאשר יושב-ראש הועדה המתמדת מציע סוף-כל-סוף את ההצעה: ועידת פועלי ארץ-ישראל יוצרת הסתדרות כללית של העובדים העברים בארץ-ישראל, פורץ רעם של מחיאות-כפים המקיף את כולם, כולם, בלי יוצא מן הכלל.

מי שראה את ריקוד ההורה של צירי הועידה ואורחיה, אנשים עייפים עד מוות, קודחים ויגעים - מי שזכה להתערב בין הרוקדים ולהצטרף למעגל המקיף את כל הזרמים, כאשר הוסרו ונעלמו כל ה"רק"ים וה"גם"ים - היתה לו הרגשה שהוא משתתף בחויה היסטורית שלא תישכח לעולם. הכל רקדו באותו לילה: האנשים, קירות האולם, הנוף הנהדר של חיפה, הכל שמחו על אחדות החלוצים והפועלים שקמה והיתה לעובדה.

אבא חושי, בתוך ספר העליה השלישית, א, עמ' 260

12
העלייה השלישית בעבודתה

בכבישים ובבניין

המחסור בעבודה והציפייה לפיתוח הארץ הובילו ליוזמה לסלילת כבישים על ידי יהודים וערבים. הכסף אמור היה להגיע מהעם היהודי, אך בתחילה הממשל הבריטי הוא שמימן את העבודה. הכבישים שנסללו היו כביש טבריה-צמח, כביש טבריה-טבחה, כביש נצרת-חיפה וכביש יריחו-ירושלים. כביש נצרת-עפולה נמסר לידי ערבים, אך היהודים רכשו מהם את הזכות לסלול אותו.

אחרי שנסתיימה סלילת הכבישים פנו פועלי העלייה השלישית לעבודה בבניין, אך כוונתם הייתה להגיע בסופו של דבר להתיישבות חקלאית.

חוצבים, סוללים ובונים

הנשים התמחו בריצוף

אם חצבת אבן

סלע גדול וחלומות קודחים

לפתע ניתכו גשמי זעף. קיבלנו בשירה את הגשם הראשון ואפילו את נפילת האוהלים ברוח ובגשם השוטף. פקדונו מחלות. [...]
התחלנו לקדוח. הגוף כעופרת, והראש בוער באש וצמרמורת בכל הרמ"ח. שכבתי באוהל פרוץ לכל רוח ורטוב מגשם. שומע אני כיצד החברים שקמו לעבודה ניגשים אלי, מתיעצים ושולחים את החברות לטפל בי: מעט תה. מטפחת רטובה במים קרים על המצח הלוהט (קרח לא היה). יד ענוגה ודואגת מטפלת בי. מעט מרק חם ועוד שמיכה ועל השמיכה מעיל צבאי. חום מציף את כל הגוף. אני נרדם. חלומות זוועה אופפים אותי... הנה סלע גדול בהר גולש מולי - ואני עם פטיש קטנטן ביד והידית שלו שבורה... אני מתעורר וכולי מכוסה זיעה קרה. עוברים עלי כמה ימים של חום וקור; הנני כולי כלימון סחוט. בלי כוח, בלי מרץ, וחלש מלעמוד על הרגלים, אבל הגיל הצעיר עשה את שלו. החברות דואגות לי; מגישות כוס חלב, תוספת אוכל וכוס תה מחוץ לתור. אף-על-פי שהן עסוקות "מעל הראש" בדאגות למטבח, מוצאות הן זמן לקרוא לנו, לחולים ולמבריאים, שיצאו לחמם את גופם בשמש החרפית, בין עצי הזית או על יד הקבר של השיך הערבי.
ליל שבת. הגיע מרצה מ"הפועל הצעיר", וחברים מקרוב באו באניות... האוכל חגיגי. האור מרובה (לוכס במקום העששית הרגילה). שרים זמירות, שותים לחיים ורוקדים הורה; מספרים על העבר והעתיד, מספרים על הבית... מוסרים ד"ש מחברים בגליל וביהודה - והלב נמשך לראות ולשמוע ולחבק את כל החברים, את כל הארץ הקטנטונת, על סלעיה, שממותיה ועל הקדחת שלה.

אליהו רפפורט, בתוך ספר העליה השלישית, א, עמ' 262–263

13
תורה ועבודה: ראשיתו של מרד

בין החלוצים היו גם שומרי מצוות.
לא רבים, אך מלאי תחושת ייחוד וייעוד.

ראשית צמיחתה וארגונה של תנועת "תורה ועבודה" היתה מלווה הרגשת-כאב, שכאילו אי-אפשר לפועל הדתי להיקלט בתוך המחנה הגדול של העובדים ולהיות שותף גאה וחפשי בבנינה של ארץ-ישראל עובדת. במשך הזמן הלך והתבהר יותר ויותר הבסיס האידיאולוגי, ששימש יסוד לדרכה של התנועה. עיקרו היה בהדגשה, כי תורת משה היא המהות הרוחנית של חיי העם היהודי, והלאומיות מתבססת עליה, וכן שהעבודה היוצרת מהווה את חיי הלאום, כך שלא תיתכן תחיית העם בלי עבודה ויצירה. הרמה הרוחנית-מוסרית בחיי העם נשמרת רק ביגיע-כפים, ביחוד בעבודת אדמה, חיי תיווך ללא יגיע-כפים משמשים רקע לתאוות הבצע המטמטמת את האדם.
ומתוך שרעיון "תורה ועבודה" נבע מהשקפת עולמנו המוסרית האוניברסלית, הרי התחייב מכאן הגנה ועמידה לימין החלשים והנדכאים בכל אתר ואתר. יש להגן על סדר-עולם חברתי-מוסרי, ללא עוול וקיפוח: "הצדק והאמת והשלום אהבו"...

נחמיה עמינוח, בתוך ספר העליה השלישית, ב, עמ' 537

שיר להפגת צנר הקליטה

היה פה הרב שפירא, הבאנו בפניו את מצבנו והענינים תוקנו קצת. אגב, בפעם הראשונה התגלה בפנינו הרב שפירא כפרש מצוין - אל תספרו זאת בתל-אביב. למדנו מפיו פזמון יפה, המושר בפינו לעתים קרובות להפגת צער הקליטה במקום:

העבר אין;
העתיד עדיין;
וההוֹוה כהרף עין.
אם-כן דאגה מנין?

חיים ברוידא, בתוך ספר העליה השלישית, ב, עמ' 543

נרות חנוכה במטבח הפועלים הלא כשר...

שיכנו אותנו בבית-העולים, שההנהלה הציונית התקינה ממנזר גדול עתיק, ונתנו לנו פתקאות למטבח הפועלים... והנה פוגשים אותי חברי לאניה ומזהירים אותי שהמטבח הוא לא כשר. ידיעה זו פעלה עלי כהלם. אמנם, גם בדרכי לארץ-ישראל נתקלתי כחלוץ דתי בעובדה שהחלוצים הלא-דתיים אכלו "טריפה" ועלי היה להסתפק בלחם יבש ומים, אבל זה היה כשעבדנו במושבות הגרמניות בקרים, בזמן שאי-אפשר היה להשיג אוכל כשר, והעבודה היתה קשה ומפרכת. אך לא תיארתי לי, שבארצנו הקדושה איתקל במטבח ציבורי שהאוכל בו אינו כשר...
כבודד, לא היה לי העוז למחות בגלוי נגד זה. הבעתי את מחאתי בצורה אחרת: מכרתי חלק מהפתקאות שלי. בכסף הזה קניתי נרות חנוכה והייתי מדליק אותם בחדר-האוכל ומברך עליהם בקול רם. באותו רגע היתה משתלטת דממה ובעיני חלק מהנוכחים ראיתי גם דמעות מנצנצות...

נ' גרדי, כפר אברהם. בתוך ספר העליה השלישית, ב', עמ' 529

חובשי הכיפה במפעל החלוצי

מפעלי העלייה השלישית – החזון והמעש

העלייה השלישית הגיעה אחרי הצהרת בלפור וכיבוש ארץ ישראל מידי האימפריה העות'מאנית, והחלה במימושו של חזון נרחב שכלל הקמת מפעלים גדולים. רובם לא הושלמו בתקופתה. הם התבצעו בשיתוף פעולה עקרוני עם ממשלת הארץ. ההשראה הגיעה מהרצל, שביקש ממומחים לגבש תוכניות ושילב אותן בספרו **אלטנוילנד**. עם המפעלים הללו נמנו תוכנית להקמת תחנת חשמל ארצית בעמק הירדן, מפעלים בים המלח ואוניברסיטה עברית בירושלים. טקסי חנוכתם של המפעלים התקיימו, אך הם עצמם, כאמור, לא הושלמו. ברור היה לאן חותרים, אך הביצוע התעכב בכמה שנים. כך למשל, טקס הפתיחה החגיגי של האוניברסיטה העברית הקדים בשבע שנים את הקמתה. חברת החשמל הוקמה כשפנחס רוטנברג, המהפכן הרוסי שנרתם למפעל בארץ, עמד בראשה. העבודות הראשונות – בניית גשר על הירדן, בחירת שטח למפעלים והקמת סניף בתל-אביב – נעשו, אך המפעל עצמו הוקם רק אחרי תקופת העלייה השלישית. כך היה הדבר גם במפעלי ים המלח ובבית החרושת למלט בנשר.

יסודות רבים, חלומות רבים, וגם תחושת אחריות וסבלנות למעשה הבניין ליוו את צעדיו הראשונים של הבית הלאומי.

14
התיישבות

קבוצות הפועלים של העלייה השלישית נדדו על פני הארץ. הן סללו כבישים, עסקו בסבלות ובשתילה, ורק בהדרגה החלו להתיישב. בחלק מהמקומות הם השלימו קבוצות ויישובים של העלייה השנייה, לעיתים התיישבו עם פועלים ותיקים, ובמקרים אחרים הקימו יישובים משלהם. כדי לקבל תמונה שלמה יותר נציג כמה עובדות.

קבוצות שכבר היו קיימות בסוף מלחמת העולם הראשונה, 1919 (טרם העלייה השלישית)

דגניה א', כנרת, מרחביה, חולדה, גן שמואל, איילת השחר, מחניים, חמרה, בר גיורא (כפר גלעדי), תל-חי

קבוצות של בני העלייה השלישית בשנת 1919

32 קבוצות (הכוונה לחבורות, ולא למקומות התיישבות); 446 חברים

חברי בית אלפא סוללים את כביש חיפה-ג'דה, 1920

מיון לפי אזורים

קבוצות שעדיין היו בדרכן להתיישבות: במושבות, בערים ובדרכים
15 קבוצות בגליל; 12 קבוצות ביהודה; חמש קבוצות בשומרון

מיון לפי עיסוק

הקבוצות פעלו בתחומים שונים: היו קבוצות שעבדו בפלחה, והיו שעבדו במעורב בפלחה ובגידול ירקות; קבוצות אחדות עסקו בגידול ירקות בלבד, אחרות עבדו בנטיעות, והיו ששקדו על ייבוש ביצות.

- תשע קבוצות התיישבו ונוספו על אלה של העלייה השנייה.

היישובים שהוקמו בתקופת העלייה השלישית

היישובים בתקופת העלייה השלישית הוקמו לעיתים על ידי אנשי העלייה השלישית בלבד ולעיתים בשותפות עם אנשי העלייה השנייה. חלקם היו יישובים שנוסדו לפני כן אך נוסדו מחדש בתקופה הנידונה. בסיום העלייה השלישית היו הרבה גופים התיישבותיים שעדיין לא מצאו מקום להתיישב בו. חלקם מוזכרים ברשימה שלהלן.

הגליל העליון
קבוצות: כפר גלעדי, תל-חי, איילת השחר
מושב וקבוצה: חמרה
מושב: מחניים

הגליל התחתון
אחוזה: שרונה-רמה

עמק הירדן
קבוצות: כנרת, דגניה א', דגניה ב', דגניה ג' (לימים גניגר), הר כנרת
מושב: גשר (לימים קיבוץ אשדות יעקב)

עמק יזרעאל
קבוצות וקיבוצים: עין חרוד, תל יוסף, בית אלפא, חפציבה, גבעה (גבע), מרחביה, מרקנהוף (לימים בית זרע), צריפין (לימים מזרע), נגדגד (גניגר), נגדגד-אחווה (לימים שריד)
מושבים: נהלל, כפר יחזקאל

עמק הקישון
יעג'ור-אחוה (לימים קיבוץ יגור), יעג'ור-קבוצת צבי (לימים קיבוץ יגור)

הר הכרמל
קבוצה: רושמיה

שומרון
קבוצות: טירה, הולנדים (לימים המושבה בנימינה), גן שמואל, אחוזת כרכור

סביבת ירושלים
קבוצות: חולדה, דילב (קריית ענבים)

על פי ספר העליה השלישית, ב, עמ' 503–504

נוף, בית, עבודה

קבוצות

הקבוצות הראשונות, הנודדות והיושבות ביישוב קבע, ביקשו להמשיך ולהתפתח. לא פעם הן נתקלו בביקורת נוקבת, ונאלצו להתמודד עם החלטתם של גופים מיישבים שונים שלא להקים קבוצות נוספות. אך קבוצות קמו, והן היו שונות מאלה של העלייה השנייה. מאורגנות יותר; מהפכניות יותר; אך גם מחפשות באינטנסיביות את הדרך להגשים את חלומותיהן של הקבוצות הקודמות – או בהיבט המשימתי או ביכולת לכונן חיים אינטימיים.

מקור חשוב לצמיחתן של הקבוצות של העלייה השלישית היה תנועות הנוער. זאת להבדיל מקבוצות העלייה השנייה, שנוצרו עוד בטרם היו קיימות תנועות נוער. הקבוצות הוותיקות מהעלייה השנייה קלטו עולים מהעלייה השלישית.

קריית ענבים – קבוצה על ההר

מימיה הראשונים של קריית-ענבים היה ברור לי כי ההר תובע מיושביו השקעת כוחות רבים. ידעתי, כי תנאי החיים והעבודה בהר קשים יותר מאשר בשפלה ובעמקים. דבר זה למדתי מנסיוני בבסאראביה ומביקורי בהרי שוייץ, צרפת, הונגריה ואיטליה, אבל ידוע ידעתי כי העמל המושקע בהרים לא שוא הוא. אבותינו יושבי ההרים ידעו להסתגל לאקלים ולקרקע. הם ידעו לעמוד בפני הסחף הגורף את הקרקע אל השפלה. הם סיקלו את שדותיהם ואת כרמיהם וגידרום גדרות-אבן משוכללות. על ההר יצר עמנו את תרבותו, את יצירותיו הנצחיות.

ע' אטינגר, בתוך ספר העליה השלישית, ב, עמ' 461

הקבוצה מתאחדת בחפציבה

החלטנו איפוא: א. לאחד שוב את כל הקבוצה בחפצי-בה; ב. לדרוש מן החברים הנמצאים בהכשרה בחוץ-לארץ לעלות תיכף ומיד ארצה ולבוא לקבוצה; ג. לנהל משא-ומתן עם גדוד-העבודה, "השומר הצעיר" וקבוצות אחרות, על התישבות בצוותא בשטח החדש שנרכש בעמק. בסתיו 1921 נתאחדה שוב הקבוצה בחפצי-בה. לאחר הקיץ הקשה, באו עכשיו זמנים טובים לקבוצה. תקופת הפרידה נסתיימה, ופעמה בנו הרגשת-אושר מאיחודה המחודש של הקבוצה. צורות החיים הקבוצתיים נעשו מבוססות במידה כזאת, עד שנדמו לנו כטבעיות ומובנות מאליהן. לאחר שחיי היום-יום נכנסו במידה ידועה לדפוסים מסוימים, התחלנו בנסיונות הראשונים, אם כי כושלים לפעמים, של חיפוש אחר צורות מיוחדות לחגינו.

ליאו קדמן-קויפמן, בתוך ספר העליה השלישית, ב, עמ' 478

בקבוצת צריפין מזרע יצאו לקצור את החיטה

משנעשו הגשמים נדירים יותר קנינו צריפי מגורים במחנה צבאי בריטי ליד ג'נין. רכשנו עוד שני זוגות בהמות עבודה ועגלות.
התקרבו ימי הפסח, וחדר-האוכל שהותקן מאחד הצריפים כבר עומד על תלו. בא החג והגיעו חברים אחדים מהקבוצה בחיפה ואורחים שונים, כדי להשתתף בשמחתנו. למחרת, יום-אביב יפה, יצאנו עם האורחים לטייל ולסייר בחלקות האדמה הזרועות חטים כשאנו מזינים עינינו בקמה היפה. עברו ימים אחדים והקמה הצהיבה ואנו קצרנו את יבולנו הראשון. כן אספנו ביכורי עגבניות ומלפפונים.

מנחם איש שלום, מזרע. בתוך ספר העליה השלישית, ב, עמ' 489

על פי התהום: הקבוצה עוברת מתל צור לגניגר

בשעה שלאחר חצות הלילה נשמע קול יריה, ומיד נשמעו צעקותיה של דורה: "רוצו מהר לעזור למשה לוקצ'ר. הוא נפצע". וחיש מהר עזבה את החצר ורצה בכיוון למקום שממנו שמענו את היריה. החברים רצו אחריה. היה ליל אפל מאוד. הדרך זרועה סלעים וצברים דוקרים. לא הספקנו להשיג אותה במרוצתה, ושוב שמענו יריה. כשהגענו למקום מצאנו את משה ואת דורה ללא רוח חיים. והקבוצה אבלה ונבוכה.
לעולם לא נדע מה דחף אותם למעשה הטרגי הזה.
מאז האסון הזה התיחסו אלינו פקידי פיק"א בחשדנות. הם הציעו לנו לבטל את הקבוצה ולהפוך את המשק למושב-עובדים. אנו שדגלנו ברעיון הקבוצה, לא קיבלנו את ההצעה הזאת, ונאלצנו לעזוב את המקום.

י' שרפי, בתוך ספר העליה השלישית, ב, עמ' 497

חדירה עמוקה לתוך הנפש בקבוצה

חיפושי הדרך השיתופית התמקדו בשני רעיונות מרכזיים: האחד היה הצטרפות לרעיון, ויצירת חברה שהיא מדינה אידאלית עם חוקים כלליים ורציונליים הטובים לחברת העתיד. קבוצות שיתופיות כאלה ישרטטו את דיוקנו של עתיד מתוקן לחברה כולה. חברות כאלה יהיו גדולות ומאורגנות סביב המשימה שלהן.

הרעיון האחר היה הקמת משפחה גדולה שבה החברות, היעדר הפורמליות, הכנות והבחירה של החברים הם שירתמו אותם לעבודת האדמה ולמילוי המשימה. בקרב כל אחת מהקבוצות שתמכו בדרכי המלך הללו הייתה גם ביקורת פנימית על הדרך שנבחרה.

זאב וקסקרץ היה איש קבוצת דגניה ג' (שלימים תהפוך לגניגר), מהקבוצות שביקשו את דרך הקבוצה האינטימית, ומתח ביקורת על הדרך שהאמין בה. הוא התאבד ונקבר בדגניה א' עוד לפני שקבוצתו הגיעה לעמק יזרעאל.

קבוצה אינה דבר מיכני, אין להכניסה במסגרת מסוימת ואין גם לשער את מידת גדלה וגבולותיה. קבוצה, במובן הרחב והמקיף של המושג, יש בה משום פריחה ושגשוג, כעץ זה שענפיו המרובים מתרחבים ומתפשטים לכל עבר ותמיד יונקים מהמקור. עלינו לראות שהגידול יהיה טבעי, ההתפתחות צריכה להיות הדרגתית, בלי קפיצות פתאומיות, ואז נדמה לי לא יהיה כלל מקום לשאלת "קבוצה גדולה או קטנה", כמו שאין העץ שואל איך ומתי להוציא את ענפיו.
אבל בעיקר רציתי לשוחח על דבר "היתרון הגדול שיש לקבוצה הקטנה, מפני שהיא נותנת לנו את האפשרות לחדור עמוק-עמוק לתוך נשמתו של אדם". וכי חשבת היטב על מהותה של חדירה זו? וכי אנחנו עמדנו כבר על עצם סודי זה הנקרא נשמה? כלום הגענו בחינוך עצמנו עד כדי לפתח בנו משהו מעדינות ואצילות הרוח הדרושות אף כדי לנגוע נגיעה קלה שטחית בנשמת הזולת שלא תתעוות ותתכווץ מרוב כאב? ולא כל-שכן חדירה עמוקה...

זאב וקסקרץ, בתוך ספר העליה השלישית, ב, עמ' 501

הקבוצה הגדולה

הקונגרס הציוני החליט לא להמשיך לבנות קבוצות. הביקורת שנמתחה על הקבוצות הקטנות דוגמת דגניה וכנרת הייתה רבה, והוחלט להפסיק לתמוך בהן. הן נראו אוטופיות מדי, ונראה היה כי יש לחזור למציאות. אחרי מאמצים הוחלט לא לבטל אותן, אך לא להקים חדשות. זו לא תהיה הפעם האחרונה שהציונות תתנפל על יצירות כפיה.

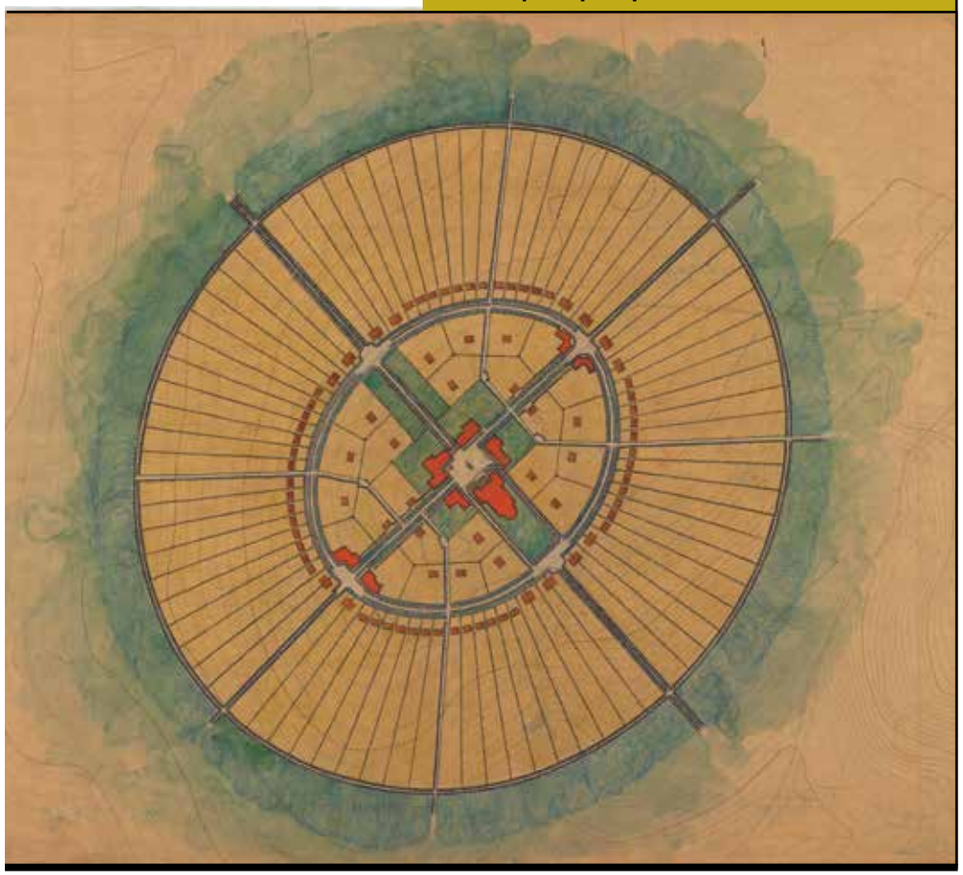
קם רעיון חדש – רעיון הקבוצה הגדולה. המתכנן שלו היה שלמה לבקוביץ לביא, גם הוא איש העלייה השנייה. לביא גרס כי אין להקים קבוצות קטנות נוספות; אין לקבל את רעיון הקבוצה הקטנה והאינטימית, ובמקומה יש להקים קבוצה גדולה ופתוחה. קבוצה אזורית שתכלול אלפי חברים, וגודלה ומשטרה יחוללו מהפכה של ממש. הקבוצה הגדולה תחליף את העיר. בהיותה שיתופית היא לא תנצל את חבריה. הם יקבלו תנאים טובים יותר מאשר הפועלים העובדים אצל החותרים לרווח, וכך יזרמו פועלי העיר אל האזורים החקלאיים. הקבוצה הגדולה לא תהיה רק חקלאית, אלא תעסוק גם במלאכה ובחרושת. ואכן בעלי הרעיון הצליחו להשפיע על הקונגרס הציוני להקים קבוצה על בסיס העקרונות הללו.

מושב העובדים

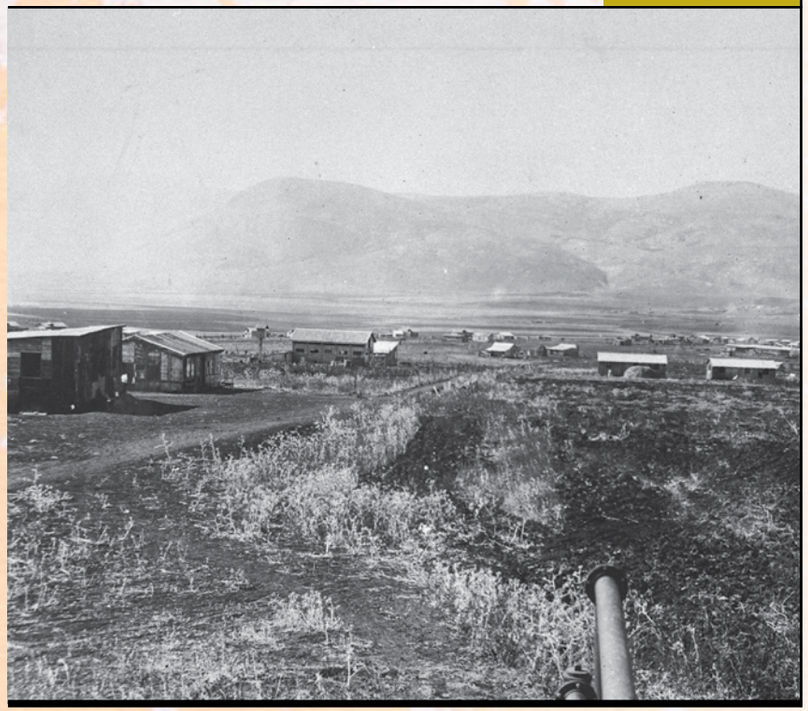
מושב העובדים תוכנן על ידי אליעזר יפה, איש העלייה השנייה. בתקופת העלייה השנייה היו מושבי פועלים – שכונות פועלים שבהן לכל משפחה היה משק עזר קטן ששימש לה לגידול מצרכי מזון. בני המשפחה עבדו והתפרנסו במושבה השכנה. מושבי פועלים אלו – עין גנים בפתח תקוה, כפר מל"ל ונחלת יהודה – סימנו את הדרך, אך רעיון מושב העובדים היה שונה. הוא ביקש להעניק לכל משפחה משק שממנו תצטרך להתפרנס.

המעבר למושב העובדים שילב בין ניסיון חקלאי לבין התפתחות חברתית. ראשוני מושב העובדים הציגו אותו כפרי התפתחותה של קבוצת הרווקים והפיכתה לקבוצת משפחות. הם ביקשו להטיל על האישה עול של עבודה חקלאית, ולהקים משק מעורב המעניק לבעליו את צורכי הבית, מגוון את הגידולים ומשתמש באדמה מושקית – כלומר בפחות אדמה. אך היו גם מי שהציגו את מושב העובדים כאלטרנטיבה היחידה לחיי שותפות, מתוך ביקורת על הקבוצות השיתופיות. הרעיון עורר ויכוח נוקב.

לא עיר גנים אלא כפר עברי. ריכרד קאופמן מתכנן את נהלל

כפר יחזקאל, 1925

במטבח בכפר יחזקאל

אותה שנה הקדים החורף לבוא. היה קר למדי, ובאוהלינו המרופטים לא מצאנו מחסה מהקור ומהגשם. השמיכות הצבאיות הדקות לא הספיקו לנו. שמנו עליהן את בגדינו, ואף השקים מהמצרכים שקנינו שימשו לנו לחמם את הגוף.

המטבח עצמו, הוא הצריף, שימש רק חדר-אוכל, שכן לבשל את ארוחותינו בו לא יכולנו, מחשש דליקה. התקנו כירַיִם על גבי אבנים. כחומר-הסקה שימשו גזירי הקרשים והלוחות מפסלתם של הצריפים שעסקנו בבנייתם. סירים גדולים לא היו לנו, ולכן בישלנו את המרקים שלנו, בעיקר מרקי שעועית, בפח משמן. במשך שעות רבות היה הטבּח התורן עומד ליד המדורה ובוחש בתרְוֵד עשוי עץ מהוקצע, מעשה-ידינו להתפאר. המרק היה בעינינו מאכל מלכים, ביחוד בימות-הגשמים, התחממנו בו וגימאנו ממנו מנה אחת אפִים. והיו ש"הרביצו" בכרסם חמש צלחות.

דויד אופיר, בתוך ספר העליה השלישית, ב, עמ' 490

שלא יעוות הכפר העברי כמו היישובים הוותיקים

בא' בניסן שנת תרפ"ג התקיימה האסיפה המייסדת של הארגון. יסוד לארגון היוּ שתי קבוצות: קבוצת "עבודה" וקבוצת "הר", ועוד כמה חברים בודדים שעבדו בנהלל. הועד המרכזי של "הפועל הצעיר" שלח את בא-כוחו לברכנו. אך בלבנו היו היסוסים: הנוכל להרים את המשא? הן צעירים אנו, ומי יודע אם לא יעוות הכפר החדש את דרכו, לכשיינתן לו חופש בקביעת דמותו? הרי לעינינו ישובי הביל"ויים הראשונים - ונהלל עודה בראשית הדרך. היסוסים לא הרפו מאתנו למן היום הראשון. ובקבלנו חבר חדש הזהרנוהו על המטרה העיקרית: שלא להתנחלות גרידא עינינו נשואות, כי אם לחברה הנותנת לפרט אפשרות ליצור במשקו כרצונו וכיכולתו, אולם הפרט קשור באופן אורגני לחברה.

נפתלי בן-נר, כפר יהושע. בתוך ספר העליה השלישית, ב, עמ' 511

15
התיישבות בעמק

כל הרעיונות ההתיישבותיים הללו נוסו בעמק יזרעאל בעלייה השלישית. כשהעמק נרכש מידי משפחת סורסוק בראשית שנות העשרים נוסדו בו שני מושבי העובדים הראשונים – נהלל וכפר יחזקאל. הוחלט שאת השטח הגדול שנרכש יש לשמור. לשם כך העלה "גדוד העבודה" על הקרקע את קיבוץ עין חרוד, ובהמשך נמסר השטח לשומריו כדי שיתיישבו בו. למרות ההחלטות שלא להקים קבוצות נוספות, בקרבת מקום קמה קבוצה קטנה. הציעו לה לקבל שני משקים במושב כפר יחזקאל, ולקיים קבוצה בתוך מושב. אולם ביום הגשום שבו עלתה החבורה המייסדת לכפר יחזקאל, קבוצה קטנה מבני העלייה השנייה, שעמדה לעלות ולהתיישב בו, המשיכה בדרכה ועלתה על הגבעה שממול. היא קראה לעצמה קבוצת גבע. איש לא תמך בה. המוסדות לא ידעו כי כשסללו חבריה את כביש טבריה-צמח מצאו שם מטבעות כסף, ואלה פרנסו את החבורה עד שקיבלה את הכרתם של המוסדות הלאומיים.

קבוצה של עולים מצ'כוסלובקיה ומגרמניה שישבה באופן זמני בחפציבה שליד חדרה, וקראה לעצמה קבוצת חפציבה, עלתה עם קיבוץ א' של "השומר הצעיר" יחד להקמה של שני יישובים חדשים – בית אלפא א' ובית אלפא ב'. לימים קיבל אחד מהם את השם חפציבה. כשקמו שתי הקבוצות הללו בא אחד העם לבקר בעמק יזרעאל, ולעיניו נגלו כמה קבוצות אוהלים: קבוצה גדולה במעיין חרוד, קבוצות בינוניות במושבי העובדים, וקבוצה קטנטונת על הגבעה. אחד העם, שאהב לשאול שאלות ולפעול בהיגיון, שאל מדוע אין מאחדים את כל קבוצות האוהלים הללו לאחת. אוסישקין השיב לו שהדבר דומה לבית כנסת יהודי רגיל שיש בו אולם מרכזי, אך יש מניינים שאינם רוצים להתפלל באותו אופן ומתפללים בפרוזדור או בבית המדרש. העמק הוא כבית כנסת כזה. קבוצות שונות של אוהלים, וכל אחת מנסה ליישם רעיון שונה.

עמק הירדן היה העמק הראשון שכונה עמק ההתיישבות הציונית. הכוונה הייתה לתנועה שבונה את ההתיישבות היהודית מתוך הפרספקטיבה החדשה של ההתיישבות הציונית בארץ ישראל. בתקופת העלייה השנייה הוקמה בעמק יזרעאל רק נקודה יהודית אחת – מרחביה. כשהחלה ההתיישבות בעמק יזרעאל בעלייה השלישית כבר התגלע הוויכוח – שבפולקלור לא הסתיים לעולם – היכן הוא "העמק" בה"א הידיעה. מצד אחד, יישובי עמק הירדן קיבלו באותם ימים תגבורות חיוניות – גם דגניה א' וגם דגניה ב', שנוסדו על ידי חלוצי העלייה השנייה. לזו צירפו אנשים מקרב העלייה השנייה שעדיין נדדו בארץ. קבוצת כנרת, שקמה בעלייה השנייה, קיבלה לתגבורת את קבוצת וילנה – מהעלייה השלישית. מצד אחר, גם בני העלייה השלישית שהתיישבו בעמק יזרעאל קיבלו תגבורת של אנשי העלייה השנייה, כך ששני העמקים היו למוקד העשייה של העלייה השלישית המתיישבת.

עמק יזרעאל – מביצות לגן פורח, 1923

חוויות סוערות ורגליים יחפות

עבדתי מזריחת השמש עד צאת הכוכבים, בלי להפריד בין תפקיד חינוכי ועבודה גופנית. להיפך - שילבתי את העבודה הגופנית כיסוד ומגמה בחינוך. אף הלבוש הצנוע והפשוט והרגלים היחפות שימשו ערך חינוכי - דוגמה לחיים חפשיים והֶרגלים ההולמים את ילדינו. אף כי גדלתי בבית אמיד בחוץ-לארץ, לא סבלתי מהאוכל הדל ומהלחם האפוי למחצה או החמוץ. פשוט לא שמתי לבי לכך. הלב היה מלא על גדותיו חויות עמוקות וסוערות - חיים של אדם הצומח מחדש בשדות יזרעאל.

חסיה דרורי, בתוך ספר העליה השלישית, ב, עמ' 514

16
התיישבות עירונית

רבים מאנשי העלייה השלישית לא ראו עצמם כחקלאים. הם היו שותפים לחזון השיתופי, ביקשו עולם מתוקן, חופשי ושוויוני, אך ביקשו להיות פועלים עירוניים. הם פגשו גם בלא מעט מפועלי העלייה השנייה שהגיעו למסקנה דומה. אומנם רבים מהם נקלטו בערים, אך היו גם כאלה שביקשו לבנות חזון אלטרנטיבי של שיתוף בחיי העיר. כך נולד רעיון הקהילה השיתופית העירונית.

בונים עיר. ראשיתה של עפולה, 1926

עיר בעלת צביון חדש

על השאיפה של אנשי העלייה השלישית לתת לתל-אביב צביון פועלי חלוצי כותב החבר קולמן בחוברת לזכרו של החבר שמחוני ז"ל, חבר חבורת הבניין הגדולה "אחדות" שנוסדה על ידי "אחדות העבודה":

ברור היה כבר בימים ההם שהכפר לא יקלוט את כל העולים וחלק יישאר בעיר. משאת-נפשנו היתה כי לעיר שלנו יהיה צביון חדש, ואז החל לנסר בעולמנו הרעיון על איחוד קבוצות-הבנין בעיר. אינני זוכר מי היה אבי הרעיון הזה, זוכרני שאני ושמחוני נלהבנו לו, והשתתפנו בכל הבירורים וההתייעצויות. אם זכרוני אינו מטעני, מדובר היה על איחוד הקבוצות על יסוד של אחריות קולקטיבית, שיהווה נושא ההגשמה ההסתדרותית בעיר.

אהרון פרידמן, עין-חרוד. בתוך ספר העליה השלישית, ב, עמ' 551

קבוצה בונה בית, 1926

מראה כללי של שכונת בורוכוב, 1926

שכונת בורוכוב. האם הפרבר העירוני חולם על חקלאות?

שכונת בורוכוב

נדודיהם של אנשי העלייה השנייה ובואה של העלייה השלישית עוררו את היצר האוטופי למצוא פתרונות חדשים לאתגרים ולמכשולים. אחד מהם היה הרצון לשבור את הדיכוטומיה בין עיר לכפר; ליצור בית אחר, המשלב את העיר עם הכפר, את יצר הבניין עם הרצון לשוב לטבע; לעסוק בפוליטיקה המשרתת חברה.

אחד המודלים הללו היה שילוב עבודה עירונית עם משק עזר חקלאי שיוכל גם לספק פירות וירקות, חלב וביצים, לצריכה הביתית. היה בכך משום דמיון לרעיון מושבי הפועלים בעלייה השנייה בעין גנים, בנחלת יהודה ובכפר מל'ל. אלא שבניגוד להן הוא כבר היה ביטוי להתארגנות הפועלים. הרעיון הוגשם בעלייה השלישית בשכונת הפועלים שכונת בורוכוב.
השכונה נקראה על שם דב בר בורוכוב, שהיה המורה והמנהיג של אנשי "פועלי ציון". בורוכוב נקרא מארצות הברית לרוסיה כדי לייעץ לאנשי מפלגתו מה לעשות לנוכח המהפכה. בגיל 36 חלה ונפטר, בעצם ימי המהפכה, אך הותיר אחריו חסידי אמת.

השכונה, שנוסדה בימי פריחתה של העלייה השלישית, הוקמה על גבעה ליד עיר הגנים שהוקמה באותו זמן – רמת גן. השכונה הייתה קואופרטיבית והפעילה מוסדות של עזרה הדדית, חינוך פועלי והכשרה לפועלות. מרכז תרבותי חשוב היה ביתו של אברהם אלדמע, שהיה גיבור תרבותי. ביתו, שהיה יוצא דופן בהוויה של השכונה, היה מרכז תרבותי. הוא הקים תיאטרון, וביוזמתו התפתחה העדלאידע בתל-אביב. השכונה הייתה מרכז חשוב גם ל"הגנה" ולתעשיית הנשק החשאית שלה. בה קמה הצרכנייה הראשונה ובה נבט קואופרטיב לתחבורה.

ב"אחדות": שוויון בין אנשי מקצוע לבין פועלים פשוטים

בסוף 1921 נמצאנו במחנה העולים בתל-אביב כעשרים-שלושים איש, יוצאי "החלוץ" הלטבי. היו בינינו שקיבלו הכשרה חקלאית בחוץ-לארץ, ושאפו להתישבות קיבוצית, והיו שפסחו על שתי הסעיפים: או ללכת לקבוצה או להישאר בעיר. בגלל המשבר הקשה שפקד את הארץ החל במאורעות מאי 1921, נמנע מן הראשונים ללכת לקבוצה, ומן הסוג השני להיקלט בעבודה בעיר. המוסד הקבלני של הסתדרות העובדים - משרד לעבודות ציבוריות ובנין - הרחיב אז את פעולתו בעיר והוצרך לארגן קבוצות-בנין, כדי למסור להן עבודות על אחריותן. "אחדות העבודה" החליטה לארגן למטרה זו שתי קבוצות: "אחדות" ו"עבודה". רובנו היינו חדשים בארץ, שבאו לכאן ישר מספסל-הלימודים, חסרי נסיון בעבודה כלשהי. אלינו הצטרפו כמה חברים מלטביה, שהיו כבר שנה בארץ, בערך, והספיקו כבר לעבוד בכבישים או במושבות. לפי רוח הזמן, החלטנו בפגישת היסוד, כי מטרתנו הסופית היא התישבות קיבוצית. אבל בינתיים אנו מתארגנים כקבוצת-בנין קואופרטיבית, שנהוגה בה השוואת מחירים לבעלי-מקצוע ופועלים פשוטים...

ב"צ קולמן, בתוך ספר העליה השלישית, ב, עמ' 559

סעודה ראשונה של קבוצת "השומר הצעיר" בעיר

בשלהי שנת 1921 התלקטו בתל אביב חברים וחברות יוצאי תנועת "השומר הצעיר" מחוץ לארץ, מראשוני העליה השלישית, לאחר שעבדו במחנות הכבישים בארץ ואצל איכרים בגליל התחתון, שלשם נשלחו על ידי לשכת "הפועל הצעיר" שנה קודם-לכן. רובם עלו לארץ ואף נשלחו לעבודה בקבוצות עליה בני עיר אחת מחוץ-לארץ או בני סביבה קרובה, אבל מסיבות שונות נתפזרו ובאו לתל-אביב כבודדים. רובם עבדו שם בבנין כפועלים יומיים בלתי-קבועים, ולא פעם היה עליהם להתפרנס שבוע תמים משכר יום-עבודה אחד. הם גרו במקומות שונים בעיר ואחרי יום-העבודה היו מסתובבים באין מטרה, משועממים וללא סיפוק. אורח-חיים זה עמד בסתירה משוועת לחלומותיהם ולשאיפותיהם לפני עלייתם ארצה. הם נטשו את ספסל הלימודים, עזבו את משפחותיהם מתוך התמרדות נגד החברה הישנה וסדריה, כשבלבם פועמת השאיפה לבנות מולדת חדשה בארץ-ישראל המושתתת על חיי עבודה, חיי צדק ושויון. החיים כבודדים בתל-אביב לא קסמו להם כלל. הם נמשכו לחיים בצוותא, חיים שיש בהם תוכן בהווה וסיכוי לעתיד.

החברים התחילו להיפגש בערבים אחרי העבודה ולבלות יחד. והנה צץ הרעיון, שמוטב להתרכז במקום אחד בעיר ולחיות חיי קבוצה. עד-מהרה מצאו כמה חדרים סמוכים בשני בתים ב"מרכז בעלי-מלאכה" והעבירו לשם את מיטלטליהם והקבוצה קמה ונהיתה. שנים עשר איש - תשעה בחורים ושלוש בחורות - רצו לחוג ליל-השבת הראשון שלהם כקבוצה בסעודה ליד שולחן משותף, אבל לא היו ברשותם כלי בישול ואכילה ולא מצרכי מזון. כל אחד מהחברים נתן את הכסף שהיה ברשותו ונצטבר סכום של כשלוש לירות. בכסף זה קנו סירים וצלחות, דגים ובשר וכל הדרוש לעריכת הסעודה הראשונה. החברים בילו אותו ערב בשירה ובריקודים ומשחקי חברה, וזאת היתה ראשית הקבוצה.

יהושע הניג, גן-שמואל. בתוך ספר העליה השלישית, ב, עמ' 567

17
ארגונים אזרחיים

בתקופת העלייה השלישית נוצרו גם ארגונים אחרים: איגודי סוחרים ובעלי בתים, התאחדות האיכרים ואיגודי עולים. כל אלה לא הפכו אומנם לכוח מרוכז, אך הם עמדו בראש הממסד של התקופה. עיקר הנהגתם הייתה מקרב אנשי סוף העלייה הראשונה, מבני דור "חובבי ציון", תלמידיו של אחד העם.

קבוצה זאת הייתה מחוברת מאוד להנהגה הציונית בעולם ובארץ, וכן לממסד של יק"א (לימים פיק"א), שיחסיה עם הציונות המאורגנת היו מתוחים אך למרות זאת בהרבה מובנים שיתפה עימה פעולה. קבוצת האזרחים הייתה קשורה לאוסישקין, לוויצמן ולציונות העולמית. היא צמחה לצד הממסד המנדטורי הבריטי, שעשה אז את צעדיו הראשונים בארץ. כממסד הוא לא היה יכול ולא רצה לגלות התחשבות רבה מדי בחלוצים מחוסרי הכול. ממסד זה חלש על חלק גדול מהעיתונות של התקופה. ביישובי העלייה הראשונה, שקלטו לא מעט מאנשי העלייה השלישית כפועלים, ובמיוחד בעיר תל-אביב, הקבוצות האזרחיות ששולבו בהן אנשי העלייה השלישית היו בעלות כוח רב, והן ביקשו לתכנן את הערים מחדש בתכנון מתקדם.

רבים מאנשי העלייה השלישית לא הצטרפו להתיישבות, אלא היו לחלק מהאינטליגנציה בארץ. למרות זאת, מבחינה רעיונית ופוליטית הם תמכו לא פעם בחלומותיהם של החלוצים, ובד בבד בנו את העולם האקדמי ואת הקשרים העמוקים עם יהודי הגולה.

18
עולים ברינה, יורדים בדמעה

עזיבת הארץ הייתה צידה השני והמתמיד של העלייה. מצד אחד חלק מהממסד פירש את הירידה כתהליך של ניפוי, כזה המשאיר בארץ רק את הטובים. מצד אחר, אפילו ההנהגה גילתה הרבה אמפטיה ליורדים. סבל הקיום בארץ היה גדול מאוד, והממסד והיישוב הוותיק חשו רגשות אשמה על שלא נמצאה דרך לקליטה נאותה.

בשנה הראשונה ירדו בעיקר הוותיקים. שנות מלחמת העולם הראשונה הולידו אכזבה וכעס, ופגעו מאוד בפרנסה. מ-1921 החלו לרדת גם העולים החדשים.

ב-1923 העמיק המשבר הכלכלי בארץ. מספר העוזבים את הארץ גדל באופן מבהיל ונראה היה שהחלום הציוני עומד בפני משבר.

שייסנו, שישתלמו

צעיר אשר מימי ילדותו הורגל במחשבה כי עתיד הוא להיות רופא או מהנדס, ואת כל למודיו עד היום הזה סגל, במדה האפשרית למטרה הזאת, אם עתה יסור הצדה, יזיק ברוב המקרים גם לעצמו וגם לאומה. כי האומה דורשת עובדים שלמים. רופא או סוחר או אכר או בעל מלאכה - כולם חשובים, לכולם יש ערך לאומי, אבל רק בתנאי זה: אם יודע כל אחד, כי תפקידו הוא הנכון, שהגיע לו ברצונו ולא בטעות ולא ע"י אסון או אי-הצלחה... עזי-נפש שיכולים לותר על חלום נעוריהם בלי כל חמלה, אינם מרובים בדורנו; ברוב המקרים, יצטער האיש ויתגעגע כל ימי חייו. מוטב לנו שיסע ויטעם ממעין המדע - וממעין של הכל - ישוב אלינו שבע, ואולי יהיה אז באמת גם יותר מסוגל למלא תפקיד חשוב בעבודה הלאומית.

א"ט (זאב ז'בוטינסקי), "העוזבים". הארץ, 6 בנובמבר 1919, עמ' 1

עוזבים את הארץ

ארץ ישראל הולכת ומתרוקנת לאט לאט מיושביה היהודיים. יוצאים מירושלים ומיתר הערים וגם מהמושבות משפחות שלמות, זקנים ובחורים ובפרט צעירים מבני הארץ, שגדלו וחונכו בארץ. עוזבים את הארץ יסודות כאלה המוכשרים דווקא לעבודה פרודוקטיבית, ויש להם תקווה לבנות ולהיבנות כאן. "חומר אנושי", כמו שאומרים, מן היותר מובחר.

"דאר היום", אוגוסט, 1920

ואף על פי כן, כאן על פני האדמה, 1926

שיר שנכתב באותם ימים בעברית וביידיש תיאר בבירור את הרצון לרדת מן הארץ.

ביסורים לא הורגלנו,
הביתה, הביתה, לפולין!
מה לנו, מה לנו כל טוב ציון?
לפולין, הביתה החזירונו!
חלוצונים חסרי-תבונה אנו,
מה לנו אדמת ציון?
לפולין, הביתה החזירונו!

פינחס ארז מצטט את השיר בתוך ספר העליה השלישית, ב, עמ' 822

להלן כמה בתים משיר אחר שביטא את אותה תחושה:

שחדלת אלוהים להיות חרוץ
שלחת הנה את "החלוץ"
אוי, אוי, אוי
אוי, אוי, אוי

הם באו לבנות את כל הכבישים
ואינם יודעים לאחוז בפטישים
אוי, אוי, אוי
אוי, אוי, אוי

אוי, שמע קולנו, ה' אלוהינו
ואל תשלח חלוצים הנה...
אוי, אוי, אוי
אוי, אוי, אוי

מילים: אשר בבלי (ברנשטיין). אצל יעקב עדיני, בתוך ספר העלייה השלישית, א', עמ' 275

שנת ניסיון

מפלגת הפועל הצעיר

אל תצאו מן הארץ! הישארו על משמרתכם
ואל תסחפו בזרם הבריחה והנדידה!

"הפועל הצעיר", 12 באוקטובר 1923

בהפסקה מעבודה, אל מול המצלמה, 1920

מפגש עם פועל המבקש לעזוב את הארץ

פעם עברתי על פני אחד הבתים הנבנים בתל אביב וראיתיו דוחף מריצת חול.
- מה שלומך?- שאלתי.
- בונים את היישוב. קודם סללתי כבישים. עכשיו אני בונה ערים. ועוד עתיד אני להצטרף לבניית כפר חדש. הרי גם תורי להתיישבות יגיע סוף-סוף...
- איך אתה מסודר עכשיו?
- פעם ארוחת סרדינים ופעם צנון ובצל... הן לא תמיד יש עבודה... ויש שאני מבקר אצל רופא קופת חולים... שומע הרצאות... מה חסר לי?

עבר זמן-מה. פעם בעוברי בפרוזדור ההומה מאדם של אחד המוסדות בירושלים שמעתי צעקות מאחד החדרים. השמשים הובהלו לחדר והוציאו ממנו בחור שהתפרץ, צעק ואיים. הם החזיקו בו בכוח ודרשו ממנו לשתוק או לעזוב את הבניין.

שאלתי אחד מהפקידים מי הבחור.

- סקנדליסט. בוודאי קומוניסט...

- מה רצונו?

- כסף לעזוב את הארץ.

מהחדר שבו ערך הבחור את השערורייה יצא פקיד מכר. שאלתיו מה קרה ומי הוא הבחור.

- בחור חולני; כנראה שחפת. מתעקש לנסוע דווקא לחוץ לארץ. אבל התקציב לחולים כרוניים מצומצם והחולים מרובים. אומרים שאפילו שהייתו בחוץ-לארץ לא תושיעו ואם ניתן לו להוצאות הדרך ידרשו גם האחרים.

- ומה עשיתם?

- הצענו לו תמיכה מסוימת. אך הוא דרש דווקא הוצאות הדרך לחוץ לארץ.

'הסקנדליסט' ישב על ספסל בפרוזדור בראש מושפל ושתק. השמשים עזבוהו. ניגשתי אליו והכרתיו: הוא הבחור החסון והצחקן. משהבחין בי, נשא אליי עיניים מלאות ייאוש.

- מה לך? היית חולה?

תחילה הביט בי בשוויון נפש, אך משחזרתי ושאלתי לשלומו, התנער לפתע ושאל:

- שמע, בא כוח של כמה אתה?

- הדבר תלוי באיזה עניין - עניתי בתמיהה.

- ואני בא-כוח של מיליונים... מיליונים חיידקים שורצים בריאותיי... אני רוצה לחיות ולעבוד, והם אינם מניחים...

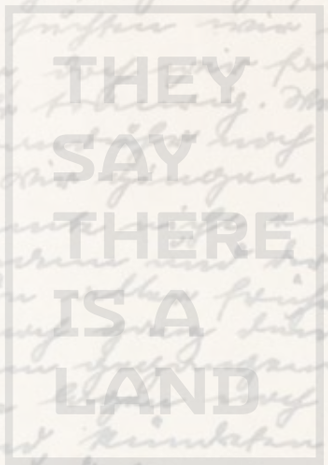
לאחר הפסקה ממושכת הוסיף בנעימה שקטה יותר:

- הן תכירני: הייתי חלוץ. שאפתי לחקלאות - שדה, פרח, עץ. ובינתיים היו מחצבה, בטון, חולות. הצטננתי. חליתי ושכבתי בבתי-חולים. בין התקפה להתקפה - עבודה קשה. מזון רע, ולפעמים גם אבטלה מאונס. אני חולה מסוכן - אתה מבין - מסוכן ממש! יש אומרים שבאיטליה מרפאים חולי ריאות...

ליברמן, פרקי העלייה השלישית

גלי ייאוש

בגלי הייאוש שפקדו את הארץ הופנו הטענות כלפי הממסד וכלפי תנועת "החלוץ", ש"פיתו" אנשים לבוא ארצה ואינם חשים אחריות כלפי אלה המבקשים לרדת. עולים פנו אל המוסדות הציוניים כדי שיממנו את עזיבתם את הארץ. פניות נעשו גם אל הממסד הערבי ואל השלטונות הבריטיים, ואלה תבעו מן הארגונים הציוניים ליטול על עצמם את האחריות לכך.

סיכום
העלייה השירית

נופה של העלייה השלישית, שעסקנו בה בספרון זה, רחב. הוא לא התאים כל כך לאמצעים שעמדו לרשותה ולמספרם של אלה שנשאו אותו על כתפיהם. כשנשיא ההסתדרות הציונית חיים ויצמן קרא "העם היהודי איכה", הוא התכוון לעובדה המרה שחזון כה גדול לא נתמך מספיק על ידי היהדות בעולם, אולם גם לכך שלא נמצאו די אנשים ליישמו. העלייה השלישית חרשה המון תלמים חדשים ומימשה רבים מהחלומות של קודמיה. נתן ביסטריצקי, מסופריה של העלייה השלישית, ליווה את אנשי "השומר הצעיר" בצעדיהם הראשונים בארץ וערך את ספר הווידוי שלהם **קהילייתנו**. וכך כתב בערוב ימיו את הסיכום האישי שלו:

ברם, אף-על-פי שהללו תלויים היו בתוך חלל של עצמם, לא היו תלויים על בלימה; אף-על-פי שהתבטאו בסמלים תלושים, לא היו הם עצמם תלושים. הם, שראו לא רק מלחמה מחרבת כי אם גם חזו עולם שנחרב, הם שהיו במין תחושה של לוט ועדתו הנסים מפני סדום המתהפכת, הם ראו כגזירה לעצמם - גזירה ולאו דווקא שליחות - להתחיל מבראשית, להתקין על דעת עצמם ועל אחריותם את כל המגעים עם טבע, אדם ועם...

נתן אגמון (ביסטריצקי), בתוך ספר העליה השלישית, ב, עמ' 898

העלייה השלישית הביאה עימה מהפכה בעברית, כשפה המדוברת לא על ידי המעטים והנישאים מעם אלא על ידי בני כל השכבות. היא המציאה מילים ודרכי עבודה; היא הייתה העלייה הראשונה שקיבלה את החזון הציוני-מדיני כחלק בלתי נפרד מעשייתה החברתית והכלכלית. המתח הזה בתוכה הוליד הרבה סרקֵ, אך גם דרמה גדולה. הסופר יהודה יערי, איש "השומר הצעיר", כינה את חלוצי העלייה השלישית "אנשי העלייה השירית".

הוא כיוון לכך שהעלייה החלוצית הצעירה שהגיעה הייתה מאוד קשורה לתרבות השירה הקולקטיבית. תרבות זו צמחה משילוב של תרבות הנעורים שהייתה מאורגנת סביב תנועת הנוער, ממעגלי שירת החיילים בתקופות המלחמה הארוכות, וגם משאיבה ישירה מתרבות השירה של היהודים – מניגוני החסידים ומנעימות בית הכנסת. אנשי העלייה השלישית פיתחו את כל מקורות הזמר הללו למסכת זמר מתפרצת.

העדויות בדבר השירה והריקוד של עולי העלייה השלישית מעידות על כך שבהמשך לאנשי העלייה השנייה, גם הם התמודדו באופן רוחני עם משימות שנראה היה שאי אפשר להתמודד עימן, וסירבו שלא להתמודד עימן מבחינה מעשית. התרבות וקניית השפה העניקו כוחות לא צפויים, אך גם הוסיפו קשיים רבים אל שאר המכשולים. אלו באו לידי ביטוי ביומנים, במכתבים אישיים וביומנים של קבוצות, המכילים וידויים ואינפורמציה כאחד. זו הייתה עלייה שביקשה אסתטיקה בתחום המוסר וההתארגנות החברתית. התכנסויות שירה, ציור, ראשית טקסים, והווי שעוצב על ידי כל אלה.

ו"הלב קרוע ויחף", כתב אברהם שלונסקי, וביטא בכך גם את המצוקה וגם את החירות של החלוץ כיוצר.

העברית חשובה מתיקון הנעליים

אגב, בעבודתי ברפת של מרחביה כרוך "קוריוז", שעלול היה להיגמר בקטיעת רגלי. מעשה שהיה כך היה: בגדי-עבודה לא הבאנו אתנו מחוץ-לארץ, ולכן נאלצנו לעבוד באותם הבגדים והנעלים בהם התהלכנו בגולה. כעבור זמן קצר נתרפטו נעלי וכמעט לא היו ראויות לשימוש. ודווקא במרחביה - שלא כמו כבמקומות אחרים בארץ - היה סנדלר, ולא היה צריך לנסוע למטרה זו לעפולה או לטבריה. אך דא עקא, הסנדלר שפתו היתה אידיש. אני בשלי - בשמירה על הדיבור העברי, ונעלי - בשלהן. לא ארכו הימים והקרעים נתרחבו, קמתי וזרקתי את הנעלים לבור-האשפה. מאותו יום ואילך עבדתי ברפת יחף. והנה פעם אחת דרכתי על קלשון ונגרמה לי דלקת חזקה. כשנזדמן ד"ר יפה למרחביה והראיתי לו את רגלי, פסק קצרות: צפויה סכנה שהדלקת תתפשט

בכל הגוף וסופה לגרום למוות. כדי למנוע את האסון יש לקטוע את הרגל. אך אני לא גרסתי כן: מוטב המוות מאשר לחיות בארץ קטוע רגל. שיחק לי מזלי, ובסופו של הדבר הבריאה הרגל.

מנחם חקלאי, בתוך ספר העליה השלישית, ב, עמ' 458

הפרחים הביאו חג

והנה ממשמש ובא ראש השנה, הראשון לנו בארץ. איך נחוג אותו? במה ייבדל מימי-החול? "לא נחוג אותו כלל, לא נעשה כל חג", אמרנו, "מרבית חברינו חולים, והמעטים הבריאים (ביניהם מיכאל ומרים אסף שלא קדחו אף פעם אחת) מושכים בעול, וכיצד נטיל עליהם עומס נוסף? לא נערוך כל חגיגה, אלא, פשוט, לא נעבוד אותו יום, וחסל". וכן החלטנו.
אך בבא היום הזה הופתענו בעצמנו. החג בא ונחוג מאליו, על אף החלטתנו הנוקשה והמרה. והדבר כך היה: לפני הצהרים נשמעו לפתע קריאות עליזות מאחורי הסלעים הקרובים לביתנו. צהלה ושירה בקעו מהשביל המוליך מצד הרכבת. רצנו בכיוון הקולות, והנה לפנינו חברים אחדים, שעלו יחד עמנו ארצה לפני חדשים אחדים. באנו אז בקבוצה גדולה, למעלה ממאתים איש, ונתפלגנו לשתי שלוחות; לא קיבלנו מקום-עבודה גדול לפי מספרנו. אנחנו הלכנו לאום-אל-עלק והם נשלחו לבית גן אשר על-יד יבנאל שבגליל. עתה באו אחדים מהם לבקרנו לימי החג.
הם נדהמו למראה פנינו שנפלו, אך אנחנו שמחנו מאוד לבואם. למרבה ההפתעה ראינו בידי אחת האורחות זר גדול של חבצלות לבנות, הפרחים הראשונים שלנו בארץ. על ההרים שלנו ראינו עד עתה רק קוצים יבשים וכמושים. לא האמַנו למראה עינינו. החברים הגישו לנו את הזר. רקדנו, שרנו ושמחנו על הפרחים הנפלאים האלה. לפתע הושלך חג, כמו מאליו בכל. אחד החברים נחפז להתקין שולחן: הוא שׂם קרשים על-גבי אבנים. חברה אחת הביאה סדין נקי ופרשׂה אותו על השולחן, ועוד אחת מצאה פחית ריקה של שימורים, עטפה אותה בנייר והרי צלוחית נאה לחבצלות. והנה כבר עומד שולחן, מכוסה מפה נקיה, ועליו נוצצים הפרחים בלֶבנם הזוֹהֵר לאור השמש. כמטורפים רקדנו ושרנו מסביב לשולחן המקושט.
אותו יום טעמנו בשעועית טעם שונה מהרגיל; קורטוב מסעודת-חג.

אנדה פינקרפלד-עמיר, בתוך ספר העליה השלישית, ב, עמ' 795

העלייה השלישית הביאה לארץ רוח אומנותית חדשה. חיפושי דרך שהיו לחיפושי רוח ואומנות. ממיעוט קטן וזניח, ובלי שהתכוונו לכך היו אנשי העלייה השלישית לתרבות מקובלת והגמונית, לחלק בלתי נפרד מהתרבות שיצקה במשך שנים יסודות לחברה הישראלית. להלן כמה דוגמאות לאישים בולטים שפעלו בתחום התרבותי:

ציירים:
הרמן שטרוק, ראובן רובין, יוסף זריצקי, אביגדור סטימצקי, אבל פאן, אריה נבון, יצחק פרנקל ואחרים.

דיוקן עצמי בנוף ארץ-ישראלי. ראובן רובין, 1924

פסלים:
אברהם מלינקוב, דוד פולוס, דוד פלומבו, יצחק דנציגר ואחרים.

אדריכלים:
ריכרד קאופמן, זאב רכטר, דב כרמי, אריה שרון. יהודה מגידוביץ, דב קוצ'ינסקי ואחרים.

יזמי תעשייה:
משה נובוימיסקי, משה וילבושביץ ואחרים.

סופרים ומשוררים:
אברהם שלונסקי, יצחק למדן, אורי צבי גרינברג, לוי בן אמיתי, יצחק שנהר, יהודה יערי, אביגדור המאירי, יוסף אריכא, מנחם זלמן וולפובסקי, אריה ליפשיץ, אמה תלמי, אלכסנדר פן, אנדה פינקרפלד, רחל המשוררת (שעלתה בעלייה השנייה, נסעה ללימודים ושבה ארצה) ואחרים.

מעצבי תרבות ומוזיקה:
שולמית דורי, בנימין עומר (חתולי), שלום פוסטולסקי, מרדכי זעירא, מתתיהו שלם, משה פלדנקרייז ואחרים.

מלומדים:
שמואל הוגו ברגמן, בנציון דינור, גרשם שלום, יוסף קלויזנר, יהדה מאגנס ואחרים.

מנהיגים:
דוד בן גוריון ויצחק בן-צבי (שגלו מן הארץ במלחמת העולם הראשונה ושבו בגדודים העבריים), זאב ז'בוטינסקי, גולדה מאיר, מאיר יערי, הנרייטה סולד ואחרים.

אנשי דת:
הרב המקובל הסוציאליסט יהודה ליב הלוי אשל'ג, הרב קוק (שעלה בעלייה השנייה, נקלע לאירופה ושב ארצה בעלייה השלישית).

מנין סיכום אישי:
מלון הילטון מארח את "גדוד העבודה"

יום אחד נקראתי לביתו של כ"ץ, איש העלייה השלישית. פגשתי אותו בביתו בתל-אביב. בדירתו הצנועה היה ארון ספרים, וליד הארון פטיש כבד. הוא היה זקן, אך כשבאתי אליו הרים את הפטיש ואמר: "בכל יום אני מרים את הפטיש כדי לדעת שעודני בן אדם". וכך אמר לי:

קראתי לך כי אתה עסקן. במקום שהיו שני המחנות של גדוד העבודה בתל אביב שוכן עתה מלון מהודר לשפת ימה של תל אביב. מוכרחים להציב שם שלט לזכרו של הגדוד. כשבאתי לארץ חייתי כל כך באופן חווייתי שהחלטתי לא לרשום כלום. רק ללכת ממקום למקום ולעבוד. זו הייתה חגיגת חיי אך כעבור כמה חודשים החלטתי לתעד. לתעד הכול. כל כרטיס, כל מכתב, אני לא יודע איך זה קרה.

הוא החל לספר, לשלוף תיקים. דיבר בשטף ולפתע נעצר. הטון השתנה, והוא החל לדבר על ההורים ועל האחות. הם נרצחו בשואה. את הידיעות על הרצח קיבל מחברו איש העלייה השלישית שהתייאש, ירד מן הארץ, אך התייאש גם מפולין וחזר ועלה. ושוב התייאש מהארץ ושב לעיירה, ושוב התייאש מהגולה ועלה ארצה, עד שהחליט סופית ושב לפולין. בזמן הכיבוש הנאצי הסתתר בבור, ולשם הגיע השמועה על האופה של העיירה, אביו של כ"ץ שמתרוצץ בעיר ומבקש לחם. הגיעה גם הידיעה על הירצחו ועל רצח בתו. וכאן כמעט פרץ איש "גדוד העבודה" בבכי.

"היא ביקשה לעלות ארצה. הייתה חברת בית"ר. אני עוד לא מצאתי בית ולא נתתי לה מכתב המקבל אחריות על פרנסתה. אני הוא זה שחסם את דרכה לארץ ישראל. לא אסלח לעצמי לעולם".

אני מילאתי את תפקידי כעסקן. קיבלתי מראש העיר רשות להקים אנדרטה לזכרו של "גדוד העבודה". באחד הימים הוזמנו אנשי הגדוד שעדיין היו בחיים לחנוך את השלט לזכר מחנה "גדוד העבודה". הוא היה מתחת לכביש המוביל אל המלון המהודר. הצטופפו שם אנשי הגדוד וכמה מבניהם. השנה הייתה 1990. מוניות שהובילו את האורחים למלון נעצרו ותמהו על המחזה המוזר. איש "גדוד העבודה" בירך:

הנה הם באים. העולים מברית המועצות. הם באים בהמוניהם. הגיע שעתו של גדוד העבודה. נקים אותו מחדש. הם יבנו את הארץ, יתקנו את מחלותיה.

מחיאות הכפיים נבלעו בהמולת המוניות.

אי אפשר לשוב לעלייה השלישית, אמרתי לעצמי. האם היא תוכל להיות השראה להתחלות חדשות של עבודה ואהבה, כפי שאמר הפסיכולוג הזקן כשביקשו ממנו להסביר מהי בריאות הנפש?

מוקי צור

רשימת מקורות

אבן שושן, צבי. **תולדות תנועת הפועלים הארץ ישראלית.** עם עובד, 1963.

אליאב, בנימין, עורך. **היישוב היהודי בימי הבית הלאומי.** כתר, 1976.

אקרמן, אדם. **בדרך לעצמאות.** גוד טיימס, 1982.

ארז, יהודה. עורך. **ספר העליה השלישית.** עם עובד, 1964.

בן אברם, ברוך והנרי ניר. **עיונים בעלייה השלישית – דימוי ומציאות.** יד יצחק בן-צבי, 1995.

ברסלבסקי, משה. **תנועת הפועלים הארץ ישראלית.** הקיבוץ המאוחד, 1955.

גור אריה, מאיר. **החלוצים: לקט צלליות גזורות.** "בצלאל" ירושלים, הוצאת בני בצלאל, תרפ"ה.

גורביץ, דוד. **ספר סטטיסטי לארץ ישראל, תרפ"ט 1929.** קרן היסוד, תרפ"ט-1930.

זבולון, תאיר, מוקי צור וחנינא פורת. עורכים. **כאן על פני אדמה.** הקיבוץ המאוחד, 1981.

טביב, אברהם. **שבי תימן.** אמנות, 1932.

כהן, אמנון. עליית יהודים לארץ-ישראל מכורדיסתאן הפרסית ומתורכיה המזרחית לאחר מלחמת-העולם הראשונה. **פעמים** 5 (1980): 87–93.

כצנלסון, ברל. **אגרות ברל כצנלסון,** כרך ג. עורך יהודה שרת. עם עובד, 1961.

ליבנה (ליברמן), צבי. **פרקי העלייה השלישית: מכניסת הבריטים לארץ עד ועידת ההסתדרות (תרע"ט-תרפ"א).** גדיש, 1958.

מרגלית, מאיר. המשתוקקים לרדת: על יהודים שלא הצליחו לממש את רצונם לרדת מהארץ בשנות העשרים. **קתדרה** 120 (תשס"ח): 79–98.

נאור, מרדכי ודן גלעדי. **ארץ ישראל במאה העשרים: מיישוב למדינה 1900-1950.** משרד הביטחון, 1990.

סטמפלר, שמעון. עורך. **הישוב בעת החדשה: ציוני דרך בטרם המדינה.** מערכות, 1983.

פורת, יהושע ויעקב שביט. עורכים. **המנדט והבית הלאומי.** יד בן-צבי וכתר, 1982.

צור, מוקי. **רוח עצוב: בעקבות יצחק קצנלסון.** הקיבוץ המאוחד בשיתוף הוצאת בית לוחמי הגטאות, 2012 תשע"ג.

רוזנטל, אליעזר דוד. **מְגִלַּת הַטֶּבַח: חומר לדברי ימי הפרעות והטבח ביהודים באוקראינה, ברוסיה הגדולה וברוסיה הלבנה.** הוצאת "חבורה", תרפ"ז.
אתר Hebrew Books, https://did.li/D6fTY

שרשבסקי, רוברט, אבשלום כ"ץ, ישראל קולת וחיים ברקאי. **מאה שנה ועוד 20: היסטוריה מצולמת של ארץ ישראל ממחצית המאה ה-19.** מעריב, 1968.

מקורות התמונות והאיורים

שער קדמי	בארבע ידיים. צללית: מאיר גור-אריה, תרפ"ה, (1924). מתוך מאיר גור אריה, החלוצים, עמ' 4. ארכיון השומר הצעיר יד יערי
כריכה פנימית	אנשי העלייה השלישית בפני המצלמה. הארכיון הציוני
עמ' 5	ארץ ישראל: אידיליה אנושית-יהודית, 1927. הארכיון הציוני
עמ' 6	הגשר לעתיד צר ועמוס. צללית: מאיר גור-אריה, תרפ"ה, (1924). מתוך מאיר גור אריה, החלוצים, עמ' 9. ארכיון השומר הצעיר יד יערי
עמ' 8	להשתחרר ולזכור. הארכיון הציוני
עמ' 10	המכבש כובש את הדרך אך לא את הנפש, 1920. ארכיון השומר הצעיר יד יערי
עמ' 18	האלפים שנסכו תקווה. הארכיון הציוני
עמ' 20	אוהלים, מכונת ירייה ומקטרת – הגדודים העבריים, 1919. הארכיון הציוני
עמ' 24	תמונה מתוך טורא אפורה (GRAUES BAND), שמונה ציורי אבן מאת אריה אלואיל, וינה, 1924. באדיבות רות שפרלינג (אלואיל), מקור: גדעון עפרת
עמ' 28	שער הספר מְגִלַּת הַטֶּבַח מאת אליעזר דוד רוזנטל. נדלה מתוך: https://did.li/D6fTY
עמ' 30	המהפכה לא רק בדגל. הארכיון הציוני
עמ' 34	"גדוד העבודה" - תצלום קבוצתי. ארכיון השומר הצעיר יד יערי
עמ' 38	האם הייתה הראשונה? רוסלאן, 1919. אוסף ד"ר מרדכי נאור
עמ' 41	אכסל מונתה. נחלת הכלל. נדלה מוויקיפדיה
עמ' 42	עולה מכורדיסטן. הארכיון הציוני
עמ' 45	יהודי מתימן. הרמן שטרוק, 1923. באדיבות מוזיאון הרמן שטרוק
עמ' 46	גם בנוף החדש הגעגועים נמשכים, 1930. הארכיון הציוני
עמ' 49	שתי חברות השומר הצעיר סוללות כביש, 1920. ארכיון השומר הצעיר יד יערי
עמ' 52	יוסף טרומפלדור- קצין עם חרב. נחלת הכלל. נדלה מוויקיפדיה
עמ' 54	העמק לא רק חלום והורה. הארכיון הציוני
עמ' 57	הפגנה ערבית. הארכיון הציוני
עמ' 58	עולים ויורדים בתחנות, 1929. הארכיון הציוני
עמ' 60	דור לדור - מייסדי משמר העמק, 1926. ארכיון השומר הצעיר יד יערי
עמ' 65	הקבוצות התאחדו - חברי ביתניה עילית ושומריה, 1920. ארכיון השומר הצעיר יד יערי

עמ' 67	הורה בשחור לבן. צללית: מאיר גור-אריה, תרפ"ה (1924). מתוך מאיר גור אריה, החלוצים, עמ' 17. ארכיון השומר הצעיר יד יערי
עמ' 68	היחד בפני המצלמה, 1921. הארכיון הציוני
עמ' 70	פועלים בונים מולדת, 1926. ארכיון השומר הצעיר יד יערי
עמ' 73	גם דרך, גם בית, 1924. הארכיון הציוני
עמ' 76	חוצבים, סוללים ובונים. ארכיון השומר הצעיר יד יערי
עמ' 76	הנשים התמחו בריצוף. הארכיון הציוני
עמ' 77	אם חצבת אבן. הארכיון הציוני
עמ' 78	לצייר במעדר. הארכיון הציוני
עמ' 81	חובשי הכיפה במפעל החלוצי. הארכיון הציוני
עמ' 82	להירתם בעול, 1928. ארכיון השומר הצעיר יד יערי
עמ' 84	חברי בית אלפא סוללים את כביש חיפה-ג'דה, 1920. ארכיון השומר הצעיר יד יערי
עמ' 86	נוף, בית, עבודה. הארכיון הציוני
עמ' 91	לא עיר גנים אלא כפר עברי. ריכרד קאופמן מתכנן את נהלל. הארכיון הציוני
עמ' 92	כפר יחזקאל, 1925. צילום: צבי אורון (ארושקס). ארכיון הצילומים של קק"ל
עמ' 97	עמק יזרעאל – מביצות לגן פורח, 1923. הארכיון הציוני
עמ' 98	הארעי יבנה את הקבע. הארכיון הציוני
עמ' 100	בונים עיר. ראשיתה של עפולה, 1926. ארכיון השומר הצעיר יד יערי
עמ' 101	קבוצה בונה בית, 1926. ארכיון השומר הצעיר יד יערי
עמ' 102	שכונת בורוכוב. האם הפרבר העירוני חולם על חקלאות? הארכיון הציוני
עמ' 102	מראה כללי של שכונת בורוכוב, 1926. צילום: יוסף שוויג. ארכיון הצילומים של קק"ל
עמ' 111	ואף על פי כן, כאן על פני האדמה, 1926. ארכיון השומר הצעיר יד יערי
עמ' 113	בהפסקה מעבודה, אל מול המצלמה, 1920. ארכיון השומר הצעיר יד יערי
עמ' 116	התלם הארוך מגיע עד ימינו. הארכיון הציוני
עמ' 120	דיוקן עצמי בנוף ארץ-ישראלי. ראובן רובין, 1924. אוסף מוזיאון ישראל GFDL
שער אחורי	"חלקי מכל עמלי". צללית: מאיר גור-אריה, תרפ"ה, (1924). מתוך מאיר גור אריה, החלוצים, עמ' 12. ארכיון השומר הצעיר יד יערי

PREFACE

"They say there is a land," wrote the poet many years ago. A land of legends. A human idyll. They say there was a land from 1918 to 1923. The Third Aliyah. It was not idyllic.

A wounded and beaten Eretz Israel took in the new immigrants. It had experienced hunger, a mass expulsion, a plague of locusts, tyranny, a cruel war. It had passed from one empire to another. The landscape that emerged was one of tents, huts and rickety shacks, like the refugee camps scattered around the world today. But these camps were sown with dreams. Questions. Hopes for a fresh start and deep roots. Social initiatives sprouted in it. This was the world of the Third Aliyah. The aliyah that produced the largest number of plans and sketches, but also great pains.

We bring some of its voices to you, our readers, as well as some of the historic questions that attend it. We must do more than remember, not just accumulate a heap of facts. The Third Aliyah carries with it spiritual tools that can guide us as we march toward the future.

Eretz Israel: A Human-Jewish Idyll, 1927

between Muki Tsur - a member of Kibbutz Ein Gev, and among those responsible for placing the heritage, research and story of the Third Aliyah on the agenda of The Council for Conservation of Heritage Sites in Israel - and the publication of this book **They Say There is a Land: 100 Years Since the Third Aliyah**. For this we thank Muki Tsur with appreciation and love.

The book is published under aegis of the Yehuda Dekel Library - The Council for Conservation of Heritage Sites in Israel.

We are indebted to the Ministry of Culture and Sport and many others: Nirit Eitington, language editor; Orna Yazkirovich, graphic designer at Ladymac Creative; Shifra Paikin, translator; to those who contributed photographs, illustrations and literary works to the book; and to Idit Maidan, Director of Information and Publications at The Council for Conservation of Heritage Sites in Israel and the book's co-editor.

Our responsibility at The Council for Conservation of Heritage Sites in Israel is to bring our heritage to light and to impart it to the public, while preserving to the maximum what exists; in this case, the fruit of the efforts of the Third Aliyah, of the new immigrants, the pioneers and all those who played a role in the Zionist creativity that built a people, who built a land and a state.

Yours,

Omri Shalmon
Director-General
The Council for Conservation of Heritage Sites in Israel

ONE HUNDRED YEARS SINCE THE THIRD ALIYAH

Over the past century, the Third Aliyah has been burnt into Israel's cultural landscape. Yet, while its unique legacy is clearly palpable, it can be positioned on the continuum of the Zionist immigrations that preceded it and followed it.

Just as the First and Second Aliyot, and to a great extent also the Old Yishuv that existed in Eretz Israel for generations, left a significant imprints on the history of the land, so too, the Third Aliyah left an indelible mark on its culture - on the poetry and art, painting and literature of the Land of Israel - as well as in the building and paving of roads.

This aliyah dates back to the pogroms in Eastern Europe and continues with the formation of various groups to immigrate to Eretz Israel. It was finally actualized with the arrival of the S.S. **Ruslan** at the port of Jaffa in the winter of 1919.

Tradition has it that on the side of the Degania-Tiberias-Migdal road paved by the Labor Battalion in the scorching summer heat of the Jordan Valley, stood a single tent – the tent of the man of letters and ideologue Yitzchak Tabenkin. Whether this is true, whether it is partially true, or whether it is one of the many legends that circulated in Jordan Valley at that time – for me it symbolizes the essential connection between an idea, an ideal, leadership and the act of creation. Side by side, Tabenkin's tent and the pioneers of the Third Aliyah who brought an idea to fruition embody the concrete connection that demonstrates the power of the dream vis a vis the every-growing creativity here in Eretz Israel. For these reasons and others, the obvious connection was made

CONTENTS

100 Years Since the Third Aliyah - Omri Shalmon		04
Preface		05
01	Redemption Necessitates Remembering	07
02	They Say There Is a Land: The Poetry of Meaning	15
03	The Third Aliyah in Numbers	19
04	On the Threshold of Genocide	23
05	The Flag of Zionism Raised among the Flags of Revolution	31
06	Did the S.S. **Ruslan** Mark the Beginning of the Third Aliyah?	35
07	Moral Support for the Young Olim who Leave to Immigrate to Eretz Israel	47
08	Joseph Trumpeldor, Leader of the Third Aliyah	51
09	Outbreaks of the Arab-Jewish Conflict	55
10	Renewal of Society through Immigrant Absorption	59
11	The Labor Movement	69
12	The Third Aliyah at Work	75
13	Torah and Labor: The Beginning of a Revolt	79
14	Settlement	83
15	Settlement in the Valley	95
16	Urban Settlement	99
17	Civic Organizations	107
18	Making Aliyah with Joy, leaving Eretz Israel with Tears	109
Summary: The Lyrical Aliyah		117
A Personal Epilogue: The Hilton Hotel Hosts the "Labor Battalion"		123
List of Sources		125
Sources of Pictures and Illustrations		126

Muki Tsur

THEY SAY THERE IS A LAND

100 YEARS SINCE THE THIRD ALIYAH

Publisher: Yehuda Dekel Library – The Council for Conservation of Heritage Sites in Israel
Author and editor: Muki Tsur
Co-editor: Idit Maidan
Language editor: Nirit Eitingon
English translation: Shifra Paikin
Graphic design: Ladymac Creative

© All rights reserved to the author and to ACUM (Authors, Composers and Music Publishers in Israel).
Excerpt from the poem **Hineh** (Here is) by Avraham Shlonsky, p.15.
Excerpt from the poem **On Ben Peleh** by Shin Shalom, p.16.
© All rights reserved to the author and to ACUM (Authors, Composers and Music Publishers in Israel).
Excerpt from the poem **Masada** by Yitzchak Lamdan, p.16.
© All rights reserved to the author. Courtesy of Yael Shefi.

Cover photo: **B'Arba Yadayim** (With Four Hands). In **HaChalutzim** (The Pioneers). By Meir Gur Aryeh. p. 4. HaShomer HaTzair Archives Yad Yaari.
Back cover photo: **Chelki Mikol Amali** (My Reward for All My Toil). In **HaChalutzim** (The Pioneers). By Meir Gur Aryeh. p. 12. Hashomer Hatzair Archives Yad Yaari.

Printed in Israel. 2020.

© All rights reserved to author and the **Yehuda Dekel Library** - The Council for Conservation of Heritage Sites in Israel

No part of this book may be reproduced or translated in any form or by any means for any purpose whatsoever without the express written permission of the copyright owners.

The Yehuda Dekel Library - The Council for Conservation of Heritage Sites in Israel,
Mikveh Israel 5891000, Tel: +972-3-505-9197 Email: shimur@shimur.org.il

All rights reserved.
The Council for Conservation of Heritage Sites in Israel founded by the Society for the Protection of Nature in Israel

ISBN: 978-965-7685-18-1

MUKI TSUR

THEY SAY THERE IS A LAND

100 YEARS SINCE THE THIRD ALIYAH

Yehuda Dekel Library
www.idekel.co.il

Ministry of Culture and Sport

The Council for Conservation of Heritage Sites in Israel